

Hungarológiai Ismerettár 5.

A hungarológia fogalma

Nemzetközi Hungarológiai Központ, 1990
Magyar Elektronikus Könyvtár

Sorozatszerkesztő:
Giay Béla

Válogatta:
Giay Béla

Szerkesztette:
B. Nádor Orsolya

ISSN 0865-1949
ISBN 96304 0846 5

Tartalomjegyzék

Előszó	5
Robert Gragger: Munkatervünk	13
Bartucz Lajos: A modern nemzeti tudományról	18
Németh László: Egy hungarológiai társaság terve	25
Németh László: A magyarságtudomány feladatai	27
Bartucz Lajos: A magyar nemzetismeretről	35
Eckhardt Sándor: Magyarságtudomány	46
Bibó István: A magyarságtudomány problémája	51
Klanciczay Tibor: A magyar filológia helyzete külföldön	59
Kósa László: A hungarológia rövid története	66
Juhász Gyula: A hungarológia fogalmának és tárgykörének értelmezése	75
Rákos Péter: Hungarológia: a dolog és a szó	78
Wolfgang Veenker: Gondolatok a (hamburgi) hungarológiához	84
A nemzeti emlékezet tudománya (TV-beszélgetés a hungarológiáról)	89
Fülei-Szántó Endre: A hungarológia helye és szerepe a tudományok és a művelődéspolitikai rendszerében	99
Függelék	112

Előszó

A hungarológia az utóbbi másfél évtizedben itthon és külföldön szinte reneszánszát éli. Ennek bizonyítéka, hogy hungarológiával foglalkozó intézmények, társaságok, egyetemi oktató- és kutatóhelyek létesülnek, és egyre több kiadvány jelenik meg ezen a területen. Az intézményesülés eredményei jelzik a téma iránti megújuló érdeklődést, azonban sajnálatosan nem járnak együtt a fogalmi tisztázódással. A hungarológia értelmezéséről, diszciplináris kérdéseiről, helyének és feladatának meghatározásáról a legutóbbi időkig nem lehetett sokkal többet vagy mást mondani, mint amit erről a két világháború közötti időszakban megfogalmaztak. Ennek a fő oka valószínűleg a téma körüli hosszú hallgatásban keresendő, amely összefüggött az 1920-as években indult intézményesülési folyamat megtorpanásával, majd a 40-es évek végén bekövetkezett visszafejlődésével. A kérdés tehát többé-kevésbé ma is aktuális: mi a hungarológia? Erre nem lehet egyértelműen és általánosan elfogadott választ adni. A szóhasználat, a gyakorlat felől közelítve azt tapasztaljuk, hogy a 20. században a diszciplína megnevezésére két szó szinonim használata terjedt el leginkább: **hungarológia** és **magyarságtudomány**. Ezek mellett számos régebbi vagy új keletű hasonló megnevezéssel is találkozunk, pl. honisme(ret), magyarságismeret, magyar nemzetismeret, hungarisztika, országismeret stb.

A hungarológia elnevezés „kitalálója” minden bizonnyal **Gragger** Róbert volt, aki 1916-ban a berlini Humboldt Egyetemen létrehozta az első állandó jelleggel és szervezeti keretekkel működő magyar tanszéket, majd az évek során egy egész intézménygyűttest alakított ki a hungarológia művelésére.

Az elnevezés kialakulása és elterjedése korántsem tekinthető véletlennek. Az előzmények, a konkrét történelmi helyzet, a tudományos igények és a nemzetközi analógiák mind szerepet játszottak abban, hogy ez a szó megjelent a tudományos szóhasználatban, majd később a köztudatban. A külső és belső okok között megemlíthetjük a magyarsággal foglalkozó külföldi intézmények – magyar intézetek, egyetemi magyar tanszékek, lektorátusok – létrejöttét és szaporodását. A magyarságkutatás fellendülése, a magyar vonatkozású külföldi egyetemi tudományszakok kialakulása megkövetelte a szakterület nemzetközi analógiákhoz és igényekhez alkalmazkodó megnevezését. Mindez időben egybeesett és összekapcsolódott a történelmi Magyarország átalakulása kapcsán megváltozott magyar kulturális külpolitikai célokkal, valamint a magyarság önazonosságot kereső belső igényének felerősödésével.

Gragger, aki irodalomtörténész, oktató és kutató, illetve tudományszervező is volt egyben, par excellence módon nem részletezte hungarológia-felfogásának elveit. Írásaiban a hungarológia szó használatára először 1922-ben találunk adatot: „Ungarische Institute für Gesichtsforschung” c. tanulmányában az utolsó bekezdésben a szó kétszer is előfordul:

„An der Universität Berlin wurde während des Weltkrieges das erste Institut für die gesamte Hungarologie errichtet. Hier ist das leitende Prinzip, wie es den Lesern dieser Jahrbücher bekannt ist, den ganzen ungarischen Kulturkreis in Lehre und Forschung zu erfassen, also nicht nur Philologie und Geschichte zu treiben. Allerdings stehen diese auch hier im Vordergrund. Die Philologie insofern, als der gesamte ural-altäische Sprachkreis in den Arbeitsplan aufgenommen werden kann, besonders seitdem im Frühjahr 1922 auch ein finnisches Lektorat samt einer finnischen Bibliothek errichtet wurde, die sich der reichhaltigen ungarischen Bibliothek anschliesst, und seitdem in das Ungarische Institut auch der Professor für vergleichende türkische Sprachwissenschaft W. BANG KAUP eingezogen ist.

Die geschichtlichen Forschungen sind naturgemäss in erster Reihe dem in Preussen bzw. in Berlin vorhandenen archivalischen Stoff gewidmet. Im Zusammenhang mit der Bearbeitung des Materials über die deutsch-ungarischen, vor allem über die preussisch-ungarischen Beziehungen wird ein Codex Diplomaticus Borussico-Hungaricus vorbereitet. Das Institut selbst besitzt dafür reiches archivalisches Material. Wie Arbeitsplan und Berichte des Instituts und der Ungarischen Jahrbücher zeigen, werden auch die andern Gebiete der Hungarologie behandelt.¹⁰ 1

Gragger berlini évei alatt saját tapasztalatai és irodalmi tájékozódása nyomán észreveszi Magyarország nyelvi és kulturális elszigeteltségét. Jól látja, hogy intézményesen nincs megszervezve Magyarországnak a külfölddel való megismertetése. Ezekből a felismerésekből kiindulva, a hungarológia intézményrendszerének kialakítása válik fő tevékenységévé. Nemcsak a magyar tanszéket hozza létre, hanem tudományos intézetet, könyvtárat, majd később Collegium Hungaricumot alapít, szerkeszti és kiadja az első hungarológiai periodikát – az Ungarische Jahrbüchert, magyar irodalmi antológiát állít össze stb. Intézetét elsősorban a tudományos kutatásnak szentelte, ahol tervszerűen foglalkoznak a Magyarországra és a magyar államra vonatkozó problémákkal. Ehhez a tevékenységhez magától értetődően kapcsolódik a tanítás, az ismeretterjesztés, a felvilágosítás is. A berlini intézetben magyar és német tudósok előadásai hangzanak el nyelvtudományi, történelmi, állam- és jogtudományi, közgazdasági és művészeti kérdésekről. A kapcsolatépítés mellett gondoskodik arról is, hogy a magyar tudományos eredményeket a német közönséggel megismertesse. Az intézet segítette a Berlinben tanuló magyar ösztöndíjasok tanulmányait, sőt Gragger tervbe vette magyar iskola megszervezését is a berlini magyar kolónia gyermekei számára.

Gragger intézményében megvalósult az oktatás, kutatás és ismeretterjesztés szervezeti integrációja, de maga az új tudomány nem jött létre, itt valójában inkább csak az egyes tudományszakok bizonyos párhuzamosságáról lehet beszélni. Ezt tükrözi a kötetünkbe felvett írása a „Munkatervünk” is, amely folyóirat-alapítói elképzeléseit foglalja össze.

A hungarológia elnevezés a húszas-harmincas években Magyarországon is elterjedt, de vele párhuzamosan megjelent a magyarságtudomány szó is. (A húszas évek végén pl. az Egyetemi Nyomda hungarológiai sorozatként hirdeti a magyarsággal foglalkozó kiadványait: Hóman–Szekfű „Magyar történet”-ét, „A magyarság néprajzá”-t, valamint a „Magyar föld magyar faj” sorozatot – 1935-ben viszont „Magyarságtudomány” címmel alapít folyóiratot a fiatal kutatók egy csoportja.

Megjelennek a témával foglalkozó teoretikus igényű írások is. Ezek közül az egyik legfontosabb **Bartucz** Lajosnak „A modern nemzeti tudományról” c. tanulmánya, amelyben a nemzeti jellegnek a tudományban való megnyilvánulásával foglalkozik. Bartucz hangsúlyozza az önismeret, a nemzeti vonatkozású kutatások szükségességét, amelyek egymással szoros kapcsolatba kell hogy lépjenek, szövetséget kell hogy alkossanak. Ebből a szövetségből, a közös munkából és az eredmények integrálásából születik meg „a nemzetre vonatkozó ismereteket rendszerbe foglaló külön tudomány”, amelyet Bartucz szerint Gragger nevezett el hungarológiának. Bartucz utal arra, hogy a nemzeti tudománynak a létrehozására „honisme” néven a magyar tudományban is történtek korábban kísérletek. „A magyar nemzetismeretről” c. tanulmányában, amelyet 1936-ban írt, Bartucz megemlíti, hogy ő volt az egyik első hirdetője a magyarságtudomány szónak és fogalomnak. Ebben a munkájában a magyar nemzetismeret kezdeteit Bél Mátyás „Notitia Hungariae novae historico-geographico” c. művének megjelenéséig, 1735-ig vezeti vissza. Bartucz Bél Mátyás egy másik munkáját, a „Tractatum de Re rustica Hungarorum”-ot tekinti a leíró magyar néprajz alapjának. Szerinte a magyar tudományosság a 18. században már olyan színvonalon állt, hogy tevékenységét – bár még nem volt sem rendszeres, sem általános – nemzetismeretnek foghatjuk fel. Elemzi a 19. század elején indult magyar etnográfiai munkákat, nagy elismeréssel és részletesen szól Csaplovics János tevékenységéről. Bartucz véleménye szerint annak, amit ma magyarságtudománynak nevezünk, Edvi Illés Pál volt az első hirdetője az 1835-ben „Miben áll a Magyar Nemzetiség?” címmel megjelent értekezésével.

¹⁰S. Das Ungarische Institut an der Universität Berlin. Zweite Ausgabe. Berlin 1922. Ung. Jahrb. I, 1 ff. u. 59 ff., II, 81 ff.

A belső megismeréssel összefüggő törekvések mellett nem feledkezhetünk el arról sem, hogy külföldön is megkezdődik a magyar filológia művelése, a magyar nyelv egyetemi oktatása és kutatása, amely számos lényeges ismerettel járult hozzá a magyarságtudománnyal kapcsolatos elképzelések kialakulásához.

A harmincas években a magyarságtudomány teoretikus kérdéseinek több cikket és tanulmányt szentel **Németh László**, aki 1932-ben az első **Tanú** szám végén adott munkatervében egy új tudomány megalkotását tűzi ki célul, amely a magyarságra vonatkozó történelmi, földrajzi, néprajzi, nyelvészeti, szociológiai ismereteket fűzné össze. Az így felfogott hungarológia szerinte a nemzeti ön- és helyzetismeret tudománya lenne. Néhány évvel később, 1934-ben a **Válasz** c. folyóirat első számában teszi közzé az „Egy hungarológiai társaság terve” c. írását, amelyben megemlíti, hogy korábbi elképzeléseit úgy dolgozta ki, hogy nem ismerte sem Gragger, sem Bartucz ilyen irányú munkásságát. Németh László szükségét látja egy olyan társaság létrehozásának, amely összefogja a szellemi erőket, és közüggé teszi Magyarországot és a magyarság helyzetére vonatkozó ismeretek kidolgozását és megismertetését. Ezzel a kérdéssel foglalkozó munkássága újabb szakaszát jelenti, amikor 1935-ben a „Magyarságtudomány” c. folyóirat első számában programadó tanulmányként megjelenik „A magyarságtudomány feladatai” c. írása. Ebben már lényegesen komplexebb és differenciáltabb képet vázol fel elképzeléseiről. Tanulmánya láthatóan a Frobenius nevével összekapcsolható sorsfilozófia hatását tükrözi. A magyarságtudomány Németh László szerint „sors és magatartástudomány”, amely azonban nem az egyes, magyarságra vonatkozó nézetek és ismeretek matematikai összege. „A magyarságtudomány tulajdonképpen ott kezdődik, ahol az egyes szakok szólásjoga elszigeteltségük miatt véget ér.” Az egyes résztudományokból a közöset, a közös tényezőt kell kiemelni. A magyarságtudomány összehasonlító tudomány, amelynek viszonyítási pontját mindenekelőtt az egy sorsközösségben élő népek, azaz a Duna-medence népeinek sajátos adottságai jelentik.

A magyarságtudománnyal kapcsolatos nézetek alakulásában jelentős változást hoz **Eckhardt Sándor** 1942-ben megjelent tanulmánya, a „Magyarságtudomány”. Eckhardt megállapítja, hogy a magyarságtudomány „nem jó szó, de mégis szükséges” annak érdekében, hogy a magyarsággal foglalkozó tanulmányokat közös névvel lehessen nevezni. Felfogásának lényege: „a magyarságtudomány szóban nem valami új tudomány vagy új módszer rejlik, hanem csupán olyan program, amely a magyarsággal foglalkozó tudományok célkitűzéseit mind magában foglalja és azokat organikusán kiegészíti, összehangolja”. Eckhardt kiszélesíti a magyarságtudományhoz tartozó tudományok listáját. Pragmatikus felfogását tükrözi, hogy szerinte a magyarságtudomány kiterjed a környező népekre is, amennyiben azok valamilyen kapcsolatban vannak a magyarsággal, sőt ideális értelemben felöleli a külföldi magyarság ismeretét is.

Eckhardt ismerteti tanulmányában a két világháború közötti időszak egyik legjelentősebb magyarságtudományi vállalkozását: a Pázmány Péter Tudományegyetemen létrejött Magyarságtudományi Intézet célkitűzéseit és működését. Ez az intézet, amely tizenkét egyetemi tanszék és egy szeminárium összefogásából született meg, fő feladatának a közönség nevelését tartotta. 1949-ig tartó működése során ennek a feladatának többek között számos értékes kiadvány megjelentetésével és előadássorozat megszervezésével tett eleget. A harmincas évek végén az egyetemi Magyarságtudományi Intézetten kívül más hasonló célú társadalomtudományi intézetek is létesültek: a Táj- és Népkutató Központ, a Teleki Pál Tudományos Intézet és egy sor regionális jellegű intézmény. Ezeknek egy kivétellel az lett a sorsa, mint az egyetemi intézetnek: a háború utáni években elsorvasztották, illetve megszüntették őket.

Bibó István tanulmánya, „A magyarságtudomány problémája” a II. világháború alatt íródott, de csak 1948-ban jelent meg a Valóságban. Bibó fogalomértelmezésében a magyarságtudomány olyan tudományszak, tudománycsoport; amely a magyar nemzethez kötött tudományokat, tudományos részterületeket és problémákat fogja át. A szokásosnak tekinthető felsorolásban Bibó külön hangsúlyozza a magyar népi jelleggel, a magyar lelki alkattal való foglalkozást. A magyarságtudomány lényegét szerinte nehéz nemzetközi értelmű idegen szóval megnevezni. Írásának legnagyobb részében a jobbágyi-paraszti fejlődés elemzésével, a paraszti kultúra jellegzetességeivel foglalkozik. Rámutat arra, hogy a válságban

lévő magyar kultúra megújulását nem lehet a magyar népi kultúra további fennmaradására és műveire alapozni, mert az megszűnt alkotó és termő kultúra lenni. Hangsúlyozza azt is, hogy a magas kultúra tekintetében sem áll az, hogy a magyar jellegzetesség megállapítása lehetne a magyar kultúra regenerálódásának alapja. Ahhoz, hogy a magyarság magára találjon, nem az olyan elmélkedések segítenek, mint a „Mi a magyar?”, hanem az, hogy a közösség mint egész a cselekvés síkján a maga problémáival való szembenézés és leszámolás útjain jöjjön olyan lendületbe, mely a parasztságot kimozdítja a maga elszigetelt, zárt életéből. Az ilyen közös vállalkozás és megmozdulás feltételei azonban Bibó szerint a legutóbbi idők szerint hiányoztak.

A hungarológia fejlődéstörténetében a negyvenes évekkel lezárult egy igen termékeny korszak, amely bevezette és meggyökeresítette a magyarságtudomány fogalmi rendszerét és létrehozta a hungarológia sajátos intézményeit. Az ötvenes években ideológiai-politikai okok miatt a nemzeti érdekek és szempontok ellentmondásos kezelése következtében ezekkel a kérdésekkel nem lehetett érdemben foglalkozni. A hatvanas években a nemzetközi politikai enyhülés hatására Magyarország kulturális külpolitikája is intenzívebbé vált. A nyugaton lévő magyar kulturális intézetekben fokozatosan ismét megindult a munka; 1964-től kezdve pedig újra küldtek a nyugati egyetemekre magyar vendégprofesszorokat és lektorokat. Ezzel némileg csökkent a magyar kultúra 1945 után fokozatosan kialakult keleti orientációja.

A hungarológiai intézmények sajátos formája jött létre 1969-ben Újvidéken, ahol Hungarológiai Intézetet alapítottak. Az intézet 1979-től az Újvidéki Egyetem keretei között foglalkozik a magyar nyelv, irodalom, folklór és művelődéstörténet művelésével. Az intézmény munkájában nagy hangsúlyt kap a jugoszláviai magyar kisebbség, a magyar-délszláv kapcsolatok kutatása.

Magyarországon a hungarológia intézményesülése 1977-ben indult meg ismét, a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság létrehozásával. A társaság a hungarológiával foglalkozó szakemberek összefogásával segíti elő a magyarságra irányuló kutatásokat. Fontos feladata az ezzel kapcsolatos nemzetközi igények és nemzeti szempontok összehangolása. Klaniczay Tibor, a társaság egyik alapítója „A magyar filológia külföldön” c. 1974-ben írt tanulmányában a hungarológiát interdiszciplináris stúdiumként értelmezi. A nemzeti tudományok összessége azonban – hazai szemszögből nézve – túlságosan differenciált ahhoz, hogy egyetlen tudományterületként kezeljük, ezért a magyarságtudományt Magyarországon kutatni „valamiféle megfoghatatlan népi, nemzeti lényeg keresésébe torkollana”. Nemzeti diszciplínánkat tehát nemzetközi keretek között kell felfogni és tárgyalni.

A nemzeti és a nemzetközi vonatkozásoknak ezt az összefüggését tükrözi a Jankovics József által írt „Hungarológia” címszó is, amely 1986-ban a „Kulturális Kisenciklopédiában” jelent meg. Eszerint a hungarológia komplex tudományterület, amelynek célja a nemzeti civilizáció kutatása. A hungarológia csak részben a nemzeti önismeret tudománya, egyúttal nemzetközi tudományterület is. Ebben a meghatározásban szerepet játszik a magyar vonatkozású kutatások jelentős nemzetközi föllendülése a hatvanas-hetvenes években, amely részben a két világháború közötti időszak hungarológiai intézményrendszerében folytatott tevékenységből eredeztethető.

A nyolcvanas évtized az intézményesülés további formáit teremti meg. Az Országos Széchényi Könyvtár keretében 1985-ben megalakul a Magyarságkutató Csoport (majd később: Intézet), amelynek tevékenysége elsősorban a kisebbségi magyarság múltjának kutatására irányul, kitekintve a jelenre is. A külföldi egyetemeken azon kívül, hogy jelentősen megnövekszik a tradicionális felfogásban működő magyar oktatóhelyek száma, létrejött egy új intézménytípus is, amelyik a felsőfokú oktatás és kutatás feladatait egy intézményi keretben fogja össze, s ezzel jelentősen csökken az az infrastruktúrális hiányosság, amely eddig a hungarológiai tevékenységet jellemezte. A hungarológiai központok hálózata eddig hat külföldi egyetemen alakult ki. A Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság 1981-ben és 86-ban hungarológiai kongresszusokat szervezett, amelyek első ízben tekintették át a magyarságkutatás nemzetközi helyzetét. Ezek a tanácskozások fontos kapcsolatteremtési fórumaivá váltak a hungarológia hazai és külföldi szakembereinek. A társaság 1986-ban, érezve a diszciplináris kérdések körüli bizonytalanságot, ülészakot tart a hungarológia fogalmának és tárgykörének értelmezéséről. Ezen a tanácskozáson az

előadók elsősorban a hungarológia eddigi fejlődéstörténetének tanulságait tekintették át és csak részben került sor a címben jelzett probléma tisztázására.

Úgy tűnik, hogy ma már abban a kérdésben többé-kevésbé egységesnek tekinthető álláspont alakult ki, hogy a hungarológia nem önálló tudomány, hanem interdiszciplináris stúdium, amelynek keretei rendkívül változóak.

1989-ben a külföldi hungarológiai felsőoktatás támogatására létrejött egy hazai hagyományok nélküli intézmény, a Nemzetközi Hungarológiai Központ, amely elsősorban a hungarológiai oktatás szakmai és módszertani kérdéseivel foglalkozik, de feladatának tekinti a magyar nyelv és kultúra külföldi terjesztését is.

Ez az összeállítás, amely a hungarológia oktatóinak és kutatóinak, illetve a külföldi egyetemeken magyar szakos hallgatóinak készült, a kérdés elméleti vonatkozásait elemző, ma már sokszor nehezen hozzáférhető tanulmányokat tartalmaz. A kötetbe felvett tanulmányok bemutatják a hungarológia fogalom-és intézményrendszer 20. századi fejlődésének fontosabb állomásait. Az írások nemcsak a kérdéskör múltjáról tájékoztatnak, hanem segítenek a jelenlegi helyzetben való eligazodásban is. Úgy véljük, hogy ez a kötet hasznos segítség lehet a nemrégiben megjelent „A magyarságtudomány kézikönyve” c. összefoglaló mű olvasói számára is.

Gay Béla

Jegyzetek

¹„Az első hungarológiai intézet a világháború idején létesült a berlini egyetemen. Ennek az intézménynek az az alapelve, ahogy az az Ungarische Jahrbücher olvasói előtt már ismeretes, hogy az oktatásban és a kutatásban ne csak a filológia és a történettudomány kérdései szerepeljenek, hanem az egész magyar kultúrkör megragadható legyen. Kétségtelenül az előbbieket állnak itt is az előtérben. A filológiai szövegről szólva, az intézeti munkatervben az egész ural-altáji nyelvcsalád tanulmányozása szerepeltethetővé vált, különösen 1917 tavasza óta, amikor egy finn lektorátus és hozzá kapcsolódóan egy finn könyvtár létesült, amely a meglévő gazdag magyar könyvtári állományhoz csatlakozott, és amióta W. Bang Kaup az összehasonlító török nyelvtudomány professzora elkezdett a magyar intézetben dolgozni. A történeti kutatások természetesen az első vonalban szerepelnek, s ezek a Poroszországban, de különösen a Berlinben rendelkezésre álló archív anyagok feldolgozását célozzák. A német–magyar, s mindenekelőtt a porosz–magyar kapcsolatokkal foglalkozó munkák kidolgozásával összhangban folyik egy **Codex Diplomaticus Borussico-Hungaricus** előkészítése. Az intézet maga is gazdag archív anyaggal rendelkezik. Ahogy azt az intézet munkaterve, a beszámoló jelentés és az Ungarische Jahrbücher mutatja, a fentiekén kívül a hungarológia más területei is tárgyalásra kerülnek.” (szerző ford.)

In.: Ungarische Jahrbücher Band II. Berlin, 1922. 211. p.

A hungarológia fogalma

Robert Gragger:

Munkatervünk

A világháború előtti Európa romjaiból és torzulásaiból keletkező új világ küszöbén állva a külső megfigyelő és a tevékeny résztvevő egyaránt késztetést érez arra, hogy megértse és megragadja a jelen eseményeinek alapjait, hajtóerőit. Ha a ráncszakadt borzalmak fő oka a népek egymásról-nem-tudása, az ebből fakadó bizalmatlanság és szándékos félrevezetés, a görög és mások lebecsülése volt, akkor most már minden felelősségtudattól áthatott ember elsődleges kötelessége az, hogy törekedjék az egyes népek és életkörülményeik elfogulatlan megismerésére.

Eléggé arisztokratikus volt a hozzáállásunk ahhoz meg kell mondani, teljes joggal –, hogy az emberiség egyes képviselőinek különleges folyóiratokat és évkönyveket szenteljünk. Ezekben e nagy szellemek életrajzának, életművének legparányibb részleteit is felkutattuk. E részletek alapján elemeztük a zsenit; területi és származási sajátosságai, a család története s az egész miliő hozzájárul a jelenség pozitívista megközelítésű ill. szellemi-érzelmi alapú megismeréséhez, melyekből többé vagy kevésbé sikerült szintézissel felépül az alkotás összefogó képe, az alkotó lényegének megragadása, a biográfia.

Egy ilyen jellegű munkára, amely egyes kiemelkedő személyiségek megismertetését szolgálja, a népek nagy családjában mindenkinek szüksége van. Elsősorban az európaiaknak. Itt okozta a legnagyobb szörnyűségeket az egymásról való nem-tudás, itt szítják még mindig az egymás elleni beteges gyűlöletet. Itt tesz még mindig lehetetlenné az együttműködést, a szövetségbe való összefogást. Mindez elsősorban Kelet-Európára érvényes, mely az utóbbi időben egyre inkább előtérbe került. Az, hogy e keleti népek szinte semmit sem tudnak egymásról, s főként, hogy a nagy európai kultúrnépek semmit se tudnak róluk, különösen végzetes.

Közelebbi vizsgálódás után kiderül, hogy nem is a faji sajátosságok azok, melyek e népeket egymástól elválasztják, hiszen antropológiailag alig különböznek egymástól, s etnográfiailag sincsenek éles határai. Hagyományaik és szokásaik sem állnak egymástól távol. A kulturális helyzet sem lényeges elválasztó tényező. Civilizációjuk ugyan különböző fokozatokat mutat, de kulturális törekvéseik egy irányba haladnak. Ami valóban elválasztja őket, az nyelvük és szellemiségük, e ezzel szoros összefüggésben egy bizonyos lelki hajlam, egy történelmi alapokon nyugvó belső élet, amely leghevesebben a politikában kerül kifejezésre és amelyet legdurvábban egymás ellen használnak fel. E népek szomszédaikkal szembeni meg nem értésének fő oka a nyelvi elszigeteltség. Ennek áthidalása olyan folyóiratok feladata lenne, amelyek ezeknek az országoknak és lakóiknak tudományos alapokon folyó kutatását szolgálják.

Az **Ungarische Jahrbücher**-rel olyan sajtóorgánumot hozunk létre, amely Közép- és Kelet-Európa egyik legproblematisabb népét tanulmányozza. Azt, amely a német kultúrkörbe beágyazódva, Németország határán él; s ugyanakkor a német értelmiség csak annyira vesz tudomást róla, mintha csak egy belső-ázsiai civilizálatlan törzsről lenne szó. A művelt német Magyarországról alkotott elképzelése legtöbb esetben nem más, mint merő félreértés, és mégis: Magyarország tanulmányozása éppen Közép- és Nyugat-Európa számára különösen fontos, úgy tűnik, ennek az országnak különleges feladata az, hogy folyton-folyvást valamiféle kulturális vagy politikai kísérleti terep szerepét töltsse be. A Kárpát-medence, amely nyugat és kelet között természetből fogva közvetítő és köztes terület, mindig jelentős tényezője

volt az európai politikának. Most, a terület évezredes gazdasági és politikai egységének szétrombolása után a jövő Közép-Európája számára éppenséggel archimedesi ponttá vált.

Magyarországnak az a törekvése, hogy kultúrájával, irodalmával a világhoz szóljon, évszázados. Az a felismerés, hogy az ország nyelvi elszigeteltségét át kell hidalni, már a XVIII. század – a latin nyelv nemzetközi szerepének megszűnése – óta számos, e célnak szentelt német nyelvű folyóiratot hívott életre, így pl. a következőket:

Ungrisches Magazin oder Beyträge zur ungrischen Geschichte, Erdbeschreibung und Naturwissenschaft. Hrsg. von K. G. Windisch. Preßburg 1701–1788

Neues ungrisches Magazin. Ebenda 1791–1798

Merkur von Ungarn oder Literaturzeitung für das Königreich Ungarn und dessen Kronländer. Hrsg. von Martin Georg Kovachich. Pest 1786/87

Zeitschrift von und für Ungarn zur Beförderung der vaterländischen Geschichte, Erdkunde und Literatur. Hrsg. von Ludwig von Schedius. Pest 1802/04. Bd. I–IV.

Pannonia. Ein vaterländisches Erholungsblatt für Freunde des Schönen, Guten und Wahren. Herausgeber und Redakteur Graf Karit Albrecht Festesich. Pest 1819/22.

Vierteljahrsschrift aus und für Ungarn. Hrsg. von Emmerich Henszlmann. Leipzig 1843/44. Georg Wigand.

Ungarische Revue. Hrsg. von Mansuet Riedl, Leipzig 1869. Brockhaus.

Literarische Berichte aus Ungarn. Hrsg. von Paul Hunfalvy. Budapest, 1877/80, Karl Knoll.

Ungarische Revue. Mit Unterstützung der ungarischen Akademie der Wissenschaften, Hrsg. von Paul Hunfalvy, dann Gustav Heinrich. Leipzig u. Wien 1881–95.

Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn. Hrsg. von Anton Herrmann. Budapest 1887–911. Selbstverlag. 9. Bände.

Jung-Ungarn. Monatsschrift für Ungarns politische, geistige und wirtschaftliche Kultur, Hrsg. von Josef Vészi. Berlin. Paul Cassirers Verlag. 1. Jahrg. 1911.

Ungarische Rundschau für historische und soziale Wissenschaften. Hrsg. von Gustav Heinrich. Verlag Duncker & Humblot. München u. Leipzig 1912–16.

Annak ellenére, hogy ezek a kiadványok sok értékes anyagot tartalmaztak, sajnos csak rövid életűek voltak. Nem találtak széleskörű érdeklődésre és nem érték el a kívánt hatást. A legtovább, 14 évig az **Ungarische Revue** élt. Ez keltette a legnagyobb figyelmet, és más német folyóiratok is sok anyagot vettek át belőle.

A különböző kísérletezések után, hogy magyar kérdésekről szóljanak német olvasókhöz végül is nem maradt olyan folyóirat, mely a magyar probléma tanulmányozására szolgálna. Az **Ungarische Jahrbücher** vette át ezt a szerepet. Olyan tudományos orgánus kíván lenni, mely a magyar nyelv, történelem és kultúra kutatásáról, a magyar kultúra eredményeiről tájékoztatja német nyelven a német olvasóközönseget.

Magyarországot mint kultúrproblémát egészében kell megragadnunk, így a szorosabb értelemben vett tudományon túl a gazdasági, társadalmi, politikai vagy művészeti kérdések is idetartoznak. A kultúra számunkra az ember mint társadalmi lény életében történelmileg kialakult lelki jelenségeket és az ebben gyökerező anyagi, szellemi alkotásokat és intézményeket jelenti. Ezzel az **Ungarische Jahrbücher**

programja adott: mindazokat a részletkérdéseket, amelyek a kultúra általános kérdéskörébe torkollnak, a nagy összefüggések szempontjából vizsgáljuk.

Előtérben áll a magyar nép szellemiségének kérdése – tekinthetjük ezt a szellemet akár az általános kulturális fejlődés irányadó hajtóerejének, akár ennek eredményének. Mindenesetre az utóbbi évek tapasztalatai azt mutatják, hogy a külföldi tanulmányok mindaddig nem töltik be feladatukat, amíg a vizsgálandó országnak csupán földrajzi, gazdasági, társadalmi és történelmi adottságait, s nem elsősorban annak pszichikai sajátosságait ragadják meg.

Hogyan lehetne a magyar népet jellemezni? A magyar probléma tanulmányozásánál viszonylag kevés jelentőséggel bír a szűkebb, szomatológiai értelemben vett antropológia. Az antropológiai felvételek nem hoztak megnyugtató eredményeket. Az antropológiai alapokon nyugvó fajelmélet, amely különösen az újabb német irodalomban foglal el egyre jelentősebb helyet, nem látszik alkalmas eljárásnak a magyar nép kutatásában. Tiszta fajok csak primitív népeknél vannak. A mai magyarság, mint annyi más civilizált nép, a Pannóniában való letelepedése óta eltelt évezredben az állandóan ismétlődő keveredésekkel, a milió azonosságával, a közös történelemmel egy egészen új, csak erre a népre jellemző etnikumot alakított ki, amelyet fajelméletileg aligha lehet széttagolni és értelmezni. Mindazonáltal az antropológia területén is sokat lehet és kell is tenni a kutatásban – természetesen megfelelő elővigyázatossággal.

Egy nép jellemzésének döntő momentuma a nép lelke, szelleme, az ún. génusz, amely generációról generációra, törés nélkül öröklődik. Még RIBOT is azt állítja, hogy egy modern francia alaptermészete ugyanaz, mint egy gallé volt Cézár idején. S itt természetesen nem a fajra, hanem a szellemiségre gondol. Egy történelmi nép lelki vonásai még nagyobb mértékben állandóak és öröklődőek, mint testi sajátosságaik. Egy nép története megmutatja, hogyan fejlődik és szilárdul meg szellemisége.

A szellem folyamatosságának kutatása filológiai alapon kell, hogy történjék, mint ahogyan a tudományos külföldkutatás gerincét is a filológia jelenti. A filológiát semmiképpen sem csak hangtörténetként vagy szövegkritikaként, nyelvtörténetként vagy irodalomtörténetként kell értelmezni, nem speciális szakká zsugorítva, hanem a görög szó legtágabb értelmében. A filológia nem szűkítheti a határait annál jobban, mint ahogyan azt maga az élet jelölte ki. Éppen ezért a nép egész életét – minden megnyilvánulásával együtt – történelmileg létrejött, szervesen összetartó egészként kell értelmezni.

Az **Ungarische Jahrbücher** ebből a szempontból nézve akarja a teljes magyar szellemi, társadalmi és gazdasági életet bemutatni.

Amennyire csak lehetséges, az anyagot a közvetlen megfigyelésből, az ország és az emberek tanulmányozásából merítjük; mindabból, amit maga az ország tesz és mond, ami a különlegességét adja és életben tartja. Ez elsősorban a nyelv, amely kiapadhatatlan forrás ahhoz, hogy egy nép pszichikai és logikai felépítését megértsük. A nyelvtudományt itt nem öncélúan, a grammatika kedvéért műveljük, hanem azért, hogy a nyelv kutatásával világos képet nyerjünk a népről, képességeiről, műveltségéről. Meg kell vizsgálnunk a finnugor-indogermán rokonságot, a finnugorság kapcsolatát az ural-altáji és indogermán nyelvekkel; a magyarban meglevő iráni, kaukázusi, volgai-bolgár, szláv, ó- és közép-felnémet, latin, olasz, oszmán-török, bajor-osztrák és újabb jövevényszavakat és a szomszéd népek nyelvbe bekevert magyar elemeket; a nyelvemlékeket, a nyelvöldrajzot, az írott nyelv fejlődését és egyéb történelmi és összehasonlító nyelvészeti kérdéseket. Különösen alkalmas a kutatásra a szintaxis abban az értelemben, ahogyan azt a román nyelveket illetően TOBLER tette. A szintaxisból megmagyarázható számtalan pszichikai sajátosság, és ha az ember nem bonyolódik bele az újgrammatikusok merész következtetéseibe, ezen a területen nagyon sok értékes tanulságot vonhat le. A szólások és közmondások – ezek gyűjtése szintén kiadványaink programjába tartozik – szintén mély betekintést nyújtanak a nép gondolkodásmódjába, lelki életébe. A népdalt, a népballadát, a népmesét, a népi ritmikát és melodikát, a népművészetet, a népi hiedelmeket, szokásokat, a jogról alkotott felfogást egyaránt a nép ethosának és mítoszának kifejezési formájaként kell elemezni. Mindezek a népi szellemiség megnyilatkozásai, ahogyan ezt a társadalmi együttélés mint fejlesztő és nevelő tényező létrehozta.

A magyarság lényegének politikai és néplélektani szempontból történő kutatásához különösen tanulságos a magyar irodalom tanulmányozása, mivel Magyarország, amelyet külső erők akadályoztak politikai képességei kibontakoztatásában, nemzeti sajátosságait, lényének legértékesebb erőit az irodalomba vezette le. Ez a vonulat, amely Nyugat-Európában csak kevéssé található meg, a különböző kelet- és délkelet-európai népekben közös. E népeknek főként történelmi fejlődése mutat fel az azonos kulturális föltételek miatt párhuzamokat, különösen történelmi jelenségeket: népvándorlás, tatárjárás, török uralom, Habsburg-uralom. ROUSSEAU és HERDER elképzelései óta, a romantika kora óta ezek a népek nemzeti újjászületésüket főként az irodalomnak köszönhetik. A közös fejlődésnek megfelelően az írók voltak azok, akik a népek újabb történelmében, nemzeti öntudatra ébredésében a legnagyobb szerepet játszották. A kelet- és délkelet-európai népek irodalmának jelentősége túlnyomórészt politikai-történelmi-nemzeti síkon van. Ők az egyéniség megtartásának eszközei, amely ezeknél az erősen vegyes népeknél kevésbé etnikailag, mint inkább lelkieben nyilvánul meg. Itt kutatandó terület az eredeti magyar költészet összehasonlító folklorisztikai alapon; az irodalom és a lelki élet fejlődése Magyarországon a középkor óta; a monda- és legendaköltészet, novellisztika és egyéb témátörténelmi kérdések.

Az irodalomtörténet tárgyalása kiszélesedik egy általános kultúrtörténetté, tekintetbe véve a régészetet és a művészettörténetet is. Idetartoznak a magyar humanizmust, a reneszánszt, a protestantizmust, az ellenreformációt, a pietizmust, a felvilágosodást és romantikát feldolgozó munkák; ezeknek más kultúrkörökkel – szlávval, románnal, de elsősorban a némettel – való kapcsolata. Kiemelendő a vallástörténet, melyen belül a vallási irányzatokat külön kell kezelni. Pl. meg kell vizsgálni a katolikus egyháznak és szervezeteinek befolyását, LUTHER és mindenekelőtt CALVIN alakító hatását, akinek jelentősége az egész modern kultúrában, nevezetesen napjaink társadalmi mozgalmában is meghatározó (Max Weber). Így vezet el a kultúrtörténet, pragmatikusan a múltat kutatva a tömegpszichológiához, és ennek általános eredményeit pragmatikusan és filozofikusan elmélyítve a világtörténelmi szemlélethez.

Hasonlóan fontos területe a kutatásnak a magyar jog és államiság. Az állami és társadalmi struktúráján keresztül eljutunk a népi jelleg megismeréséhez. Különösen az államjog és az államvezetés művészetének területén bír a magyarság egyetemes jelentőséggel. Ez a nagy tudományos munkákban elméletileg is érvényre jut, mint például Eötvösnél a 19. század uralkodó eszméinek az államra gyakorolt befolyásáról írt művében. Ez a nagy gondolkodó, költő és államférfi írta egyszer: az ég minden népet megajándékozott valamilyen különleges tulajdonsággal: a német kapta a filozofikus gondolkodást, a francia a kifinomult stilisztikai érzéket, az olasz a reneszánsz műalkotásokat, az angol a politikai szabadságot. De a magyarok mesterműve az államszervezet kiépítése volt! – Itt a lényeges problémák: a magyar államszervezet kiépítése és fejlődése; a magyar állameszme hatása a szomszédos országokra, hasonlósága pl. a lengyelekével; a magyar politika befolyása a közép-európai politikára általában és különösen az Osztrák–Magyar Monarchián belül.

Most a legkevésbé sem szabad elhanyagolni a gazdasági területet, a gazdaságtörténetet és a gazdaságpolitikát, mivel ez a közeljövőben az érdeklődés középpontjába kerül. A népek közötti megértés nagyrészt úgyis gazdasági kérdéseken keresztül vezet. A jelenlegi gazdasági helyzetet lehetőleg tudományosan alátámasztva kell tárgyalni.

A békeszerződés tökéletesen felforgatta a magyar gazdasági életet, s ez számtalan problémát vet fel, és az **Ungarische Jahrbücher**-nek ezekkel is foglalkoznia kell, hogy csak találmokra kiragadjunk néhányat: a megcsönkített Magyarország energiaellátása; jelentős ipari területek elvesztése és a megmaradt iparágak életképessége (különösen a malom-, cukor-, olajfinomító- és gépipar); a szövetkezeti rendszer, a bankfúziók helyzete az iparterületek leválasztásával; a hitelintézetek jövője; visszarendeződési folyamatok a bankügyben; központosítási törekvések a pénzügyekben; külföldi (antant) tőkerészesedés magyar bankokban és más vállalatokban; gazdasági kapcsolatok Németországgal, Ausztriával és az utódállamokkal, a Balkánnal; Budapest jelentősége a Közép-Kelet és Délkelet rakodótereként, és ezzel összefüggésben a közlekedés fejlesztése, a belső hajózás kiépítése különös tekintettel a Dunára; vámok és gazdasági szerződések az új Magyarországon; adópolitika; az állam emissziós tevékenysége; telepü-

léspolitikai. Földreform, talajjavítás, iszapos területek, szódatartalmú tőzeges területek és hasznosításuk, talajművelés és állattenyésztés; az ország geológiai alapzata, a szén, földgáz, ércék stb. előfordulása.

A magyar probléma tanulmányozásából kiindulva foglalkozni kell Magyarországgal és a szomszédos államokkal, valamint az egész délkelet-európai térség érintkezési pontjaival, valamint mindenekelőtt Dél-Európa történelmi, társadalmi és gazdasági kérdéseivel.

Az **Ungarische Jahrbücher** teljes munkatervét nem lehet e néhány sorban összefoglalni, ezért csak röviden utaltunk a lényeges pontokra és futólag felvázoltuk azt a keretet, amelybe beleilleszthetjük. A folyóirat megjelenő számaiból a majdani olvasó előtt kikristályosodnak céljaink.

Fordította: Hegedűs Rita

(Ungarische Jahrbücher I. 1921. 1–8 p.)

Bartucz Lajos:

A modern nemzeti tudományról

Napi sajtóban, röpiratokban, tudományos és népszerű folyóiratokban, szereplő politikusaink beszédeiben jó ideje gyakran halljuk vagy olvassuk, hol felhívás, buzdítás, figyelmeztetés, hol meg ígéret, kötelesség, parancs gyanánt, hogy mindennek nemzetinek, nemzeti érdekűnek, magyarnak kell lennie. Itt is, ott is magyar fajiságról, nemzeti reneszánszról s fajvédelemről beszélnek. Sajnos, többször hallunk hangzatos szavakat s az élet realitásaival és adottságaival nem számoló fellengzős terveket, mint alaposan megfontolt és kitartó, céltudatos, rendszeres munkával véghez vitt komoly, férfias tetteket. Pedig, hogy valóban a nemzeti megújulás korszakát éljük-e és milyen mértékben éljük, azt nem mi maiak, hanem a jövő kor tárgyilagos historikusai fogják majd eldönteni. Ám nem az elhangzott szavak tömegéből, sem a hang erősségéből, hanem a végzett munkából, az eredményekben megmaradt tettekből. Ezért azt hisszük, hogy időszerű, ha a nemzeti tudomány mivoltát s e téren való feladatainkat a napi politikától mentesen, tisztán a nemzet és a tudomány érdekeit szem előtt tartva, röviden taglaljuk.

Vessük fel mindenekelőtt a kérdést: van-e nemzeti tudomány s ha igen, miben áll az?

A legtöbb ember természetesen rögtön kész a felelettel s a nélkül, hogy a kérdés lényegét alaposabban meghányná-vetné, egyszerű igenléssel vagy tagadással napirendre is tér felette. Pedig aligha kétséges, hogy a nemzeti tudomány kérdése sokkal fontosabb és mélyrehatóbb, semhogy igenléssel vagy tagadással elintézni lehetne. Tanácsos lesz tehát, ha előbb az alapfogalmakkal jövünk tisztába: mi a „tudomány” és mi a „nemzeti” s különböző szempontokból mérlegeljük a kettő között lévő kapcsolatot.

Közismert az a felfogás, hogy a tudomány az igazság keresése, megismerése. Az igazság pedig nincs országhoz, határhoz, nemzethez, egyénhez kötve, mert már lényegénél fogva egyetemes. Minden tudományos megállapítás ugyanis, ha egyszer igaz, már nem kizárólag egy nemzeté többé, hanem az egész kultúremberiség közkinccse. A megállapított igazságok lényege szempontjából ítélve tehát, valóban nem beszélhetünk nemzeti tudományról és pedig annál kevésbé nem, minél tovább halad a tudomány. A tudományos igazságok ugyanis nem Pallas Athene módjára születnek s csak a tudományos kutatások műhelyeitől távol élőnek tűnik az úgy fel, mintha egy-egy nagy igazság máról-holnapra egyszerre pattant volna ki valamelyik nagy elme fejéből. A tudományok történetében és módszereiben járatosak azonban jól tudják, hogy az igazságok születését a legtöbbször hipotézisek alakjában való évtizedes, sőt évszázados vajúdás előzi meg s a legkülönbözőbb nemzetek fiai hosszú, fáradságos munkával hordják össze azokat az építőköveket, amelyekből egy-egy igazság temploma felépül.

Másképp áll azonban a dolog, ha az elért igazságok, a tudományos megállapítások mennyiségét és időbeliségét is figyelembe vesszük. Mert az egy-egy nemzet tudósai által valamely tudományban elvégzett adatgyűjtő munka és elért eredmények mennyisége jelzi az illető nemzetnek az egyetemes emberi tudomány számára való értékét. Már pedig melyik nemzet ne ambicionálná, hogy a többiek által az emberi társadalom minél értékesebb, minél hasznosabb és nélkülözhetetlenebb tagjának tartassék? Ez már nem csupán a nemzeti hiúság vagy büszkeség, hanem jórészt a nemzeti jövő kérdése is. Ilyen szempontból ítélve, már nem túlzás, ha azt állítjuk, hogy Pascal és Poincaré a mennyiségtan terén, vagy Newton és Thomson a fizika terén francia, illetve angol nemzeti tudományt műveltek, mert hiszen nemzetük géni-

uszanak az egyetemes emberi szempontjából való nagy értékét hirdették, éppúgy, mint ahogyan Eötvös báró geofizikai kutatásai a magyar géniusznak szereztek nemzetközi elismerést. E mellett az is lehetséges, sőt a tudományok történetében számos példát is találunk rá, hogy egy-egy geniális szellem vezetése alatt nagyhorderejű módszerbeli újítás, felfedezés, szerencsés lelet birtokában vagy bármilyen kedvező körülmény (tudománypártoló uralkodó, megértő miniszter, gazdag mecénás) következtében valamely nemzetnek sok kiváló fia veti magát egyszerre bizonyos tudományág művelésére. Így azután az összegyűjtött anyag, elért eredmények, megállapított igazságok száma vagy hordereje oly nagy lehet, hogy az illető nemzet abban a tudományban egy időre magához ragadja a vezetőszerepet. Az embertanban és praehistóriában pl. a múlt század közepén határozottan a franciák vezettek, éppúgy, mint ahogyan ma a biológiában és örökléstanban a németeké és amerikaiaké az elsőség. Ilyesmihez azonban az is szükséges, hogy az illető nemzet kormánya és társadalma idejében s minden erejével támogassa a kutató tudósok munkáját, különben más nemzetek aratják le annak gyümölcsseit. A párizsi Pasteur-intézet minden ízében francia intézmény és mégis nemzetközi hatású és munkásságú. Ám vajon nem ugyanilyen lehetett volna-e a magyar Bolyai-intézet és a magyar Eötvös-intézet, – hogy csak e kettőt említsük, – ha az előbbit 100, az utóbbit pedig 30 évvel ezelőtt megcsináltuk volna?

Aligha kétséges, hogy ilyen esetekben valamely nemzet a véreből való tudósok útján egy időre az illető tudományra is reányomhatja a saját bélyegét. Itt azonban már nem csupán a felfedezett vagy megállapított igazságok száma és ereje hat, hanem a tudományt művelő egyének veleszületett és szerzett tulajdonságai is, legfőképpen természetesen a tudományos rendszer felépítésében megnyilvánuló gondolkodásmódjuk, vagyis az igazság megtalálásának mikéntje és kifejezésének módja. Ezzel azután oda érkeztünk, hogy magával az igazsággal, mint céllal, vagy a tudományos megállapítások számával, mint eredménnyel, a tudomány fogalma még távolról sincs kimerítve. Az ismeretek, igazságok, felfedezések tömege ugyanis magában véve ismerettömeg csupán, de még nem tudomány. Tudománnyá csak bizonyos tárgy vagy cél körül való elrendezés, logikai csoportosítás, rendszeres felépítés által válik az, miért is tudomány alatt valamely tárgy-, lény-, jelenség- vagy eszmekörre vonatkozó, kritikailag igazolt ismeretek rendszerét kell értenünk. Ezért a tudomány fogalmához szorosan hozzátartozik az az út és mód is, amelyen az igazságokat, megállapításokat elértük. Sőt az emberiség fejlődéstörténete éppen arra tanít, hogy a tudományoknak mindenkor nagyobb részét alkotta az út és a mód, tehát az igazságért folytatott küzdelem, mint maga a kétségtelen eredmény. Így hát a tudományoknak valamely korban való állapota nem csupán az addig elért igazságok mennyiségét jelenti, hanem egyúttal az azok megismerésére megtett utat, a felhasznált módokat s az ismeretek bizonyos mennyiségének birtokában való szemléletet, áttekintést, tudományos rendszert, sőt bizonyos fokig világszemléletet is.

Ám, hogy mindebben a nemzeti jelleg megnyilvánulására tág tér nyílik, aligha tagadható. Sőt igaza volt Apáthy Istvánnak, hogy „a tudományos haladás és vele az emberi továbbfejlődés hamarosan megszűnnék, mihelyt a tudomány egy bizonyos nemzet kizárólagos tulajdonává lenne; mihelyt benne csak egyetlen nemzet géniusza érvényesülhetne.”

De lássuk a kérdést a másik oldalról és foglalkozzunk azzal, hogy mi az: „nemzeti”.

„Nemzeti” alatt általában mindazt szoktuk érteni, amibe a nemzet gondolkodása, életmódja, ízlése, vágyai, hajlamai, tulajdonságai, más nemzetektől való különbözőségei, egyszóval „nemzeti jellege” megnyilvánul. Nemzeti tehát elsősorban az, amit a nemzet, bármilyen vonatkozásban, mint sajátosat termel. De rajta lehet a nemzeti jegy és rajta is van, sok olyanon is, amit a nemzet eredetileg másoktól vett ugyan át, de azt áthasonította a saját gondolkodásához, életmódjához, természetéhez, ízléséhez, szükségleteihez, eszményeihez, szóval a saját képére átalakította. Hogy már most a tudomány, mint szellemi produktum, mindkét vonatkozásban alkalmas lehet arra, hogy rajta vagy benne a nemzeti jelleg kifejezésre jusson, elvileg nem kétséges. Álljunk meg azonban itt egy pillanatra. Vajon ezzel a megszokott, nagyon is általánosságokban mozgó magyarázattal a kérdés el van-e intézve? Távolról sem. Sőt ha a mélyére akarunk nézni mindannak, amit nemzetinek, nemzeti jellegnek tartunk, érzünk mi magunk s amit ilyennek látnak rajtunk vagy bennünk mások, egyszerre nem várt nehézségekre akadunk s a fele-

ltre váró kérdések tömege mered felénk. Mi az, ami valóban nemzeti és mi az, ami csak annak látszik? Mi mindenben s milyen mértékben nyilvánul meg a nemzeti? Egységes-e az vagy sem és miféle külső és belső tényezők, öröklött és szerzett tulajdonságok egymásrahatásának eredménye? Állandó-e a nemzeti jelleg teljes egészében, vagy mi az, ami benne állandó s mi az, ami csak időleges, ami változó? Mi az előnyös, az értékes s mi az esetleg káros? Hogyan keletkezik a nemzeti jelleg s milyen tényezők hatnak reá változólag? És így tovább. A rassz, a rasszkeveredés, a konstitúció, a belső szekréciós mirigyek, a vérmérséklet, a környezethatások, a nevelés, a kultúráhatások, a történelem eseményei, a gazdasági viszonyok stb. kétségkívül mind olyan tényezők, amelyeknek nevezetes szerepük van abban, amit nemzetinek nevezünk vagy érzünk. Ám, hogy melyiknek milyen szerep jut és minő megnyilvánulási formái vannak, arról rendszeres kutatások hiányában halvány gyanításokon kívül alig tudunk ma még egyebet. Nagy mértékben gátolja itt az eligazodást az objektív kritériumok hiánya és a vizsgálati módszerek tökéletlensége is. Ez az oka, hogy az idevágó vélemények többnyire nem tárgyilagos megfigyelésekre, hanem inkább a rokonszenv és ellenszenv szubjektív mozzanataira támaszkodnak s a csapongó fantázia számára tág teret nyújt az egyéni megítélések sokféle lehetősége. Pedig éppen ez a pont az, ahol a felvetett problémával a legszorosabb kapcsolatba jutunk, ahol a szó valódi értelmében vett nemzeti tudományról beszélhetünk. Mert fedheti-e valami jobban a nemzeti tudomány fogalmát, mint éppen annak a kutatása, hogy mi az a „nemzeti”? Erről azonban később.

A „tudomány” és „nemzeti” fogalmának e rövid elemzése után már most szélesebb alap és több szempont nyílik arra, hogy a szóban forgó kérdés mibenlétére, fontosabb vonatkozásaira és e téren való teendőinkre rávilágíthassunk.

Megállapíthatjuk mindenekelőtt, hogy a nemzeti jelleg a tudományban nagyon sokféleképpen kifejezésre juthat. Megnyilvánulhat pl. a tudomány tárgyában, céljában, módszereiben, feltevéseiben, általában az egész tudományos gondolkodásban, amire a tudományok történetéből számtalan példát idézhetnénk. Hisz tagadhatatlan, hogy a szellemi munka minősége, lassúbb vagy gyorsabb haladása, keskenyebb vagy szélesebb mederben való lefolyása, felületesebben vagy mélyebben való szántása, színezete, az elvontabb vagy realisabb gondolkodásra s általában bizonyos irányokra, munkaterületekre való hajlamosság stb. legnagyobbrészt mind az agyvelő, az idegrendszer minőségével, az abban generációk hosszú során elraktározott örökletes és szerzett tulajdonságokkal kapcsolatos. Az sem szorul bizonyításra, hogy a szellemi munkát lebonyolító, kísérő, befolyásoló sok melléktényező, mint pl. az érzékszervek, kedély, vérmérséklet, belső kiválasztó mirigyek, a szervezet anyagcseréje, kémizmusa, a konstitúció stb. szerepe, azt egyfelől az egész szervezettel, a rasszok szerint különböző organizmussal s másfelől az ezerféle környezettel (milió) szoros okozati kapcsolatba hozza. Ezen mit sem változtat az, hogy e kapcsolat részleteit ma még jórészt nem ismerjük. Kétségtelen tehát, hogy az ún. „néplélek” s még inkább a „rasszpsziche” kifejeződhetik és igen gyakran ki is fejlődik, nem ugyan az elért tudományos igazság lényegében, de néha annak mennyiségében, legfőképpen pedig az igazsághoz való eljutás mikéntjében, valamint a megismert igazságok alapján való tudományos szemlélődésben. Legyen elég példa gyanánt felhoznunk a fehér, sárga, fekete ember kultúrájának, szellemi termékeinek sajátos vonásait s a kínai, indus, arab, zsidó, görög, német, francia, angol tudományos kutatásoknak, nem ugyan a lényegben, de az elgondolásban, felépítésben, érvelésben, formában, kidolgozásban, színben, zamatban stb. való egyéni megnyilvánulásait. Ezek a megnyilvánulások azonban bizonyos feltételektől függenek. Ezek között a legfontosabb minden bizonnyal a nemzeti nyelv és a tudós egyénisége. Az előbbi az a szerv és egyben forma, amelyen keresztül és amelyben a „nemzeti” kifejeződésre jut, az utóbbi pedig az a forrás, melyből a „nemzeti” fakad.

„Minden nemzet fiának eszejárását az a nemzeti nyelv szabja meg, – mondta Apáthy István, a Magyar Társadalomtudományi Egyesület 1909. évi közgyűlésén tartott ünnepi beszédében, – amelyen gondolkodni tanult s a melyen gondolatait, az igazság kutatása közben, megérlelte: annak a nyelvnek logikája fog sajátos színt és eredetiséget kölcsönözni munkájának, bármely nyelven lát is az később napvilágot.” Ebből azután tovább az is következik, hogy éppenséggel nem közömbös dolog az, vajon a magyar tudós

munkája megjelenik-e magyarul. Vannak, akik azt hirdetik, hogy elegendő, ha a tudományos értekezések csak valamelyik nagy nemzet nyelvén jelennek meg, mert így a magyar eredmény könnyebben átmegegy a nemzetközi tudományos köztudatba s azonkívül nagy megtakarítást is jelent. Ez kétségtelenül fontos szempont. De éppen ilyen fontos az is, hogy legyen magyar tudományos nyelv, legyen magyar tudományos szakirodalom és legyenek jó magyarnyelvű kézikönyvek, szakkönyvek minden tudományágban. Mert hogyan fejlődne magyar tudomány, magyar tudományos nyelv és hogyan nevelődne magyar tudományos gondolkodás akkor, ha tudósaink csak idegen nyelven írnának s ha az egyetemi hallgatóság és a tudomány iránt komolyabban érdeklődők állandóan csak idegen szakkönyvekből volnának kénytelenek magukba szívni a tudományos adatokkal együtt az idegen nyelv szellemét, gondolkodását stb. Hisz ha a doktori értekezéseket és a fiatal tudósok munkáit olvasgatjuk, főleg olyan szakmákban, amelyekben teljesen idegen irodalomra vannak utalva, éppen a magyaros szellem az, amit a legtöbbször nem találunk meg bennük. Viszont ha a külföldi tudományos irodalmat nézegetjük, azt tapasztaljuk, hogy a nemzeti jelleg megnyilvánulása a tudományban éppen ott a legerőteljesebb, ahol a nemzeti nyelvű szakirodalom a legfejlettebb. De hogy idehaza maradjunk. Gondoljunk csak vissza a múlt század elején megjelent magyar tudományos cikkek és könyvek nagy részére. Magyar szavak azok és mégis jórészt csupa idegen nyelvszellem, idegen gondolatfűzés, úgyhogy ma szinte alig érthető. Avagy kereshetjük-e a nemzeti jelleget a 48 utáni idők tudományos irodalmában ott, ahol a tudomány művelői nagyrészt idegen származásúak s magyarul alig tudnak? Ellenben a XVII. század magyarnyelvű munkáiból mennyivel több erő, magyar szellem, magyar zamat árad felénk.

Ám mindez még nem nemzeti tudomány, hanem csupán nemzeti jelleg megnyilvánulása a tudományban. Itt tehát legfeljebb csak arról lehet szó, hogy egyik tudomány tárgyánál, módszerénél, vonatkozása-inál fogva alkalmasabb arra, hogy benne a nemzeti jelleg kifejezésre jusson, mint a másik. Azonban az, hogy ez a nemzeti jelleg megnyilvánul-e és hogyan nyilvánul meg, már nem annyira magától az illető tudománytól, mint inkább az azt művelő tudós egyéniségétől, nemzeti szempontból való eredetiségétől függ. Éppen azért a nemzeti tudomány szempontjából elsőrangú fontosságú a fiatal tudósgeneráció nevelése és az az elv, hogy külföldi Collegium Hungaricumainkba elsősorban olyanokat küldünk ki egy-két éves külföldi tanulmányutakra, akik tudós mivoltuknak idehaza már némi jelét adták s akiknek egyénisége már legalább annyira kialakult, hogy a külföldi intézményeket, tudósokat és tanokat magyar szemmel nézve és magyar fejjel bírálva, mentesek maradnak attól a nagyon is elterjedt ragálytól, hogy kritika nélkül mindent helyesnek tartsanak, ami külföldi, csupán azért, mert külföldi és lekicsinyeljék, ami hazai, csupán azért, mert hazai.

Nagy tévedés volna azonban, ha már most azt hinnők, hogy a tudományok nemzeti jellegét erőltetni, mesterségesen fokozni lehet. Jól mondta kiváló publicisztánk, Réz Mihály: „Ha a compilátortól azt kívánjuk, hogy vigye be a tudományba a nemzeti jelleget, akkor azt kívántuk, hogy legyen eredeti gondolkozó; akkor azt kívántuk, hogy változtassa meg egész egyéniségét s ne legyen az, aminek természeténél fogva lennie kell. Ha pedig eredeti gondolkozótól kívánjuk, hogy vigye be a tudományba a nemzeti jelleget, akkor felesleges kívánságot fejtettünk ki, ha az eredeti gondolkozó iránya a nemzeti iránnyal egyező; lehetetlent ellenben akkor, ha az a nemzeti iránnyal ellenkező. Lehetetlen kívánság ez, mert az eredeti gondolkozótól azt kívántuk, hogy ne legyen eredeti, holott az éppúgy az ő egyéniségéhez tartozik, mint a compilátoréhoz az eredetiség hiánya s egyik a másik természetét fel nem veheti.” Majd hozzá teszi „Ha azt látjuk, hogy valamely nemzetben az eredeti gondolkozók vonakodnak a tudományba bevinni azt, amit a közhit nemzeti jellegnek nevez: azt kell következtetnünk, hogy abban nincs semmi alkalmas a tudomány céljaira s hogy az a subiectivismus inkább üres ábrándozás, mint az igazságnak a körülmények összejátszása folytán intenzívebben (s ez által egyoldalúbban) átértett valamely eleme. Akkor semmi értéke sincs s csak előny, ha a tudományba bele nem vitetett. A tudóstól eredeti gondolkodást lehet csupán követelnünk; az igazi nemzeti jelleg az eredeti gondolkodásnak szükségképpen eredménye lesz.”

Kétségtelen tehát, hogy a nemzeti jellegnek a tudományban csak addig a határig van jogosultsága, amíg az a tárgyból magából természetszerűen következik, vagy a tudós nemzeti eredetiségéből fakad s legfőképpen pedig, amíg az igazság rovására nem megy. Mihelyt azonban az a tudományos megállapítások elferdítésében, egyoldalú, célzatos beállításában, hitelesen igazolt tények elhallgatásában nyilvánul meg, már nemcsak nemzeti tudományról, de egyáltalán tudományról sem lehet többé szó, mert hiányzik belőle minden tudomány legfőbb alapfeltétele, a „kritikailag igazolt igazság”.

Nyilvánvaló ezek után az is, hogy a „nemzeti” jelző elsősorban azokat a tudományokat illeti meg, amelyek a tudós nemzeti egyéniségéből, eredetiségéből fakadó s nemzeti nyelv és logika útján a mód-szerekbe, tudományos szemlélődésbe belevitt nemzeti jelleggel kívül tárgyukban és célkitűzésükben is nemzetiek. Ilyenek pedig mindenekelőtt a magyar embertan, néprajz, régészet, nyelvészet, történelem, társadalomtudomány, a magyar ember, föld, kultúra, természet és azok viszonyainak mindennemű tanulmányozása. Ezek együttvéve szolgáltatják a nemzeti mivolt megismerését s ha nemzeti áldozatról van szó, ezek igénye jogosult elsősorban a kielégítésre.

Van azonban egy szempont, amelyik a nemzeti tudomány fogalmához még közelebb visz bennünket. Ez pedig a tudományos munka szükségszerű és mindjobban fokozódó differenciálódása, minek következtében a nagy emberi társadalomban való elhelyezkedés minden egyes nemzetre az egyébként egyetemes emberi tudomány területén is bizonyos speciális feladatokat ró, amiket teljes joggal a tudomány nemzeti feladatainak nevezhetünk. Ha a tudományok történetén végigtekintünk, azt tapasztaljuk ugyanis, hogy az egyes tudományágak keretei annyira kiszélesedtek, a megoldandó problémák annyira felszaporodtak, hogy nem foglalkozhatik ma már mindenki, sőt minden nemzet sem behatóan minden tudományos problémával, mert különben ereje szétforgácsolódik s anyagi és szellemi erőit felülmúló nehézségekbe ütközik. Fokozott mértékben áll ez a kis nemzetekre, akik a tudományos kutatásoknak és berendezkedéseknek mind költségesebbé válása következtében a nagy, gazdag nemzetekkel a tudomány sok területén úgy sem vehetik fel a versenyt. Ezért komoly eredményeket csak úgy érhetünk el s a nemzetek nagy szellemi versenyében csak az a kis nemzet állhatja meg a helyét, amelyik a rendelkezésre álló anyagi és szellemi erővel elsősorban a saját speciális helyzetéből legtermészetesebben adódó tudományos feladatok megoldásán fáradozik. Ezt parancsolja a jól felfogott nemzeti érdek, de ezt követeli a helyes munkamegosztás elve alapján az egyetemes emberi tudomány érdeke is.

Készséggel elismerem, hogy az egyetemes tudomány szempontjából igen értékes munka az, sőt a nemzeti dicsőség növelésére is szolgál, ha pl. magyar kutatónak sikerülne megállapítania a közép-afrikai néger eredetét, vándorlásának útjait és vallásos hiedelmeiknek eredetét és jelentőségét. Az is a magyar név és elme dicsősége, ha magyar tudós mutatja ki, hogy az Odisszeát nem egy, hanem több ember írta, vagy hogy a Wegener-elmélet helytelen. Mégis közelebb áll hozzánk s nekünk magyaroknak sokkal fontosabb a magyarság eredetének, a magyarság faji összetételének, a nyelvjárások kialakulásának, a magyar ház keletkezésének, a magyar búza minőségének, a magyar föld termőképességének tanulmányozása és pedig annál is inkább, mert amíg az előbbiekhöz hasonló problémákat elintézik a nagy nemzetek fiai nálunk nélkül is, addig az utóbbiak megoldása egyenesen reánk vár, sőt tőlünk várja megoldásukat a külföld tudományossága is. Ma már hovatovább mind általánosabb külföldön az a meggyőződés is, hogy az egyes tudományágak ún. alapvető nagy problémái majd csak akkor lesznek valójában megoldhatók, ha minden nemzet elvégezte a saját területén az adatgyűjtést és a részletproblémák feldolgozását.

És nem csodálatos-e, hogy ilyesmire igen gyakran idegen tudósoknak kellett bennünket figyelmeztetniük? Eszembe jut itt az az epizódnak látszó, pedig a nemzeti tudomány szempontjából nagyon is tanulságos lecke, amit Török Aurél kapott 1878-ban a párizsi világtárlaton, a kiállítás embertani csoportjának igazgatójától, Broca Páltól. Török jogos magyar felháborodással azt nehezményezte, hogy a világtárlaton az egyik bécsi professzor gonosztevő-koponyákat állított ki magyar típusok gyanánt. „A dolog valóban nagyon sajnálatos, – felelte a nagytudású és szellemes Broca, – de végül is önök magyarok az okai, mert miért beszélnek annyit és miért nem tesznek is valamit. Hát önök büszke, lovagias magyarok annyira sem méltatják saját fajukat, hogy annak a bűvárlatával foglalkoznának? Mikor Buda-

pesten jártam, nem láttam az önök múzeumaiban sehol sem rendszeres koponyagyűjteményt. Miért nem gyűjtenek önök már rendszeresen? Miért nem küldtek önök maguk ide magyar koponyákat, hogy annak a német tanárnak szemébe vágassák az igazságot?”

Három év múlva pedig, amikor Török Aurél tanulmányútjáról hazatérőben volt, párizsi tanára, Topinard e szavakkal bocsátotta útnak: „Ön szerencsés ember, mert oly országba tér vissza, ahol a föld alatt még régi koponyák és egyéb régiségek vannak, nálunk már mindent felszántottak és felturkáltak.” Valóban hazánk a lépten-nyomon található régi temetők és telephelyek révén olyan gazdag a különböző kultúrkörökből származó emberi maradványokban és régészeti leletekben, hogy Magyarországon kellene lennie Európa leggazdagabb embertani és régészeti múzeumának. Azóta immár egy félszázad telt el s a Magyar Nemzeti Múzeumban van ugyan már értékes magyar embertani gyűjteményünk, de annak tervszerű, intenzív működése és jövője ma sincs még intézményesen biztosítva. „Nem kétséges”. – mondja Freiherr von Eickstedt „Gautypen in Ungarn” című cikkében, – „hogy Magyarország vezető körei előbb-utóbb be fogják látni a magyar antropológia nagy nemzeti jelentőségét és tudományos értékét, s az anyagiakban ugyan ma szegény, de természeti kincsekben és népének erejében még mindig gazdag ország meg fogja tenni a magáét Európa rasszantropológiája terén.”

Aligha tagadható tehát, hogy a magyar tudomány legfőbb s legnemzetibb feladata a magyar ember, a magyar nép, a magyar társadalom, a magyar történet, a magyar föld, a magyar kultúra, a magyarhoni természet minden irányú felkutatása, megismerése s azok eredményeinek az egyetemes emberi tudományba való bevitele. Ezek azok a feladatok, amelyek megoldására mi magyarok a tudományban úgy nemzeti, mint általános emberi szempontból elsősorban hivatva vagyunk s amelyek minél tökéletesebb elvégzésére minden anyagi és szellemi erőnket koncentrálnunk kell. Ez az a pont, ahol a nemzeti érdek találkozik a nemzetközivel, a különleges magyar az egyetemes emberivel. Mert minél tárgyilagosabban és alaposabban elvégeztük e speciális nemzeti kötelességünket, annál nagyobb lesz értékünk az egyetemes emberi tudomány ítélőszéke előtt is.

És ha körütekintünk a környező országokban, azt látjuk, hogy éppen a nevezett tudományok terén rendkívül serény munka folyik. Miért e lázas tevékenység? Bizonyára nem másért, mint hogy a tudományos kutatás révén is iparkodnak igazolni a tőlünk elvett területekhez való jogosultságukat. S itt olyan szempont merül fel, amin érdemes alaposabban elgondolkoznunk. A népeknek, nemzeteknek a létért, hatalomért folytatott küzdelmében nem elég valamely területet vérrel, fegyverrel elfoglalni, hanem azt tudni kell megtartani is. Ebben a megtartásban pedig fontos szerepet játszik a kultúra, a szellemi munka, a tudomány. Mert a hatalom, az erő jogán való birtoklás, hódítás mellett van szellemi honfoglalás is. Valóban a mienk, valóban birtokunk csak az, amit a kultúrában, a szellemiekben is birtokolunk, ami szellemileg is sajátunk. Ennek pedig előfeltétele a tudományos felkutatás, megismerés. Íme egy újabb szempont a nemzeti tudomány szükségességéhez, hazánknak s a magyarságnak – értve alatta elszakított véreinket is – minden szempontból való intenzív tudományos felkutatásához. S némi rekriminációval élhetünk a múltra nézve. Nem méltattuk kellő figyelemre a szomszéd népek tudományos eredményeit és tudományos köpenybe burkolt politikai agitációját, a saját tudományos eredményeinket pedig nem törekedtünk eléggé a nemzetközi köztudatba bevinni. Azt hittük, hogy gyenge érvelésű állításaiknak a külföld úgysem fog hitelt adni. Ám az események megcáfoltak bennünket. Szomorú tanulság, hogy a jövőben másképp tegyünk. A tótságot pl. már a világháború előtt kezdte elhódítani tőlünk a cseh tudomány, a cseh nyelvészet, néprajz, történelem, az erdélyi oláhságot pedig a regátbeli. Mi ebben a küzdelemben jóhiszeműek voltunk, mintsem kellően előrelátók. Ám a beismerés nem gyengeség, hanem erő s az önismeret nemzeti vonatkozásban szorosan hozzátartozik ahhoz, amit nemzeti tudománynak nevezünk. Csak az a nemzet igazán erős, amelyik önmagát, jó és rossz tulajdonságait s összes birtokát egyaránt ismeri, tárgyilagosan értékeli s azokat szellemileg is birtokolja.

Ezeket a vázolt feladatokat az egyes tudományágak: embertan, néprajz, régészet, nyelvészet, történelem, földrajz, társadalomtudomány stb. eddig külön-külön, egymástól többé-kevésbé elszigetelve végezték. Hovatovább mindjobban felmerül azonban a szükségessége annak, hogy ezek a nemzeti vo-

natkozású kutatások a közös cél érdekében egymással szorosabb kapcsolatba lépjenek és létrejöjjen a nemzeti vonatkozású tudományok szövetsége vagy társasága, hogy a közös vagy érintkező problémákat több szempontból megvitatva, egymásra termékenyítőleg, támogatólag hassanak. A nemzeti vonatkozású tudományoknak ebből a szövetségeből, vállvetett, közös munkásságából születhetik meg azután idővel az azok eredményeit integráló, munkásságát egyedül a nemzeti mivolt kutatására irányító s a „nemzetire vonatkozó ismereteket rendszerbe foglaló” külön tudomány, a szó legsajátosabb értelmében vett „nemzeti tudomány”, az, amit boldogult Gragger Róbert a jövőbe vetett erős hittel hungarológiának nevezett el.

Az új tudomány még nincs meg, de körvonalai már bontakoznak. Az, amit a németek „Heimatkunde” néven inaugurálnak, s mire „honisme” címén kísérletek már nálunk is történtek, nagyrésztben ide tartozik s itt az ideje, hogy az ezirányú rendszeres és intenzív munkásságot mi magyarok is minél előbb megkezdjük. Ezt a legsajátosabb nemzeti tudományos munkát nem végezheti el helyettünk senki, mert Hermann Ottó szavaival élve: „mi tudhatjuk meg és érezhetjük is legjobban, mi az: magyar”.

(Magyar Szemle 1930. 329–337 p.)

Németh László:

Egy hungarológiai társaság terve

„Folyóiratom műzsája a szorongó tájékozatlanság”, írtam az első Tanú-szám bevezetőjében. Úgy is volt. Nem ismerjük a helyet, amelyen élünk, nem ismerjük a népet, amelyhez tartozunk, nem ismerjük a viszonyokat, amelyek fojtogatnak, nem ismerjük Európának azt a zónáját, amelybe beékelődünk, s nincs magyar szemszögünk Európához sem, amelyről fecsegünk. Ha van műveltségünk, más történelmi-földrajzi helyen és helyhez készült műveltség az, mellyel itthon csak pávaskodni lehet; ha vannak is ismereteink magyarság és magyar helyzet felől, azok szerteszét hevernek s a köztudatban semmi, hajlandóság, hogy kinyúljon értük.

Akkor, az első szám végén adott „munkatervem”-ben, pontokba szedtem, hogy e tájékozódó ösztön fölserkentésére milyen tárgykörökre kell rávetnünk magunkat. Az öt pont közül az utolsó (s elég széles értelmezés mellett ez a másik négyet is magába szedheti), egy új tudomány megalkotását tűzte ki célul, amely a magyarságra vonatkozó történelmi, földrajzi, néprajzi, nyelvészeti, szociológiai ismereteinket fűzné össze, hogy a nemzet tájékozódó ösztöne egy neki készült, az ő szolgálatában álló tanból meríthesse érveit s anyagát.

A nemzeti ön- és helyzetismeretnek ezt a tudományát én, találmomra, hungarológiának neveztem el. Nemrég figyelmeztettek, hogy egy ilyen tudománynak a megszervezésére Bartucz Lajos már 1930-ban felszólított magyar tudósokat s az ő kiváló tanulmányából azt is megtudtam, hogy a hungarológia szót előtte már Gragger Róbert is használta, körülbelül abban az értelemben, mint mi. Az, amit én, a tájékozódás szorongásától hajszolt magyar, egy új tudós nemzedékből óhajtottam kipréselni, a tájékozatlanság méretein elképedt tudósainkban rég ott érik s talán csak laikus indítóerő s tudományos készültség találkozására van szükség, hogy ebben az új tudományban a magyarság új szervet találjon tanácsalanságához.

A tudományok sohasem fejlődtek az életszükségletek lökései nélkül. Nem ösnemzés útján keletkeztek s nem légüres térben épültek tovább. A tizenkilencedik század fizikai-matematikai elméletei a felfedezésekben felbukkant jelenségeket rendszereztek; a tizenhatodik századi filológia előtt az olvasók szükséglete járt, a „szöveg” életfontos dolog lett. A magyarság mai amentijában a nem-tudósok is keresgélnek a tudatosításhoz szükséges ismereteket, nem kell-e tudósainknak a hungarológia kialakítására felhasználni azt az életlökést, amelyet a „tájékozódás növe szorongása jelent”.

Hogy e tudomány megteremtéséhez szükséges szellemi erők összefuthassanak s a nyilvánosság a maga ügyét ismerhesse fel benne, javasolom, alakíttassék egy Hungarológiai Társaság, amely a magyarságra és a magyarság helyzetére vonatkozó ismereteket egy képbe foglalja s a nemzet közügyévé teszi. A társaság célja 1. a különböző ismeretköröket összehangolni, 2. a fiatal kutatókat a nemzeti tájékozódás munkájába beállítani, 3. a magyar közönség öntudatát és magatartását az új tannal átíratni.

A társaság fontosabb alosztályai a következő tárgykörökkel foglalkozhatnak: 1. a magyar nyelv ügye, 2. a mai magyar élet „történelmi geológiája”, kultúrrétegei, 3. magyar táj kutatás, 4. a magyar emberanyag ismerete és védelme, 5. összehasonlító népművészettan, 6. Duna-népek, 7. európai eszmék és magyarság. E hét alosztály tagjai egyelőre azok lehetnének, akik az egyes tárgykörökben már idáig is komolyabb munkát végeztek, s a közös munkában és az ifjúság irányításában részt akarnak venni.

A társaságba való bejutásra jogcím lenne minden alaposabb képzettséget és kutatószvenvedélyt eláruló dolgozat.

Társaságok alapításának ma sok akadálya van. Amíg ez az új társaság saját lábára állhat, bizonyára szívesen nyújt számára fedezet más meglevő társaság, esetleg mint a debreceni Ady Társaság hungarológiai szakosztálya kezdené meg működését. Mivel folyóiratunk úgysem a nyilvánosságtól elzárt írók berobbanása az irodalomba, hanem munkatér, amely a kapkodó, szónokló magyar értelmiséget szeretné alkotásra szoktatni, az új Társaság közleményeinek szívesen adjuk át a Válasz-t, sőt remélhető, hogy egy könyvkiadó vállalat anyagi deficitjét is magunkra vehetjük majd a folyóirat kiadása mellett.

A Társaság kell, megalakítása lehetséges, kilátásai jók. Meglesz-e? Működik-e majd? Attól függ, hogy e magyar társaság megszervezésében mennyire nem leszünk „magyarok”.

(Válasz 1934/1. és Kiadatlan tanulmányok. Magvető, Bp. 1968. 380–382 p.)

Németh László:

A magyarságtudomány feladatai

A tudomány az élet terméke. Az élet mesterkedett, alkotott és ünnepet ült, s ráérő idejében szemügyre vette mesterségeit, alkotásait és isteneit. Az összehasonlításból, szemlélődésből az ember törvényeket vont le, s az ellesett törvények hol új mesterségek nyitját adták a kezébe, hol régi istenek sírját ásták meg. Az egyiptomi mértan a halottak szolgálója volt, a keresztény teológiának századok élő hite számára kellett a nyugtalanító görög örökséggel szemben a fölényt biztosítania, Machiavellit a maga államférfiúi és történelmi szándéka tette állambölcscsé és történészé, a természettudományt az új mágia, a technika szövetsége emelte a múlt században a vallás rangjára. Mint hódítóhoz a történetíró, úgy szegődött hozzá az alkotó élethez a magyarázó élet, és mint régi hódító történetén új királyok, úgy okult a magyarázatból újra s újra az alkotás.

Az, amit ma „abszolút tudománynak” nevezünk, tulajdonképp a szolgák felülkerekedése. Álljunk össze mi, akik eredetileg az alkotás megfigyelői és sugallói voltunk, csináljunk új külön szakszervezetet, az igazságok és ismeretek szervezetét, amely függetlennek vallja magát minden alkotó akarattól, s törvényeit és megállapításait az élettől távol szerkeszti a kevély épületbe. Ez az épület lesz a mi fellegrvárunk. Itt jutunk ki a filozófia állandó ege alá. Itt vallhatjuk a napok csetepatéitől független Lényeg papjainak magunkat. Az élet továbbra is mesterkedik, alkot és ünnepet ül, mi azonban olyat emelünk, ami fölötte van ennek a kavargásnak; tanulhatnak tőlünk, s hasznát vehetik annak, amit tanulnak, de épületünk arányait, stílusát, beosztását nem ők szabják meg, hanem az Igazság, amelynek mi csak szolgálói vagyunk.

Alig lehet szebbet elképzelni a szolgáknak ennél a függetlenségi kiáltványánál. Az élet nagy fájdalom a mulandóság, s nagy igyekezete a mulandóságnak alá nem vetett világban részesedni. A mi rabszolgáink lázadása (mint hajdan a római rabszolgáké: a keresztényeké) ilyen halhatatlan világot emelt a tudományban: piramist a homokbuckák közt. Lehet, hogy van egy csekély életcsalódás a tudománynak ebben a felmagasztalásában. Arisztotelész a peloponnészoszi háborúk után élt, a skolasztika egy lépéssel mögötte jár a középkor igazi alkotó szakaszának, az 1200 körüli évszázadnak, Galilei és Descartes a reneszánsz nagy láza után, mint a kiábrándulás okos angyalai jelennek meg egyetemes mechanikájukkal. De az abszolút tudományban épp az a szép, hogy amikor „újra és újra leesik a sárba az Embernek arca”, ő beveszi magát az esendőségek fölötti templomába, végzi szertartását, s az élettől elfordultan is tanítója tud lenni az embernek. Isten ments, hogy a szellemnek ezt a fenséges azilumát, mint ma sokan hajlandók rá, gúny tárgyává tegyük. Nem az „abszolút tudomány” temploma ellen beszélek, hanem a megszorult alkotás mellett, amely mióta szolgálóiból papok lettek, maga kénytelen magát tanítani.

Mint ahogy van láthatatlan egyház, van láthatatlan tudomány is. Ebben tökéletes a rend: szellem- és természettudomány mint kétszárnyú épület állnak egymás mellett; a szakokat tiszta folyosók kötik össze, az osztályok csereforgalma tökéletes. A látható egyház, melynek káptalanjai a mi keresztény világunkban az egyetemek lettek, már korántsem olyan eszményi. A látható tudományhoz nemhogy egy pásztor, egy nyáj nem elég, de még a káptalanoknál szokásos kanonkszám is semmiség. A látható tudománynak akkora személyzetre van szüksége, ha a láthatatlan minden osztályát, folyosóját meg akarjuk építeni

benne, hogy maga a szolgálat rengeteg embert emészt fel. Kell lennie asszirológiának, kell lennie agyszövettannak, és kell lennie egyházjognak. Mindennek kell lenni, aminek a helye az abszolút tudomány alaprajzán kijelöltetett.

Nem firtatom azt, megfelelhetnek-e a látható tudomány papjai szolgálatuknak. Nagy népeknek nagy korokban volt tíz-húsz nagy írójuk, tíz-húsz alkotó tudósuk, képzőművészüik. Kis népeknek rossz korokban van ötszáz egyetemi tanáruk, a magántanárokról, asszisztensekről és kurzusadó altisztekről nem beszélve. Mit mond ez a két szám: ne keressük. Nézzük a tájékozódni, alkotni, ünnepelni vágyó élet felől a dolgot. Neki nem volna ekkora tudós személyzetre szüksége. Egy országban az élet mindig csak egy vagy legföljebb néhány nagy dologra készül; ahhoz kellene neki néhány tudós, a régi szolgáltató fajtából, aki felelni tud arra, amit kérdez, hadmozdulataihoz térképet nyom a kezébe, vállalkozása előtt elvégzi az időjósálat. Hol talál ma az élet ilyen tudósokat? Tudnak-e felelni az ő kérdéseire a látható egyház kanonokjai? S elszólíthatja-e őket egyáltalán szent szolgálatuk mellől?

Nos, nagy országokban (ahol ember is több van, meg a látható tudomány sem úgy épült fel, mint bizonyos autók, melyeket külföldön gyártott csavarokból itthon raknak össze) még csak akadnak szakadárak, akiket tudományos munkájuk nem idegenít el a közösség sorsügyeitől. Ezek elmennek életet alkotni, és sokszor még az egyházból sem kell kilépniük. A világiaknak és harmadrendűeknek ebből a szektájából nagy országokban az élet mégiscsak összehozza vállalkozásához a tudós kíséretet. Kis országokban ez, úgy látszik, lehetetlen. Az abszolút tudomány, csakhogy a szertartás el ne akadjon, itt még a taplósabb agyvelőkre is igényt tart, s csudaszámba megy, ha az élet a tudományból valamire használható feleletet kap. A tudósnak nem illik, talán tilos is, felelni rájuk.

Mit kezdjen a görög, akinek Delphi nem felel? Az ember leglényegesebb ügye: a magatartása. Jól vagy rosszul, okosan, ostobán, valahogyan kell viselkednie, s az, hogy hogy viselkedik, hajlamain kívül tapasztalataitól függ. Meg kell értenie magát és környezetét, s éreznie kell, ami a kettőt összefűzi, a sort. Ha a jódsá nem világosítja fel őt sorsa felől, maga kénytelen önmaga jósdája lenni. Ösztöneibe néz, és körül a világba, s kitagadottan az abszolút tudomány szentélyéből egy új, gyakorlati magatartástudományt csinál magának innen-onnan összeharácsolt ismeretekből, üdvössége használatára.

A szakemberek bizonyára bosszankodva pillantanak erre az újfajta tudósra, aki mint egy eltévedt lélek, hol ebbe, hol abba az osztályba lép, itt egy sterilizátor fedelét emeli fel, ott egy kísérleti egeret piszkál meg. Mit akar itt ez az alak? Mit nyitogat ránk? Mért nem mutatja meg neki egy altiszt a kijáratot? Így méltatlankodik a látható tudomány embere, s ki nem tartja természetesnek az ő méltatlankodását? A lábatlankodó viszont tovább megy, tovább firtat, tovább lábatlankodik, követve nyugtalanságát. Ha ráförmednek, erre hivatkozik. Ti az igazságot szolgáljátok, mondja, én csak magamat, a lelkem üdvösségét. A ti tudománytok égboltja: a szemlélődő bölcelet, az enyémmek a gyökere a sarkalló vallásos érzés.

Egy pillanatra sem állítja ő, hogy az ilyenfajta „teológiai” tudomány fölülmúlja vagy fölöslegessé teszi a bölceletit. Nem: éppen csak a jogosultsága van meg mellette. Öntudatunk előtt a tett van, körülötte a szemlélet, alatta a múlt (a szó bergsoni értelmében). A tiszta tudomány vagy a világ felé néz, vagy a lélek múltja felé, a magatartástudomány oda, ahol a tudatba özőnlő világ a szervezetünkéből, lelkünkéből feltörő múlttal összecsap. Az abszolút tudományban külön van: kinn és benn; külön természet és külön ember; külön természet- és külön szellemtudomány – a magatartástudományban, vagy ha úgy tetszik, sorstudományban a kettő összeforrt: a „benn” sosincs egy darab hozzátapadt „kinn” nélkül, az ismeretet itt a gesztus szívja maga felé, melyben lélek és helyzete egy.

Természetes, hogy az ilyen sors- vagy magatartástudománynak a beosztása is egészen más, mint az abszolút tudományé. Ember vagyok, tehát kiálltam a csillagok alá. Egy darab természet nézi bennem a nagy természetet; olyan vagyok, mint a labda benyomott köldöke vagy a paprika torzsája, mely belülről fordul héja felé. Mi a viszonya a kétféle természetnek egymáshoz? Ami bennem törekszik, hogy függ össze azzal, ami kinn kering? Életem csavarvonalait hogy illeszem a közös sors csavarvonalába? Ezekre a kérdésekre felelhetne tudományunk legkülső köre, az általános sorstudomány, azt is mondhatnám: teológia.

De nemcsak ember vagyok én, hanem európai is. Beleszülettem egy kultúrába, s éppolyan kevésbé vonhatom ki magam belőle, mint sejtjeim, ha élni akarnak, vérem hatalma alól. A természet benn és kinn: megszűkült. Bennem: az európai múlt által meghatározott emberség; kívül a föld felülete; élő és elpusztult kultúrák, melyek közt egyik az enyém. Hogy merült fel ez a kultúra a többiből? Mi a külön növés titka? Mit végzett eddig? Mi a hivatása a földön? Íme a második bugyor: az európai sorstudomány kérdései.

Még szűkebb kör: közép-európai vagyok. Azon a földön élek, mely a tizedik században került Európa folyton mozgó határain belül; a németiség volt „Kulturdüngere”, s még ma is a német terjeszkedés útjába esik, középkor végi történelmét közös uralkodóházak és közös francia majd olasz műveltség tette egyöntetűvé, a Habsburg-túlsúly a török, orosz és porosz terjeszkedés államait később tönkrementre, a tizenharmadik században már a nemzetiségi érzés is kialakítva volt rajta, a tizenkilencedik század új lelket öntött népeibe, s a világháború mint a „kisépek övét” hagyta itt, a német, orosz, olasz óriások közt rendezetlenül. Uralkodó osztályai ma farkasszemet néznek, de jobbságát a népi kultúra közlekedő csatornáin egyesítik egy közös nedvkeringésbe, nyelvüket, népszokásaikat, népművészetüket éppolyan kevésbé lehet megérteni egymás nélkül, mint történelmüket és mai helyzetüket. Mi ennek az összegubancolódtól népcsomónak a viszonya Európa többi népeihez; van-e közös érdekük, közös hivatásuk, s ha igen, mi: ez a közép-európai sorstudomány tárgya.

A legbelső kör a magyarság. Körülötte Európa és a kisnépek öve; benne a magyar hagyomány, alatta a magyar tájak. Mi ennek a történelmi és földrajzi, helyesebben történelmi-földrajzi helynek a géniusza? Milyen a nép, amely e helyen áll. Hogy forgott a többi nép közt, mi a megkülönböztető természeti jegye, mi a magyar lényeg, a magyar hivatás, s milyen magatartást követel azoktól, akik hordozzák?

Ha az általános sorstudomány a legkülső kör, a magyar sorstudomány, vagy mint folyóiratunk címlapja mondja: a magyarságtudomány a legbelső. El lehetne képzelni ugyan külön tájtudományokat, melyek a tiszántúli, a székely, a kecskeméti ember külön sorsát kerítik be. Kiindulópontunkra gondolva azonban ez nemcsak fölösleges, de nevetséges is volna. Egy magyar magatartástudomány szükségét valamilyen formában minden magyar érzi; egy kecskeméti magatartástudomány: nagyzó, helyi fontoskodás. A magyarságtudomány foglalozhat a magyarság színképelemzésével (tájak külön színe, éppúgy, mint a társadalmi csoportoké, felekezeteké, erre tartozik); de határain belül újabb kör nem vonható. Ezen belül az egyén lírája következik.

*

Aki az ismeretszerzés céljává önmagát s nem az ismeretet teszi, a dilettáns álláspontjára helyezkedett. A tudós feláldozza magát az ismeretért, a dilettáns kiaknázza a maga hasznára. A tudós szolgálni akar, a dilettáns kibontakozni. A tudós tudománya nem rendezhető egocentrikus körökbe, a dilettánsé igen. Aki sorstudományokkal akar foglalkozni, vállalnia kell ezt a dilettantizmust. Én amikor a Tanú-t, ezt a „sors- és magatartás” folyóiratot megindítottam, a kontár rossz lelkiismeretével ugyan, de tudatosan vállaltam. Akkor mentegetőztem érte. Ma tudom, hogy ezen a téren a legkülönb szaktudós is csak mint kontár kezdheti.

Más a tiszta tudomány egysége, s más egy sorsegység. Annak egyszerű az anyaga, ezé ezerféle. Mint ahogy a növény sem tud mit kezdeni kész sókockákkal, a sorstudománynak is százfelé kell nyúlkalni, levegőbe, földbe, szénért, vízért, foszfátért, nitrogénért, ha fejlődni akar. A hungarológiának természetében van egy bizonyos dilettantizmus; hiába szakember valaki az embertanban, ha ahhoz, hogy hungarológus lehessen, még irodalomtörténésznek, tájfeldrajzosnak, történésznek, nyelvésznek, a környező népek ismerőjének, vallásbölcseletének stb. is kell lennie. A sorstudományra az igazi képesítés a sorstól szorongatott emberség. Ennek kell kinyúlania az ismeret felé, s szomszédoság szerinti átrendezni. Ami nem azt jelenti, hogy a sorstudomány vagy mondjuk a hungarológia, afféle tudóskodó művészet. Nem művészet, legföljebb annyiban, hogy a művészek közt gyakoribb az az emberség, amely megteremtheti, mint a szaktudósok közt. Gyakoribb? Ha az új tudósnemzedékre nézek, ezt sem merem állítani.

Sokan arra büszkék, hogy olyasmit csinálnak, amit senki sem csinál. Én többre becsülöm, ha olyasmit csinálhatok, amit húszan is készülnek csinálni. Novemberben virágozni, mint a krizantém: szomorú különtség; a mandula sorsát, amely csupasz fák közt virágozik ki, de csak egy lélegzettel előbb, mint tavaszra készülő testvérei: jobban irigylem. A magyar sorskérdésekkel foglalkozóknak legnagyobb örömük az lehet, hogy innen is, onnan is olyan távolságokban, melyeket hatás, gondolatkölcsonzés nem köthetett össze, azonos törekvéseket látnak kipattanni. Nem azt jelenti ez, hogy nemcsak én, te és ő vagyunk, hanem van egy közös tavasz is, amely a virágzást ránkparancsolta. A „magyarságtudományt”, ahogy annak a programját a Tanú beköszöntője eladogta, én is egy ember hazárdkísérletének tekintetem. Évekkel később tudtam meg, hogy hasonló terv – Gragger Róbert és Bartucz hungarológija – a tudósvilágban is fölmerült. De nemcsak a terv volt meg; Prohászka Lajos Vándor és bujdosó-ja a tanulmányforma szerénysége mögött a „magyar lényeg” megközelítésére tulajdonképp az első kísérlet. Abban a Kerényi Károllyal folytatott levélváltásban, melyet a Válasz idei első számában tettünk közzé, az ókortudománynak egy olyan képviselője vallotta a tudományt egzisztenciális ügynek, akinek egész működése fényes példa, hogy kutatás és lélekalakítás, a legkomolyabb tudomány és a legforróbb líra mint válhatnak egygyé a vallásos ihletű tudósban. S nemcsak mi magyarok érezzük egy magyar sorstudomány szükségét. Nemrég olvastam el Frobenius Schicksalskunde-ját. Ő kultúrák szerves növéstét figyelve, a német „paideuma” tudatossá tételével igyekszik a német magatartást befolyásolni. Az „abszolút tudomány” hideg szolgálatából itt is, ott is kivágják magukat a „sorstól megragadt” lelkek, akik nem ismernek külön emberi ügyet és külön tudományos szolgálatot, csak egyetlen emberformáló szenvedélyt.

Minden szellemi, politikai, gazdasági fordulat első feltétele, hogy legyenek, akik végrehajtják. Amerika mindig ott volt a nyugati vizeken túl; a kalandorvérű konkvisztádor nép hiányzott, amely elinduljon felé. Amíg a tizenkilencedik század abszolút tudománya föltétlen fegyellemmel tartotta kordában tudósait, és szent tisztelettel töltött el mindenkit, aki építményének a közelébe jutott, elképzelhetetlen volt, hogy az olyanféle eretnekségre, mint a mi magatartástudományunk, akár a papok, akár a laikusok közt vállalkozó akadjon. Ma nincs így többé. Vérükben sokszor azok is eretnekek, akik a tudomány jezsuitáinak adják ki magukat. Ezzel az eretnek vérrel már lehet valamit kezdeni. Most már csak arra vigyázzunk, hogy a sorstudomány valóban tudomány legyen, s ne lotyogás a tudományról. Veszély, amely minden magzat körül ott leng, amelyet az esszé bölcsője ringatott!

*

Az Egyetemi Nyomda, miután kiadta Hóman–Szekfű magyar történetét, kiadja négy kötetben a néprajzot, s most várjuk magyar embertanát. A hungarológia szó épp e sorozatok megjelenése, írása, tervezése idején virágozott ki a literátornép közt. Alighanem ez az oka, hogy a Nyomda hirdetéseiben is feltűnt az új szó, ezzel foglalta közös keretbe a magyarsággal foglalkozó kiadványait. A szép vállalkozásnak elnézzük ezt a nem egészen jogos cégért, melyet bizonyára a legjobb hizeműn tűztek ki rá; azt azonban nem tilthatja meg a vállalat, hogy amikor a magyarságtudomány tárgykörét megvonjuk, ne az ő tévedéséből induljunk ki.

Ha a magyarságtudomány semmi más nem volna, mint magyar irodalomtörténet, művészettörténet, nyelvészet, embertan, néprajz, szóval a magyarsággal foglalkozó tudományágak egymás mellett, akkor a hungarológia megalkotása nem is tudósok, hanem szabászok dolga volna: ollóval kellene kinyírni és tűvel összefércelni. A Magyar Enciklopédia (a magyarsággal foglalkozó szaktudományoknak az a könyvtára, melyet az Egyetemi Nyomda ad ki) feltétele és fontos segédeszköze a hungarológiának, de még nem a hungarológia. Azzá csak akkor lesz, ha e szakok anyagának egy újfajta sorstudományi érdeklődéssel megyek neki, amely mint egy status nascendi állapotban levő elem új vegyülete, új tudományba rántja a vonzása irányába eső anyagot.

A magyarságtudományt rengeteg olyan kérdés nem érdekli, amely a Magyar Enciklopédia tudósainak életbevágó. Egy irodalomtörténet az írók életrajza, művek méltatása s a róluk szóló irodalom ismeretése nélkül hiányos. A magyarságtudomány könyvében ezeknek semmi helyük. Itt nem az a fontos,

hogy Csokonai mikor mit csinált, hanem hogy hol a helye a magyar kultúra szivárványában. Nem műveinek a tartalma érdekel, hanem hogy milyen jelentőségű magyar vívmányok ezek a művek. Annál, hogy milyen angol, francia, olasz költők hatottak rá, jobban izgat, hogy mivé változott át ez a hatás, mikor a magyar membránán át az ő lelkébe ért. A nyelvész nem engedheti el egyetlen magyar szó részletes történetét sem; a magyar nyelvnek mint kifejező rendszernek minden kis sajátosságát kutatni tartozik, a magyarságtudós viszont ezt a rendszert csak mint a magyar szellem jellegére, igényeire, bőségére, hiányaira, erőfeszítéseire jellemző adottságot és alkotást vizsgálja; a szókincsünket megválasztó és árnyaló szellemi, természeti sajátosságok fontosabbak, mint az egyes szavak felbukkanása s története.

A magyarságtudós máshonnan nézi a magyarságra vonatkozó anyagot, mint a Magyar Gyűjtőmű embere. Félredobja, ami annak nélkülözhetetlen, s olyan új problémákat vet fel, amelyekre annak felelete nem lehet. A tudomány szempont kérdése, s természetes, hogy egy új szempont az anyagnak is mindig egészen új jellegét idézi fel. Szerb Antallal volt egy kis vitám, amikor irodalomtörténete megjelent. Ő, mint Dévénynél álló ember, nagy elégtétellel állapította meg, hogy Magyarországra minden jó a dévényi kapun jött be. Sok olyasmi is, amit mi helyi istenek ajándékának tekintettünk. Igen, ezt ki lehet mutatni, feleltem én. De az, hogy onnan jöttek, nem bizonyítja, hogy ami lényeges bennük, nem itthon keletkezett. A Nagy Károly vagy Ottó korabeli megújulás germán művészei az ókor műemlékeit utánozták, de ez nem volt akadály annak, hogy az ő új barbár-keresztény természetüket fejezzék ki. Az, hogy a magyar kultúra: gyarmati-e vagy autochton szellem-e, nem irodalomtörténeti, hanem hungarológiai kérdés, s amíg nincs olyan tudományos módszer, amely a Pusztaszer mellett felhozható érveket is észrevenné, nem dönthető el Dévény javára sem. Ugyanígy válaszolhatnék annak, aki szótárunk kölcsönzései miatt nyelvünket szedett-vedett nyelvnek nevezné, vagy a magyar medence tengelyében évszázadok óta folyó vér-kémia ürügyén mint mesztic népet emlegetné a magyart. A magyarságtudomány tulajdonképp ott kezdődik, ahol az egyes szakok szólásjoga elszigeteltségük miatt véget ér. Ezen az elszigeteltségen úgy segíteni, hogy az egyes szakokat mint egy algebrai összeg tagjait rakjuk egymás mögé, nem ér semmit. A közös tényezőt kell belőlük kiemelni, s épp ez a közös tényező a magyarságtudomány. A tizenkilencedik század orvostudománya, Virchow nyomán, minden szervet mint külön egységet írt le, boncolt és gyógyított. Csakhogy szív, máj, vese, tüdő együtt még nem a szervezet. A szervezetet szervezetté az teszi, ami a májat, szívet és tüdőt összefűzi: a nedv. Ha a Magyar Gyűjtőmű a cellularpatológia, a magyarságtudomány a régiek humoralpatológiájának vagy a maiak alkattanának felel meg.

Az „alkat” szó különben egy új sajátosságára figyelmeztet a magyarságtudomány. Egy ország földrajza, történelme, irodalomtörténete önmagában is van. Elönthetné Európát a vízár, s egy jövő ezredév néger tudósai esetleg csak a Magyar Medence földrajzát fognák ki belőle. Egy nép egyénisége, egy kultúra lényege viszont önmagában nincs. Az alkat szín, s a szín csak más színek közt létezik. Olyan világban, ahol minden zöld, tulajdonképp zöld szín sincsen. A magyarságtudomány összehasonlító tudomány. Újabb sajátosság, mely az Egyetemi Nyomda hungarológiájától megkülönbözteti.

A nemzetfelfedezés romantikus korának rég leleplezett gyengéje, hogy német, magyar, cseh szépségnek tette meg, amit más nép arcán éppúgy felfedezhetett volna, s közben nem vette észre a csak magyar vonásokat. Ez nem is lehet másképp, amíg csak azt akarjuk tudni, hogy milyen a magyar, s más népekről csak durva, összegező képünk van: a tót szelíden süvegel, a román vad és tisztátalan, a német tiszta és szorgalmas. A nemzeti sorstudományoknak színekre vagy legalább egy alapszínre van szükségük, hogy viszonyítani tudjanak. Helyesen látta ezt Prohászka Lajos, amikor hungarológiai tanulmányában a magyar Bujdosó mellé társul a német Vándort adta. Hogy is lehet a Bujdosó sorsát megérteni, ha nem látjuk, mennyire másképp lépnek útjukon a Vándorok. Kerényi Károly a Levélváltás-ban a görögöt ajánlotta standardszínül. Jogosan: hiszen a nagy görög kultúra egyik leánykultúrájában élünk, s az alma sorsának nem jó mértéke-e: hogy mennyire esett a fájától. Viszont a döntő különbségek mégis inkább az egy sorsközösségben élő népek közt tűnnek ki (szülők kedves szórakozása, hogy gyermekeiket összehasonlígtatják), s a mi sorstestvéreink a Duna-medence népei. Azok után, amit ma hungarológia és közép-európai, illetőleg európai sorstudomány viszonyáról mondtunk, világos, hogy abszolút alap-

szín nincs. Aki a magyarsághoz Európa és Közép-Európa felől ér el, a maga görögségében és a maga közép-európaiságában találja meg a magyarság eszményeit s mértékét.

Végül még egy nagy különbség Magyar Enciklopédia és magyarságtudomány közt! Egy élő kultúra lényegét nem határozhatod meg anélkül, hogy ne alkosd. Egy tudatosított képesség, megértett sors egész más valami, mint egy rejtett és meg nem értett. Egy igazi önvizsgálatból senki sem merülhet fel úgy, ahogy lemerült belé. S mi más a mi magyarságtudományunk, mint magunkbaszállás – önmagunk tudományos felfedezése, s ami ezzel egy: feleszméltetése.

*

Minden élet legcsodálatosabb ideje a foganás: a világból új szubsztancia pattan ki, amely új vállalkozásba csóditja a természet egy darabját (atomokat az ember, embereket a kultúra), s bár a körébe vont anyag kopik, változik újul, ő minden kívüle levővel szemben megőriz valamit abból a fejlődéstervből, amely az új foganás külön kiváltsága. Az életrajzírók, amikor hősiük szüleit, nagyszüleit, oldalági rokonait végig-elemzik, s apró gyermekkori történetekből a kész nagy ember természetét olvassák ki, tulajdonképp ezt a hozzáférhetetlen foganástitkot kerülgetik. Ugyanezt kell kerülgetnie egy-egy kultúra tudósának is. Annál inkább, mert a kultúrák foganása mégsem olyan rejtett, mint az egyéneké.

Hogy támadt a Magyar Medencében az az új asszimilációs központ, amely jellegét a súroló és beáramló idegenségben még ma is érvényesíti, s magyar természetét a körülötte levő természetre ráparancsolja? A tizedik és tizenegyedik században Európa több ilyen nemzetteremtő góc felbukkanását látta. Nagy Károly szétszakadt birodalmában ekkor kezd kristályosodni az Ile de France-on és az Ottók udvara körül Francia- és Németország. Spanyolországban a leoni góc jelenik meg, Kelet szláv és turáni hordái helyén (melyeknek Szvatopluk királysága még lazább kerete volt, mint a Nagy Károly birodalma a germán világnak), ekkor tűnik fel a három nagy keleti állam: Csehország, Lengyelország és Magyarország. Mi tette képessé a vad magyart, a Szarmata-puszták vikingjét, hogy amikor az Európai Keresztény Államban önálló nemzetsorsok kezdik csomósítani hűbériség ősködét, számához viszonyítva óriás területet rántson befolyása alá, fönntartva magát mint gyengébb népek védője s mestere, ahol az avar birodalom elolvadt? Bizonyára kedvező volt az égalj, amit a másik két keleti nemzet születése is bizonyít, de szerencsés volt nép és föld találkozása is; pusztítók pusztát találtak itt, s ennyi időn át mégsem pusztították el egymást. Európa más vidékei felszívták a magyarhoz hasonló hódítót, Normandia és Szicília normannjai elvesztették nyelvüket, a bulgárok elszlávosodtak. Miért nem szívódott fel a magyar, holott nyelve, műveltsége annyi idegen, főleg szláv elemet szívott fel? A három királyság közül miért az övé volt évszázadokon át a legegyöntetűbb s legszilárdabb? Embertani sajátságokhoz kötött ez a szervező és önfenntartó fölény, vagy maga az új kultúra, állam, szokások, nyelv védte magát, asszimilált és hártott, miután egyszer megfogant?

A foganás titka, amint látjuk, egy új kérdéshez vezet: mi hát a magyarság? Mi az a magyar életet átjáró lényeg, amelyhez itt századok során alkalmazkodni kellett és lehetett? Mindenki érzi, hogy új tudományunknak ebben a kérdésben dobog a szíve. Milieu intérieurnek nevezik a belgyógyászok a szervezet belső közegét. Ez a milieu intérieur, az ember élettani egyénisége, szorosan összefüggő, egy-jellegű, kifelé egyöntetűen viselkedő életem. Sajátságaihoz, egyensúlyingadozásaihoz hozzáférni az orvos legszebb feladata. Nos, a kultúráknak is van ilyen belső terük és e teret a külvilágtól elválasztó határhártyájuk. Megfigyelni: milyen a magyar belső tér, mit hogy engednek át és tartanak vissza a határhártyák: a magyarságtudomány legszebb és legsajátosabb feladata.

Minden kultúra külön hangulat, állapot, mely színét, iramát minden életmegnyilvánulásba belekeveri. Ennek az állapotnak legmélyebb megnyilatkozása a vallásos érzés. Csakhogy az európai népek vallásos érzéséhez nem olyan könnyű hozzáférni. Az európai népek kultúrája olyan, mint a telepes állatok együtt-élései, egy-egy nemzeti kultúra nem független egyéniség, s ami társaihoz köti, az épp az egyház által közös irányba nevelt vallásos érzés. Az egyes népek kereszténységében a vallásos érzés nemzeti árnyalatai kétségkívül felismerhetők (katolicizmus és protestantizmus hasadását a vallásos érzésnek az a népen-

ként elütő jellege hozta létre, mely Párizs és Oxford ellentétében már a XIII. században megnyilvánult), de ez rendkívül kényes és nehéz feladat. Aránylag egyszerűbb e milieu intérieur anyagcseretermékeihez hozzáférni. Egy költészet ritmushajlama, a táncában kiütő indulat jellege, a nép kedélyét kielégítő zene, a nyelvtanban megmerevedett előítélet, a szavak megválogatásában, hangulati színezésében elárulkozó érzékiség érzékelhető, anyagi jelekkel utalnak e „belső tér” vegytanára.

A „határhártyák”-ról a kölcsönzések mondanak el a legtöbbet. A kultúrjavak Európában nemzetköziesek, de a kultúrák nemzetiek. A nemzetek igen nagy részben egymásból élnek, de amit átvesznek, a maguk milieu intérieurjéhez alakítják. Ha a tejet a vérembe fecskendezik, lázat kapok tőle; ha megiszom, egészségemre válik. Miért? Mert az injekciós tűvel közvetlen nyomtam bele a vér belső terébe, míg a gyomron át elbontva ömlik határhártyáink elé. A krajcáról nem kell nyelvésznek lenni, a gyerek is tudja, hogy németből jött, s a krajcár mégsem ugyanaz a szó, mint a Kreuzer, éppoly kevésbé, mint ahogy az én fehérjém sem lehet, annak ellenére, hogy tejet iszom, a tehén fehérjéje. Egy új szájtartás ment elé, a szóforgatás zárt rendszere, melyet biológiai sajátságok alakítottak, s kulturális erők tartottak fenn. A Kreuzerből ebben az öblösen nekimenő szájjában épp olyan jó magyar szó lett, mint a szláv szóból vagy a látszólag változatlanul maradt, s mégis mennyire megváltozott pecsenéből. Ugyanezt mutatja a folklór. A mesemotívum világ java, de a mese: az egyes népeké. Kőműves Kelemenné megvan románban, bolgárban, de a magyar Kőműves Kelemenné magyarsága ettől vitássá nem válik.

Mint már a Szerb Antal-féle vitánál is említettem, sehol sem tűnik ki úgy a magyarságtudomány és magyarsággal foglalkozó szaktudományok közt a különbség, mint itt. Azokat az érdeklő: honnan jött, minket: mit adtunk hozzá. Semmi sem jellemzőbb egy népre, mint határhártyáinak áteresztőképessége. Ridegen szűr, vagy átveszti az emésztetlent is; könnyen enged át, de hatalmasan nyomja az átengedettre jellemét, ellenálló az idegennel szemben, de ha egyszer bejött, nem nyúl hozzá? Az összehasonlításra alig képzelhető el jobb alkalom, mintha a határhártyák viselkedését figyeljük. Költők szokták ugyanazt a tárgyat feldolgozni költői versenyben. De minden nép maga is más természetű, más módszerű költő, s aki a közös kultúrjóság alakítását az átvételnél megfigyeli: éppoly jól belát természetükbe és módszerükbe, mint a költői versenyek bírálója.

Igaz természetesen, hogy egy-egy nép nem annyira egyöntetű, mint egy ember belső tere, s a magyar határhártyák törvénye is más-más az Őrségben vagy Csíkszenében, a huszadik században és a tizenhetedikben. Amit Tibet nem enged be, beengedi Honkong, s amit Vas visszatartott volna mint idegent, Budapestről mint magyarrá lett kultúrjóságot kapja meg. Még feltűnőbb ez a nagy művészetben, ahol a kölcsönzések egyéniek. Ott egy-egy nagy írónak szinte hozzátartozik a nagyságához, hogy olyan világjavak számára tud kapu lenni, amelyekkel szemben a hazai kultúra addig konokul elzárkózott. Az a németes fennkölt érzelmesség, amelyet Kölcsey magyarrá tudott tenni, nemcsak a kunsági parasztról, de Petőfiről is lefolyt volna; a semmiségek latin költészete csak Kosztolányival tűnik fel a magyar színképben. Kétségtelen, hogy magyarok. Még ezekben az átvételekben is érezzük a közös magyar határhártyát, mely a legmerészebb egyéniségre is ráparancsolja a maga asszimilációs törvényeit, de az előbb még egységesnek érzett belső tér ezekben a nagy egyéni és korvállalkozásokban kétségtelenül foszlóbbá, színváltóbbá válik, történelmi fluktuációt kap, s mint egy-egy gáz egységes színe, a prizma mögött több Fraunhofer-vonalra, külön élményekre, vívmányokra, színekre esik szét.

Élmények, vívmányok, színek: talán épp ezt írhatjuk címmül a magyarságtudomány harmadik fejezete fölé. A magyarságtudománynak ez a történelmi része, anélkül hogy valóban történelem volna. Lényeg és idő: bizonyos bölcseségekben szembenálló dolgok. A valóságban azonban nincs lényeg idő nélkül: a valóság megvalósulás is. Megvalósulás nemcsak azért, mert időre van szüksége a kibomláshoz! A kultúrák keletkezése nem egyszerű kibomlás, növéstünemény. A kultúrák úgy nőnek, hogy mindazt, amit az idő (ártót vagy kedvezőt) szembehoz velük, sorsukba igyekeznek foglalni, mint egy próféta vagy költő, aki a rája támadó véletlenekből is sorsot csinál. Egy erős lényekben mindig többféle idő, több rokon megvalósulás lappang, s akármilyen külső események szorongatják, ő a véletlenből is megvalósulást csinál. A törököt, Habsburgot mint külső véletlent sodorta a magyarság köré az idő, de a magyarság bele

tudta őket foglalni sorsába, egy lényeg megvalósulásának lettek állomásai, élményekből vívmányok, s mint vívmányok, a magyar lényeg szivárványában színek. Bethlen Gábor arany-fekete színét a török élmény, az erdélyi kultúra vívmánya hozta ki belőlünk. S ki mondhatná, hogy ez a szín nem a magyar lényeghez tartozó? Csokonai olvasó poéta volt, az ő olvasmányaiiban lett magyar élmény Pope, Metastasio, Kleist. De mert nem szolgálfejjel, hanem szuverénül, Csokonaiként olvasott, az élményre vívmány lett a válasz, s a Csokonai-szín az Adyé mellett kultúránk alapszíne: a mélyforrás fölött rózsafabozót. Minden nagy szellem, nagy műalkotás, egy-egy magyar emberkör vagy magyar alkotásként fölmerülő, külön szokásjog alatt élő táj a hungarológiára tartozik, nem mint ember, mű, réteg, vidék, hanem mint magyar megvalósulás.

Egy erős lényegben többféle megvalósulás lappang, mondtuk. A múltra nézve ezt a többféleséget a magyar lényeg elvesztette; a múlt mindig egyöntetű; – ott azonban, ahol a múlt jelenné tölcéseseedik, mint lehetőség megint szétválnak, külön jelentkeznek, külön tülekednek. Megérteni őket, választani közülük: egy sorstudománynak, amely egyszersmind magatartástudomány is, legizgatóbb feladata. A jelen leírása (a magyar szellem állapota, magyar társadalmi osztályok, gazdaság, magyar vidékek): a magyarságtudomány negyedik nagy fejezetének ezt tekintem. Ötödik: az előző négyből kirajzolódott, legnagyobb és még lehető lehetőség prófécijája: követelés magunkkal és követelés az idővel szemben. A magyarságtól idegen erők (idegenek és részben fogyatkozásaiból eredők) a háború óta új helyzetet teremtettek körülötte; egy „véletlen” földrengés széttepte országát, s új népeket ültetett örökébe; egy „világ”-válság megnyomorította, s „rejtélyessé” tette előtte a népeket és az esztendőket. Mit tett eddig, hogy ezt a sok „véletlent”, „újdonságot”, „világerőt”, „rejtélyt” lényegével, hagyományával összekapcsolja, az élményre vívmánnyal feleljen: erre válaszol ez a rész; az utolsó a következtetést vonja le. Genézis, törvények (azaz a nemzetet teremtő sajátságok könyve), királyok története, krónikák, harc a jelenvaló állapotokkal, látomás, jóslat ebből állt a zsidók sors- és magatartástudománya: a Biblia, s ebből kell állnia minden sorstudománynak, akár Krisztus előtt írják egy ezerrel, akár utána kettővel.

*

Magyarságtudomány! Megint valami, ami az európai egységet bontja – mondja a páneurópai. Megint valami fehérlóáldozó-wotanos, protestáns – mondja a katolikus. Megint valami ellenforradalmi nemzeti-eskedő – mondja a marxista. Mit feleljen nekik a hungarológus. A magyarságtudomány nem a „nemzeti öncélúság” tudománya. Nem is öncélú tudomány. Legbelső köre az általános sorstudománynak, mint ahogy emberi, európai és közép-európai sors a magyart, úgy mélyíti és érteti benne egymást: az emberség négy foka. Magyar kultúráról beszélünk ebben a tanulmányban. De az európai népek kultúrája nem olyan, mint az egyiptomi, az inka, a szumír. Nem dal egy hangszeren, hanem egy hangszer dala egy hangversenyben. Az európai művelődés: az első igazi polifon kultúra. Ez a szépsége, ereje, nagysága, s a magyarságtudomány valóban esztelenség lenne, ha mást akarna, mint ebben a polifóniában a sorstól neki szánt hangjegyfűzetet rakni népünk elé.

(Magyarságtudomány 1935/1. és Kiadatlan tanulmányok. Magvető, Bp. 1968. 382–396. p.)

Bartucz Lajos:

A magyar nemzetismeretről*

Aki látó szemmel, halló füllel bizonyos távlatból figyeli a magyar szellemi élet különböző műhelyeiben, a részint tudományos, részint népszerűsítő, közérdekű társulatokban, valamint a szétszórt értekezésekben, alaposan megszaporodott folyóiratokban, vagy akár a napilapokban felmerülő gondolatokat, megvitatásra kerülő problémákat, – lehetetlen észre nem vennie, hogy egy idő óta valami zsong a magyar lelkekben.

Gondolatok merülnek fel, figyelmeztetések hangzanak el, célkitűzések, munkaközösségek keletkeznek úgy a fővárosban, mint a vidéken, a csonka hazában nem kevésbé, mint elszakított véreink között. Falukutató munkaközösségeket szerveznek itt, magyarságtudó társaságba tömörülnek amott. Hungarológia sorozatot ad ki az Egyetemi Nyomda s „Magyarságtudomány” címmel indít folyóiratot egy lelkes, fiatal gárda.

Ám ha figyelmesebben szemügyre vesszük ezeket a különböző helyeken, látszólag különböző célkitűzéssel jelentkező szellemi törekvéseket, csakhamar megállapíthatjuk, hogy valójában, lényegében valamennyi egy közös cél felé tör, egy eszménybe folyik össze s ez: a magyar nemzetismeret.

De hát új-e a magyar nemzetismeretre való törekvés?

Ha a magyar tudományosság, a magyar szellemi áramlatok körébe s így társaságunk programjába tartozik.

De vajon a nemzettest faji és ethnikai jegyeinek – bármily részletes – leírásával kimerítettük-e már most a nemzetismeret lényegét? Éppen nem, sőt még csak el sem értük. Ahhoz rendszeres és módszeres összehasonlításra, integrálásra, a talált jegyek korrelációjának megállapítására, az ethnikai fejlődés különböző történeti fázisainak összehasonlító tanulmányozására van szükség. Ezt a munkát már nem végezhetik el az egyes részlettudományok, legfeljebb csak megkönnyíthetik, adatokat szolgáltathatnak hozzá, de maga az egész kérdéskomplexum, a nemzeti mivolt lényegének, más ethnikumoktól való különbözőségének megismerése és megértése már az összehasonlító néptudomány feladata. Minthogy pedig az etimológiai kutatás is társaságunk munkakörébe tartozik, nyilvánvaló, hogy a magyar lényegismeret, a magyar nemzetismeret, az ún. „magyarságtudomány” a Magyar Néprajzi Társaság legsajátosabb, legnemzetibb feladatai közé kell hogy tartozzék.

És ha most figyelembe vesszük, hogy mi kis nemzet vagyunk. A mi anyagi és szellemi erőink nem korlátlanok. Akkor a jól felfogott nemzeti érdek, az okos kultúrpolitika, a nemzet anyagi és szellemi erőinek gazdaságos kihasználása azt követeli tőlünk, hogy a tudományban is minden erőnket nemzeti problémáink megoldására koncentráljunk. Ne új társaságokat és folyóiratokat alapítsunk, hanem a meglévőket erősítsük. Mindenki, akit a magyar nemzetismeret, a magyarságtudomány komolyan érdekel, tömörüljön a Magyar Néprajzi Társaságba. A társaság kutató tagjai pedig a részletmunkák-történetének nagyon is tanulságos lapjait nézegetem, tárgyilagosan meg kell állapítanom, hogy magyar nemzetismeret, legalábbis arra való komoly törekvés, volt már a múltban is, a nemzeti önismeret gondolata sok magyar elmét és szívet hevített már elődeink közül is. És mégis, az az elementáris erő, mellyel az eszme

*Előadatott a Magyar Néprajzi Társaság 1936. április 25-én tartott ülésén.

magyar fiatal lelkek mélyéről ma napfényre tör, az a sokoldalúság, a szárnyait bontogató módszeresség, s a mind mélyebben szántó alaposság, mellyel a problémát latolgatni kezdik, – az egészen új s megérdemli, hogy minden magyar ember komolyan foglalkozzék vele. Nekünk, a Magyar Néprajzi Társaság tagjainak pedig egyenesen kötelességünk, hogy ezt az új áramlatot felkaroljuk, mellette határozottan állást foglaljunk, sőt irányítását kezünkbe vegyük, mert hiszen mi más a magyar nemzetismeretre való törekvés, mi más a „magyarságtudomány”, – amely névnek és fogalomnak különben egyik első hirdetője voltam, – mint éppen annak a programnak leghatalmasabb része, ha nem teljes egésze, amit társaságunk lelkes alapítói 46 évvel ezelőtt zászlójukra tűztek.

Tanulmányozzuk hát a magyar nemzetismeretet kissé közelebbről.

Hogyan jutunk nemzetismerethez?

A nemzet történelmi, politikai, társadalmi alakulat, – gondolják a legtöbben, – tehát elsősorban a történelmi, jogi, politikai, társadalomtani kutatások hivatottak arra, hogy a nemzet ismeretéhez vezessenek bennünket.

„Nyelvében él a nemzet” – mondják mások, miéртis a nyelvtudományban látják inkább a nemzetismeret legfőbb forrását.

A nemzet élete azonban szorosan összefügg a gazdasági kérdésekkel, az élettérrel, az élő és élettelen milióval, melyben a nemzet élete lejátsszódik – hangoztatják ismét mások. Nem indokolatlan tehát, ha ezekkel a kérdésekkel foglalkozó különböző tudományoknak is nagy szerepet juttatnak a nemzeti lényeg kutatásában. Azután ott van az irodalom, művészetek, a nemzeti mivolt számára mind megannyi megnyilvánulási területek.

Kétségtelen, hogy mindegyik tábornak sok tekintetben igaza van. Sőt el kell ismernünk, hogy mind-egyik csoportba tartozó tudományok terén már eddig is sok érdemes munka folyt, ami végeredményében mind a nemzet ismeretét szolgálja. Mégis úgy vélem, jobban megközelítjük a nemzetismeretet akkor, ha a nemzet alapforrásához megyünk vissza, ez pedig: a magyar ember maga.

Amint az egyes embernek vannak öröklött testi és lelki tulajdonságai s ezeknek a rendkívül sokféle milióhatásokkal való kombinálódásából fakadó szellemi és fiziológiai megnyilvánulásai, amelyek egy bizonyos alakban együtt csak egyszer fordulnak elő s az egyén lényegét alkotják, ugyanez áll a népekre, nemzetekre is, csak éppen hogy integrált fokban.

A nemzettest és a nemzeti lélek jóval több ugyan, mint egyszerűen csak a nemzetet alkotó egyének testi és lelki sajátosságainak összege, mert hiszen a nép, nemzet egy magasabb, szervezettebb, és pedig igen bonyolult szervezetű, élő egység, – lényege, összes ismertető jegyei és életnyilvánulásai azonban végül is két alaptényezőre: a fajiságra és ethnikumra mennek vissza, illetve azokból indulnak ki, e kétőnek komplikált megnyilvánulási formái. Hogy a kétő közül melyik a fontosabb, – néhai Hunfalvy Pálunkkal¹ szólva – az-e, „hogy miféle állapotban mutatja a természet az embert”, avagy „hogy milyennek mutatja őt a történelem, vagyis milyennek mutatja maga magát” – az itt most bennünket nem érdeklő részletprobléma, – éppúgy, mint ahogyan csupán érintjük itt azt a ma általánosan elfogadott tudományos megállapítást is, hogy úgy a fajiság, mint az ethnikai mivolt, látszólagos egysége dacára is, hol mozaikszerű, hol meg igen komplikált szövedékű sokféleség, mely alatt az egyik oldalon a kelet-balti, kaukázusi-mongoloid, alpi, dinári stb., ma szélkében használt rasszfogalmak², a másik oldalon pedig a finn-ugor és török ethnikai eredet, a székely, kun, palóc, jász stb. ethnikai magvak s a bizonyos fokig szintén ethnikai eredetű vízszintes társadalmi rétegzettség problémái rejlenek.

Nyilvánvaló, hogy a komoly nemzetismeret a nemzet összes faji és ethnikai jegyeinek megállapításával, rendszeres leírásával kezdődik. Ezek a faji és ethnikai jegyek, a nemzeti mivolt megnyilvánulási formái és területei azonban rendkívül sokfélék, a jelenből a messzi múltba visszanyúlhatnak, az egyéni és társadalmi életnek kisebb-nagyobb mértékben szinte minden jelenségében kifejeződhetnek, sőt igen gyakran ki is fejeződnek, természetes tehát, hogy a nemzeti mivolt jegyeinek felkutatásában az összes tudományok több-kevesebb szerepet játszanak. Legnagyobb részük és rendszeres összefoglalásuk azon-

ban a magyar embertan és néprajzban se felejtsek el, hogy minden magyar embertani, ethnográfiai és ethnológiai kutatásnak végcélja elsősorban a magyar nemzetismeretre való törekvés kell hogy legyen.

Lássuk már most, történt-e valami hazánkban a magyar nemzetismeretre való törekvés terén.

Tavaly múltott 200 éve, hogy Bél Mátyásnak „Notitia Hungariae novae historico-geographica” című hatalmas munkájából a Pozsony megyéről szóló kötet napvilágot látott. Az 1735. év azonban nemcsak a nagy mű első kötetének, de a magyar nemzetismeret megszületésének is időpontja. Bél Mátyás, korának európai vonatkozásban is egyik legnagyobb tudósa, az első magyar ember, aki a magyar fajiság kérdését, mint tudományos problémát felveti s aki egyben „Tractatus de Re rustica Hungarorum” című kéziratával, mely ma is becses forrásmunka, a leíró magyar néprajz alapjait lerakja. Nagy geográfiai munkájának minden kötetében egész csomó néprajzi és nemzetismereti vonatkozást találunk, a csallóközi magyarokról adott rövid, találó jellemzése pedig ma is mintaszerű. Valóban nagy nyeresége lenne a magyar néprajznak, ha valaki Bél Mátyás összes ethnográfiai adatait összeszedné, rendszerbe fogná s részletes magyarázatokkal kísérve kiadná.

„Ami a magyarokat illeti, – írja a Notitia első kötetében, – az egész vidéken, amelyen szélteben megfészkelte a nemzet, aligha találsz fajbéliebbeket, vagy kik jellemvonásaikat jobban megőrizték.”

Magyarázatul mindjárt hozzáteszi: „Mikor fajbélieknek nevezem őket, amaz ősi fajt értem. Az a régi faj ugyanis, amíg egész Magyarországon köröskörül, annyi csapás által előrölve és egyebünnen egészülve ki, újjá alakult, a mi szigeteinken kitartott: bár nem teljesen tisztán, mégis annyira hasonló maradvány magához, hogy csak az dicsekedhetik azzal, hogy látott magyar embert, aki látott már csallóközi férfit.”

Bél Mátyás e szavai kettős tanúsággal szolgálnak. Az egyik szubjektív, magára a szerzőre vonatkozó. Ha semmi más bizonyítékunk nem volna, e sorok magukban is elegendőek arra, hogy belőlük Bél Mátyás magyar érzésére következtessünk, amit pedig a csehek mostanában oly előszeretettel kétségbe vonnak. Így csak az írhat a magyar emberről, aki maga is magyarnak érzi magát.

A másik tanúság az ő tudományos álláspontja. Bél Mátyás látta a nagy rasszkeveredést, melyen a különböző vidéki magyarság a mozgalmas történelmi események következtében átesett. De tudós tárgyilagossággal megállapítja, hogy a folyók és kiöntések által védett területek alkalmasak voltak az ősi típusok megmaradására, s meggyőződéssel hirdeti, hogy a magyarság ősi faji vonásai nem vesztettek ki, hanem egyes szigeteken öröklés útján megtartottak.” „Mivel ugyanis ennek a vidéknek - a vizek nagy tömege folyván körülötte – nehezek és ritkák a bejárásai – írja tovább, – kóbor ellenség nem járhatott át könnyen rajta. És, ha meg is történt, hogy pusztítóinak csapatai bevetődtek a szigetbe, a lakosok a kisebb szigetek erdős zugaiba vonták magukat, mielőtt a veszély rájuk szakadt volna. Innen van, hogy sehol sem találsz egykönnyen olyan sok függő pecsétet és régi írást, mint szigetbelieinknél. Őseik, dédőseik és szépőseik sorát a nemesek közül sokan, oklevelek hűségével bizonyítva, Szent István tiszteletreméltó régi koráig vezetik vissza.”

Le is írja mindjárt pár jellemző szóval ennek az ősi típusú magyarságnak jellemző testi bélyegeit: „Zömök, inkább alacsony, mint magas testalkatúak, legtöbbször szürkés-kék szeműek, a napsütés megszokásától sötét arcszínűek.” Ki ne ismerné fel e jellemzésben a kelet-balti rassz fő vonásait. Ma már hiteles csontvázletelekkel igazolható, hogy e rassz a honfoglaló magyarságnak csakugyan jellemző faji komponense volt s ethnikumuk ugor elemével kapcsolatos.

De Bél Mátyás még tovább is megy s találó képet fest a csallóközi magyarok vérmérsékletéről, kedélyvilágáról, ún. lelki rasszbélyegeiről is. Azt írja róluk, hogy „féktelenek, a mezei munka elbírására fordított erővel. Egymás között élnek és így elég egyetértéssel. De ha valami méltatlanság történik velük, örömeiket titkolják azt, amíg nem adódik bosszúállásra alkalom, amit egyesek a legszorgalmasabban keresnek, mások meg, ha csak eléjük nincs hozva, nem használnak fel. . . Társaságon kívül szomorúak és szinte komorak; amikor bővebben lakomáznak, vidámak; de hajlandók a civódásra is, hacsak nincs jelen valaki, akinek a tekintélyét tisztelik. Itt szép dolognak tartják, ha valaki tisztességes foglalkozás által igénybe vétetik. . . Számúzva van a pozsonyiaknál a másutt kimondott és megerősített közönséges vélemény, hogy a mezei munka piszkos dolog; amit ha kevesebben hinnének Magyarországon: keve-

sebb volna köztünk a munkátlan, hogy ne mondjam, pazarló ember és unoka, akiknek, mivelhogy ősi jószágocskájuk piszkos volt, immár szükséges, hogy az idegenek asztala legyen jószagú”. E leírás fényes bizonyosság arra is, hogy Bél Mátyás pszichológiai megfigyelőnek is elsőrangú volt s mindenben tudományos tárgyilagosságra törekedett, tekintet nélkül arra, hogy megállapításai kedvezőek-e, avagy kedvezőtlenek.

Bél Mátyás tehát a természettudományosan is iskolázott historikus, geográfus és ethnográfus széles látókörű szemével nézi a különböző vidéki magyarságot. E mellett a tárgyilagós krónikás és a leíró természettudós szerepét is betölti, aki a történelmi fejlődés által létrehozott egyes ethnikai és geográfiai csoportokat elébünk tárja úgy, ahogyan látja. Ha nem is beszél róla, de sorai közül világosan kicsendül, hogy ő már látja a nép, nemzet fogalom kettős: faji és ethnikai természetét s a rasszkeveredésnek a népek szomatikus átalakulására gyakorolt hatását.

Amíg Bél Mátyás magyar típus létezését s az ősi rasszbélyegek megmaradását hirdette már 200 év előtt, addig 50 évvel utána, Huszti Zakariás, Pozsony város rendes orvosa: „Versuch über den Menschen in Ungarn nach seiner physischen Beschaffenheit Pozsony, 1781” című terjedelmes értekezésében éppen az ellenkező álláspontot képviselte. Hangoztatja, hogy a magyar különbözik ugyan minden más nemzet-től, de hogy ennek oka a szervezetben rejlenek, azt határozottan tagadja. Szerinte a „levegő, táplálék, ital, szokások, nevelés, véletlenek, szerencsés vagy szerencsétlen háborúk, béke, legfőképpen pedig az állam-szervezet az okai azoknak a természeti sajátosságoknak, amelyek az embert az embertől s így azokat is, akik Magyarországon laknak – megkülönböztetik”. Kiemeli, hogy „a magyar sem mindenütt egyforma a hazában, aszerint, hogy különböző behatásoknak van kitéve s aszerint, hogy ezek a behatások minden testtel bizonyos viszonyban állnak”. Elismeri ugyan, hogy a testnek is vannak „különleges viszonyai”, amelyekre a fenti tényezők hatnak, mégis a külbehatásokat olyan változóknak, keverteknek, s ezeknek valamennyinek együtt s a „test különleges viszonyá”-val való kapcsolatát olyan „absztrakt”-nak, „többé-kevésbé zavaros”-nak, bonyolultnak és „ritkán megfejthetőnek” tartja, hogy reményevesztetten felveti a kérdést: „Ki vállalkozik itt arra, hogy reá valami rendszert építsen?”

Akárcsak Pulszky Ferencet³ hallanánk, amikor száz év múlva azt hirdeti, hogy az utolsó magyar szabású ember réges-rég, évszázadok előtt eltűnt a föld színéről, annyira keveredett, párosult, változott, nivellálódott az a keletről idevándorolt kis nép, mely a mai magyarság törzsöke; vagy Vámbéry Ármint⁴, aki szerint: „a magyarok mai nemzedékének ereiben az ősmagyar vérnek egyetlen cseppecskéje sincsen többé meg.”⁵

Huszti Zakariás orvosi és természetrajzi szempontból veszi szemügyre a magyar földön élő embert, különösebb tekintet nélkül annak népi és geográfiai elhatárolódására. Ő előtte csak az egyetemes emberi test lebeg, úgy, ahogyan a bonctanokból megismerte. Az emberi alakon belül való természetes morfológiai tagolódást: a rasszokat, azoknak a népekben való szerepét, természettudós létére sem látja. Így azután azokat a testi, rasszbeli különbségeket, amikbe mégis lépten-nyomon beleütközik, amelyek néhol nagyobb területekre vagy népekre jellemző módon lépnek fel, egyszerűen a sokféle környezet (milió) hatásával magyarázza.

Huszti annyira komolyan és szószertint vette a milió átalakító, típusmegváltoztató hatását, hogy meg volt győződve: „ha levegő, étel, ital, szokások, alkotmány a régiek volnának, mi sem állana útjában, hogy a magyar ismét az legyen, ami századok előtt volt.” „A fizikai behatások teszik a magyart azzá, ami” – írja könyve 5. oldalán.

Hogy ez az álláspont téves, hogy a környezethatások mellett – bármily nagy szerepet játszanak is azok – nem kevésbé fontos, sőt a legtöbbször döntőfontosságú szerepe van az öröklött rasszbeliségnek is, azt ma már nem kell bizonyítanunk. Ám nem arra helyezük itt most a súlyt, hogy mennyiben volt igaza Bélnek, s mennyiben tévedett Huszti, hanem inkább arra, hogy a magyar tudomány az emberre, népekre és emberfajtákra vonatkozó felfogás tekintetében a XVIII. században már teljesen hivatása magaslatán állott, teljesen korának általános tudományos színvonalán mozgott s ha névszerint nem is, de lényegében már nemzetismeretet művelt.

Ez a nemzetismeretre való törekvés azonban a XVIII. század végén még nem volt sem rendszeres, sem általános. Legalább erre vallanak Gáthy Istvánnak, a természethistória és fajkutatás első magyar meghonosítójának korholó szavai, hogy: „magunkat esmérjük leg-kevesebbé, holott pedig minden tseledetünk fő tzelja a magunk boldogsága, melyet a magunk esméreti nélkül nem szerezhettünk meg.”⁶

Bizonyára Fejér Györgynek, a pesti egyetem kiváló professzorának is alapos oka volt arra, hogy 1807-ben „Anthropológia vagyis az ember esmertetése” címmel megjelent könyvében honfitársait e szakokkal ostorozza: „Jeles tehetségekkel és eszközökkel önnön magok esméretökre megajándékozottván, azokat többnyire az idegeneknek vizsgálásokra fordították; honnyokon kívül csatangolván, a messze tartományokat bejárták és önnön magokét kitanulni elmulatták.” Pedig a külföld akkor már látta a magyarországi nemzetismereti kutatásoknak az egyetemes tudomány szempontjából való nagy fontosságát: „Magyar Ország mind termékeny földjére, mind a rajta lakó sokféle Népekre nézve, – írja 1817-ben a Tudományos Gyűjtemény első kötetének bécsi bírálója⁷ – sokkal nevezetesebb tartomány, mintsem hogy arra a Természet és a Népek vizsgálója különösen ne figyelmezne”.

Valóban a Tudományos Gyűjteménynek nagy szerepe volt abban, hogy a magyar nemzetismeretre való törekvés a XIX. század második és harmadik évtizedében annyira fellángolt.

Még ugyanazon évben⁸ egy magát megnevezni nem akaró „Hazafi”, tizenkét „Tsászári Species Arany”-at tűz ki a palócokról írandó néprajzi monográfia jutalmazására, sajnos komolyabb eredmény nélkül: Mokry Benjámint, a pápai református főiskola tanára pedig: „Próbarajzolat az emberek főbb Charaktereiről, nevezetesen a nagy Charakterről”⁹ című értekezésében a nemzeti jelleg kérdését taglalja, s azt az „anthropologia” legfontosabb problémájának nyilvánítja.

Mokry a nemzeti Charaktert olyan okozatnak tekinti, amely egyfelől „physikai”, másfelől „morális” okokra vezethető vissza. Az előbbieket közül a „Clima és Organizatio”, az utóbbiak közül pedig a „nevelés, Igazgatás formája, Vallás és Interesse (maga haszon keresés)” szerepét emeli ki s különbséget tesz a „nemzeti karakter” és „nemzeti temperamentum” között. Nincs meglepődve azokkal a divatos, csak általánosságokban mozgó jellemzésekkel, ahogyan valamely nemzet karakterét lefesteni szokták, hanem szükségesnek tartja az összes bélyegek felsorolását, mert „mindenik nemzetnek vágyának jó és rossz tulajdonságai; a mellyek ha szinte kis mértékben is, mindazáltal abban századokon keresztül megmaradnak”. Szerinte: „a nemzet character valamely nemzet között annál tovább marad meg; mennél kevésbé vegyül az öszve más nemzettel és mennél kevesebbet társalkodik az idegenekkel”. Nem csodálkozik azon, „ha a derék magyar nemzet régi karakterére nézve, nem keveset változott volna is; mivel arra vagy akarta vagy nem, a körülállásoktól mintegy kénszerített; úgy hogy az a tsuda, hogy annyi viszontagságai között nem hogy a Charactere, de még a neve is egészen el nem enyészett”. Mokry tehát a magyar nép- és rasszkeveredés dacára is a nemzeti karakter tartósságát hirdeti s azt a nemzet történetével szoros kapcsolatban állónak vallja.

Hasonló véleményen van a Tudományos Gyűjtemények¹⁰ egy másik, magát csak „S.” betűvel jelző tudós munkatársa, aki magyar nyelven talán először fejt ki a nép és nemzet fogalmának lényeges különbségét. A nemzetet „önnön belső voltából, vagy is maga erejéből s természetéből fejlődött”-nek tartja; a nemzet szerinte: „nata est, non facta”. Ezzel szemben népnek nevezi az olyan társas egységeket, melynek „tagjai más idegen külső hatalom által öszve szerkesztettek, úgy hogy a társaságnak minden következő modificatiója s kimiveltetése tsak abból a külső kutfőből származott.” A népeket „orgántalan”, a nemzeteket pedig „orgános” testeknek mondja. Az előbbieket „tsak külső hatalom vagy másunnan eredett s reájok ruházott kormányozás formája ragasztja öszve, s tartja együtt”, az utóbbiak ellenben „a benne lakó organismus vagyis orgános erő által élnek, formálódnak, tartatnak”. Ezt a nemzetfenntartó „orgános-erő”-t pedig a „Nemzet lelké”-ben látja, vagyis: „tagjainak és részeinek azon irányozásaikban, a mellyeket a Nemzet első eredetétől és szinte nemzésétől fogva az akkori körülállásokhoz képest kapott, és ezután állandóul követett”.

Öt évvel később, 1822-ben egyszerre ketten is fejtegetik a „magyar nemzeti lélek” természetét. Az egyik Guzmics Izidor¹¹, benedekrendi pap, később bakonybéli apát, a másik Vedres István¹², Szeged város főmérnöke.

Guzmics az ethnikumban a nyelvre helyezi a fősúlyt, vele magyaráz mindent. „Nem a vétség, – írja – mely során elfajul, nem a kormány, mely a nemzet korábbi létét teszi fel, nem a lakhely fűzi az embereket egy nemzetté össze, hanem a nyelv”. Szerinte a „nyelv formálja s tartja fen a nemzeti kharaktert is”. Hangoztatja, hogy minden nemzetnek „van különös tulajdona”, ami őt minden más nemzettől megkülönbözteti. Ami pedig a nemzetek között lévő eme különbséget illeti, elismeri ugyan, hogy itt a vérségnek, nevelésnek, éghajlatnak, életmódnak több-kevesebb szerepe van, mégis úgy véli, hogy „csupán ezekből még sem magyarázhatjuk egészen az uralkodó nemzeti Kharaktereket”. Szerinte a nyelvet illeti itt az első hely, mert benne van a legnagyobb erő s emellett „minden nyelvbe be van nyomva a népnek értelme, és kharaktere”. Akárcsak a mai rasszantropológia tanítását hallanók, mely szerint a nyelv rasszjelleg s minden nagyobb rasszcsoport maga termelte ki az ő sajátos nyelvét.

Közel azonos véleményen van Vedres István is, aki szerint ahhoz, hogy nemzeti lelket képzelhessünk magunknak, nemzeti testet kell formálnunk. Szerinte a nemzeti lélek: „a minden egyes embereknek, kik a nemzetet teszik, Lelkeik össze vett gondolkodása módjából származik. Ha ez egyforma, a nemzeti Lélek is egyforma; ha a nyomorúság, és telhetetlenség miatt szomorú: – a nemzeti Lélek is szomorú; – s tőle akkor semmi nagyot, semmi nemes tselekedetet várni nem lehet”.

Az 1822-es év azonban még a magyar folklóre-gyűjtések megindulásáról¹³ s legfőképpen az első magyar ethnographia megjelenéséről is nevezetes. Csaplovics János: „Ethnographiai értekezés Magyar Országáról”¹⁴ című kis tanulmánya ez, mely úgy címében, mint tartalmában nemcsak az első magyar nyelvű néprajz, de sokoldalú, tudományos magyar nemzetismeret is. Ezért megérdemli, hogy kissé részletesebben foglalkozunk vele.

Csaplovics szerényen az „ország lakosai statistikai leírása”-nak nevezi ugyan munkáját, valójában azonban mindama problémákat felöleli már benne, amit ma a néprajz neve alatt foglalunk össze. Ezt tartja ő a „haza ismerete legnevezetesebb és a mellett leggyönyörűsebb ágá”-nak és szívből fájjalja, hogy e fontos stúdium hazánkban az ideig „majdnem egészen parlagon maradt”. Teljesen tisztában van azokkal a nagy nehézségekkel, amelyek arra várnak, aki általában „az embert esmérni”, főleg pedig, aki „egy egész nemzetnek kimíveltsége voltáról, elme és testbéli tehetségéről, munka s törekvéseiről, a tudományokban, gazdaságban, erkölcsökben elő vagy hátra meneteléről, mindenféle szokásairól, élete módjairól s a t. írni és helyes tudósítást adni” akar. Véleménye szerint ahhoz „számos tudós társaságoknak fáradozásai is aligha nem elégtelenek”. Mégis szerencsét próbál. Jól tudja, hogy háládatlan dolog a népekről írni, mert az emberek könnyen rossz néven veszik a legkisebb önnön maga személyét érdeklő és az ő önszereteteinek talán nem általjában kedvező kinyilatkoztatást”. Azzal is számol, hogy „előadásai” és „ítéletei némineműképpen viszsztatetszést” kelthetnek, sőt az „írónak váratlan kedvetlenséget” is szerezhetnek, mégis úgy véli, hogy „az igazságot szerető írónak szent kötelessége azt, a mit valamely nemzetnél dicséretesnek talál, megdicsérni: de ellenben a hibáit is el hallgatni neki teljességgel nem szabad”. És mintha csak előre megérezte volna Csaplovics a saját sorsát, így kiált fel: „De jaj neki, ha ezen kötelességének egészen megfelelni iparkodik”.

Valóban Csaplovics ethnographiai megállapításainak, népjellemzéseinek némelyike – jogosan-e vagy sem azt itt most nem vizsgáljuk – súlyos recenziót és nagy ellenszenvet váltott ki. „Dohovits: Ethnographiára, mint Tudományra szolgáló észrevételek” című tanulmánya¹⁵ erős bírálat tárgyává teszi az egyes nemzetiségekre vonatkozó aphorismáit s főleg kifogásolja általánosításait. Mások azt vetették szemére, hogy a tótok javára elfogult. Később, amikor a Magyar Tudományos Akadémiával is heves polémiába szállt s kifogásolta az állítólagos magyarosítást, teljesen népszerűtlenné vált s megfélemedtek arról az érdeméről, amely őt a magyar néprajzi tudomány megalapítása által elvitathatatlanul megilleti. Lássuk hát röviden Csaplovics „Ethnographiá”-jának tartalmát.

Hogy milyen széles alapokra fektette ő a néprajzot s hogy ő 100 évvel ez előtt már mennyire azt művelte, amit ma „nemzetismeret”-nek nevezünk, arra leghitelesebb tanúbizonyságok az ő saját szavai:

„Egy jól elrendelt és szorgalmasan készült Ethnographiához igen sok kell, nevezetesen használtatik a föld és természet leírása. Histórianak és Törvénytudománynak minden neme: Statistica, Meteorologia, Anthropologia, Psychologia etc. de mindenek felett megkívántatik a nemzetek minden tekintetben való tökéletes esmérete.” Az ethnographiának alapja, helyesebben végcélja tehát már Csaplovics szerint is a „nemzetnek tökéletes esmérete”. Ehhez pedig az kell, mondja Csaplovics: hogy „az embereket, azok minden tettét, cselekedetét, erkölcsi és fizikai tulajdonságait, képességeit, erkölceit, szokásait, hajlamait, hibáit és erényeit stb. minden lehetséges vonatkozásaikban megfigyeljük” – vagy mint máshelyen írja – hogy: „a népeket összes lehető emberi és társadalmi kapcsolataikban, ahogyan ma vannak vagy egykor voltak, úgy, ahogy élnek és tevékenykednek, leírjuk”.

Csaplovicsot nem az érdekli, hogy milyennek kellene lennie az embernek, hanem, hogy „milyen ma” s hogy ezt a „má”-t megértse, segítségül hívja a múltat. Ezért ethnographiai tervezetének második pontjában „az Országnek régi lakosairól, a legrégebb időktől fogva egész mostanig történt megnépesedéséről, s a népességnek viszontagságairól” kíván szólni. Ami hazánk mai lakosságát illeti, annak ethnographiai leírását Csaplovics 12 fejezetre tagolja. Az elsőben a nyelveket és vallásokat adja elő. A másodikban a lakásokról értekezik, és pedig úgy „geographiai”, mint „ethnographiai tekintetben”, sőt „az építő mesteresség nézőpontjából” is. A harmadik fejezetben a népszámlálásokkal foglalkozik, ide számítván „a népnek természeti szaporodásáról, vagy fogyatkozásáról szóló úgynevezett Politikai arithmetica”-t is. A negyedik fejezetet „az egészség, betegségek, halandóság, nemzeti karakter, indulatok, virtusok és más egyéb különösségek” vizsgálására szenteli. Az ötödikben az eledeleket és különféle öltözeteket adja elő. A hatodikban a nyelvekről, a hetedikben a vallásokról elmélkedik. A nyolcadikban a „nemzeti kimíveltséget” (cultura), a kilencedikben a „nemzeti szorgalmat” tárgyalja. A tizedik fejezetben a „mindenféle nemzeti szokásokat” ismerteti, a tizenegyedik és tizenkettedikben pedig a „törvények fő characterével”, majd az adókkal és katonasággal foglalkozik. Az ethnikai bélyegeknél eme leírását azonban Csaplovics nem légüres térben, nem elvonatkoztatva, hanem természetes miliójébe beállítva végzi el. Ezért tervezetében az itt felsorolt összes fejezeteket megelőzi: „az Országnek physiographiája, az az: egész természeti állapotjáról való értekezés”.

Mindezt Csaplovics, mivel e kérdések „egész Hazánk öszvességesen vett népességét érdeklik”, „Magyar Ország közönséges Ethnographiájá”-nak nevezi. Ezzel azonban az ethnographus feladata véleménye szerint még távolról sincs kimerítve, s tervbe veszi az egyes ethnikai csoportoknak külön-külön való részletes monográfiái leírását is. Teljesen igaza van, amikor azt írja, hogy: „így támadna egy olyan munka, a millyennel még egy Európai nemzet sem dicsekedhetik.” Valóban nagy kár, hogy Csaplovics nagyszerű tervét nem valósította meg s első ethnographiai tervezete által kiváltott kritikák kedvét szegvén, munkásságát más irányba terelték, Csaplovics helyett inkább szigorú bírálói írhatták volna: „teljeséggel nem kívánhatni, hogy egy magános Író ezen nagy kiterjedésű tárgyat tökéletesen és minden hiba nélkül kimerítse.”

Kétségtelen, hogy Csaplovics munkája nem mentes minden hibától s több helyen elfogultság is tükröződik belőle, mégis az árnyoldalakat egybevetvén a fényoldalakkal, tagadhatatlan a munka úttörő volta és korához mérten nagy értéke. Hogy jószándékú volt és tárgyilagosságra törekedett, azt éppen a tótokkal kapcsolatos megállapításai bizonyítják. Amíg pl. az egyik oldalon azt állítja, hogy a tótok voltak Magyarország legrégebb lakosai, addig a másik oldalon megállapítja, hogy: „a tótok száma napról napra szaporodik, mivel mind a magyarok, mind a Németek, Oroszok és Szerblusok ezen nyelvhez könnyen hajólnak. Azért igazságos azon panasz, folytatja tovább, – melyet Fejér Ur, Hübner Lexiconának Magyar kiadásában ezen szó alatt Magyar Ország, eljajgatott, mindön ezt ír: „Jaj annak a magyar és Német falunak, hol meg fészkelik magokat, mert a más nemzeteket elfojtják.” A tótok állítólagos erőszakos elmagyarosításával szemben aligha kell hitelesebb és illetékesebb cáfolat. Különben más helyen is hangoztatja Csaplovics, hogy „a népeket el és által olvasztani, tsak az idő munkája, koránt sem az erőszaké.”

És senki sem használt annyit – ámbár akaratján kívül, a Magyar nyelv felelevenítésére, mint József Császár.”

Nagyon tanúságos lenne, ha Csaplovics adatait és megállapításait mai szemmel egészen részletes tárgyalás alá vennők. Ez azonban maga egész külön értekezést kívánna, amire itt helyünk nincsen. Különben is remélem, hogy e munkát mostani felelevenitésem után valamelyik fiatal ethnográfusunk mielőbb el fogja végezni.

Mégis nem mellőzhetem, hogy egy dologra már most nyomatékosan felhívjam a figyelmet s ez az a beállítás, amelyben Csaplovics Magyarország ethnographiáját tárgyalja s amit tömören e mondatba foglal össze: „Magyar Ország Európa kitsinyben.”

Úgy vélem, ha Csaplovics semmit nem írt volna, e kijelentése egymagában elegendő arra, hogy neve ennek alapján a magyar tudomány történetében minden időkre megörökíttessék. Pedig Csaplovics itt nem csupán egyszerű kijelentéssel él, hanem annyira tisztában van e mondás nagy tudományos és általános európai jelentőségével, hogy azt értekezése egyik legfontosabb főcímévé teszi, sőt mint bizonyítandó tételt emeli ki, melyre több esetben hangsúlyozottan visszatér s többoldalú bizonyítására adatokat, érveket sorol fel.

„Nem tsak természeti állapotjára, és a természet ajándékaira nézve, hanem népességére nézve is Magyar Ország Európa kitsinyben – írja értekezése 52-ik oldalán –, mert majd nem minden Európai nép-törzsökök, nyelvek, vallások, foglalatosságok, Cultura grádusok, s végre élet módok, erköltsök és szokások is itten találják fel Hazájokat. Mindenféle nagyobb és kisebb, mind eredetekre, mind pedig természeti és erköltsi tulajdonságaikra nézve egymástól tetemesen különböző Népek lakják Magyar Országot, és ámbár napról napra jobban vegyülnek össze, még is megtartotta mind ekkoráig mindegyik a maga különöségeit, külön élet módját, külön szokásait, és foglalatosságait.”

Nem csupán az a nevezetes ebben az érvelésben, hogy az ismét egy újabb cáfolata az állítólagos erőszakos magyarizálásnak, hanem főleg az, hogy Csaplovics már világosan látta a magyar ethnographiának s általában a magyar nemzetismereti kutatásoknak egyetemes európai jelentőségét. Mert ez a mondás, hogy: „Magyarország Európa kicsinyben” nemcsak azt jelenti, hogy itt minden megvan, ami Európában egyebütt található, hanem tovább azt is, hogy itt kis területen, tehát áttekinthetőbben, szorosabb összefüggésekben s így könnyebben megoldhatóan, mindarra tudományos problémák tanulmányozhatóak, amelyek Európa legkülönbözőbb részeit érdeklik. A magyar ethnographiai, – és tegyük hozzá mindjárt – embertani és régészeti, sőt az összes magyar nemzetismereti problémák tehát nem csupán magyar, de egyúttal kifejezetten európai érdekű problémák is, és pedig kifejezettebben európaiak, mint Európa sok más részének hasonló problémái.

A hazai kutatásoknak ennél szebb himnusza és célkitűzése szinte alig képzelhető. És hogy Csaplovicsnak mennyire igaza volt, azt ma az egyes részlettudományokban már nemcsak látjuk, de mind jobban bizonyítani is tudjuk. Ez az oka, hogy az európai tudományosság a magyar eredményekre szinte napról-napra mind jobban felfigyel.

Csaplovics meglátását különben más szövegezésben nem sokkal utána – talán éppen az ő hatására – egy Bécsben élő hazánkfia, Hyrtl, a kiváló anatómus professzor is megismételte, amikor azt hirdette, hogy: „Ungarn ist eine ethnographische Musterkarte.”¹⁶ Ezzel azonban itt már nem foglalkozom.

A magyar nemzetismeretet szolgálja Csaplovics után egy évvel a Tudományos Gyűjtemény 1823. évfolyamában K. J. szerzőnek „Magyar régiségek nyomozása” című tanulmánya is. Szerzőnk végigmegy a népi életnek szinte minden nevezetesebb jelenségén, s mindenütt azt vizsgálja, mi az, ami a magyart különösképpen jellemzi. Elismeri ugyan, hogy minden nemzet tanul más nemzetektől s hogy „a nemzeti characterek sok századok alatt megváltozhatnak”, ezzel szemben azonban azt is kiemeli, hogy a nemzeti characterekben van egy rész, amely állandó, amely apáról fiúra öröklődik. „A geniális és nagy mértékben originális nemzetnek characterét és élete módját – írja tudós szerzőnk – tsak mellirozhatják, tsak tarkázhatják az idegen befolyások: de az eredeti biljeget ki nem törölhetik abból.” Ezért „mindég kitör a magyarból az, a mi néki a véribé van; az idegenekről rá ragadt dolgokon pedig rajtok marad az

idegen szag – de a mellyet azokon csak a jó szaglászú Magyar érezhet meg.” És mintha csak a mai fajbiológiának a rasszbeliség mindenben átütő erejéről szóló tanítását hallanánk, mikor azt hirdeti, hogy: „a Magyaroknak mindenütt és mindenben caractere van – nyelvében, beszédében, járásában, evésében, ivásában, gyönyörködéseiben, élete-módjában, munkálódásában, házi szokásaiban – mind ezekben caractere van a Magyaroknak, még pedig állandó, bézárt, és meghatározott caractere. De ezt csak az igaz Magyar esmérheti meg, ki a magyar Geniust önn kebelében hordozza, és a nemzeti Caractert – érzi.”

Ákár csak Herman Ottó szavait olvasnók, mikor nyolcvan évvel később azt írja, hogy a magyar faj problémája „első sorban magyar feladat, attól visszariadnunk nem szabad, mert mi állunk legközelebb saját történelmünkhöz, mi pillanthatunk be legmélyebben a néplélekbe és mi ítélhetjük meg legbiztosabban a társadalmi alakulatok jelentőségét; egy szóban foglalva, mi tudhatjuk meg és érezhetjük is legjobban, mi az: „magyar?”

Amíg Csaplovics a nemzeti mivolt megismerésében a szerzett ethnikai bélyegek mellett nagy súlyt helyez az öröklődő faji jegyekre is, addig kortársa, Vajda Péter a fajbeliségtől minden jelentőséget megtagad.¹⁷

„Ember és ember között nem tőn határfalat a természet; – írja „Nemzetiség” című értekezésében – kiki kedves gyermeke ő neki, ha hozzá hív.” A magyar mivolt lényegét sem a származásban, hanem csupán a tettekben látja, „Testtel, lélekkel a hazán és nemzeten függni, annak javáért élni és halni: ez tesz a nemzet valódi tagjává” – mondja Vajda.

Patzek Károlynak „Emberesmértető Töredék” címmel 1833-ban megjelent doktori értekezése az első magyar nyelvű antropológia, amely már határozottan a nemzetismeret szolgálatában áll. Noha igen nagy fontosságot tulajdonít az éghajlat hatásának, mégis tárgyilagosan kiemeli a nemzeti mivolt bélyegei között az öröklődő rasszbeliséget s annak külső testi jegyeit. „Bár hány nemzet lakja Magyarországot, – írja Patzek, – mind a mellett még is mindenik különbözik a másiktól, nem csak nyelve, pallérozódása, erköltsei, élet-módjai; de valóban, külseje által is.”¹⁸

A hazánkban élő egyes ethnikumokról nem ad ugyan részletekbe menő leírást, de annál találóbban jellemzi őket. Ez alkalommal csupán a magyar emberről festett képét idézem:

„A Magyar, (lakik a síkságon, ritkábban városokban). Inkább kitsiny, mint nagy, tömött testű; erős széles vállú, barna hajú, szemű, bőri; ábrázatja széles, egy kevésse lapos; járom tsontjai egy keveset kiállók: orra gyakorta görbe, gyakran egy keveset lapos; homloka kitsiny; szemei nem nagyok; alsó végtagjai gyakran befelé görbültek. Az asszonyok többnyire kövérek. Bajusszok pödrött. A magyar lassan beszél, nyújtja a szót, kemény, nagy hanggal szól. Ő vendégszerető, büszke, tsendes, szegény.”

Ki ne ismerné fel e jellemzésben a magyarság legtörzsökösebb elemét, az ún. kaukázusi-mongoloid rasszt, melyet újabban éppen a magyar alföldre való jellemző voltánál fogva „alföld-rassz”-nak neveztek.

Hogy a nemzetismeretre való törekvés a múlt század első felében mennyire áthatotta a legkülönbözőbb tudományok művelőit, arra jellemző például megemlítem, Boehm Károlyt, a kiváló orvost, aki a „Mérsékletéről”¹⁹ írott értekezésében foglalkozik a „nemzeti”, „népi” és „familiai mérséklet” kérdésével is s arra az eredményre jut, hogy „csak nem minden nemzetnek, népnek és szinte minden nemzetségnek vagydon tulajdon kitűnő mérséklete” s az főleg a nemzeti, népi és nemzetségi tulajdonságok, és különöségeik legnagyobb részét előidéző, „érzés, képzelés, ítélet és tselekvés módban, a játékokban, előítéletekben, gyengeségekben s vétkekben” nyilvánul meg. Ezért figyelmébe ajánlja a kormánynak a nemzeti mérséklet megvizsgálását, „hogy abból országára nézve a lehető legnagyobb hasznot vegye.”

Amíg Csaplovics inkább ethnographiát művelt, a tárgyalt többi szerzők pedig a nemzetismeretnek egyes még kisebb részleteit, legfőképpen a nemzeti karakter kérdését tárgyalták, addig Edvi Illés Pál evangélikus lelkésznek 1835-ben „Miben áll a Magyar-Nemzetiség?” címmel megjelent kis értekezése már nemcsak a valódi nemzetismeret lényegét fejt ki, de annak részletes programját is megadja. Annak, amit ma „hungarológiá”-nak, „magyarságtudomány”-nak nevezünk, valójában Edvi Illés Pál az első hirdetője, sőt igazi megalapítója éppen 100 év előtt.

„Én úgy vélekedném – írja Edvi Illés Pál²⁰ – hogy nemzetiséget csak a magyarnak személyes characterében keresni akarni nagyon szűk meghatározása volna azon ideának. Ide kell tehát foglalni mindazt, valami a magyarral összefüggésben vagon: nyelvét, szokásait, intézeteit, s a t., mind ezekben egyedül azt keresvén ki, ami éppen csak a magyarnak sajátja, egyéb népeket a földszínen kizárólag. A magyart minden kigondolható oldalról felvenni; azt, ami benne, nyelvében, hazájában, terményében stb. sajátos, felkeresni: azt, ami őt a földön létező minden más nemzetektől megkülönbözteti, el nem fogódott csöndes elmével összealkatni: ez adná aztán élőkbe a magyart az ő valódi nemzetiségében.”

Nem tudom, vajon Edvi Illés Pált követi, avagy minden befolyástól menten íródott-e, de mindenesetre a magyar nemzetismeretet szolgálja az a 14 folytatásban megjelent cikksorozat, amit Rudolf trónörökös történelem tanára, Rónay Jácint római katolikus címzetes püspök írt „Milyen a magyar?” címmel 1847-ben, a Győrben megjelent „Hazánk” című kereskedelmi és szépirodalmi lapban. Bár sok az általánosítás benne, egyes részleteiben mégis igen találó jellemzéseket ad.

Mellőzöm itt a különböző folyóiratokban évről-évre mind nagyobb számban megjelenő hosszabb-rövidebb cikkeket, leírásokat, amelyek egy-egy vidék népének néprajzi sajátosságait, a nemzetismeretnek különböző kisebb részletproblémáit fejtegetik. Mindenesetre kívánatos volna, ha valaki ezeket is rendszeresen összegyűjtené s kellő kritikával kiadná. A magyar nemzetismeret bizonyára értékes adatsorozattal gazdagodna általuk.

Mindezek azonban együttvéve is eltörpülnek amellest, amit Hunfalvy Pálnak 1886-ban megjelent korszakalkotó műve: „Magyarország ethnographiá”-ja jelent a magyar nemzetismeret terén. Hunfalvy Pállal egyszerre megszületett a magyar történeti ethnológia. Ő az első, aki nálunk mai értelemben vett éles különbséget tesz egyfelől a faj, másfelől a nép, nemzet között.

„A fajbeli jelvek, a természet adta jellem – írja Hunfalvy – errül, ha változik is lassankint, se mint egyed, se mint nemzet nem tehet az ember; az egészen hatásán kívül marad. Ellenben az, mi a nemzetet képezi, kiváltképpen a nyelv, nem születik az emberrel, az a társadalommal, a néppel jár; az egyed azt sajátosságosan fejtheti ki, jobban és szebben élhet vele, mint más, mert itt nem állat, melly illető fajának egy darabja, hanem ember, aki egy társadalomnak, népnek vagy nemzetnek tagja, s mint ilyen, a társadalom öröklött jogaiban osztozik s azokat maga tehetségével is fenntartja, szaporítja s utódaira hagyja.”

Hunfalvy az etnikumra helyezi a fősúlyt s annak kialakításában a nyelvnek, hitnek és társadalmi szerkezetnek tulajdonít nagy jelentőséget. A fajiságot nemcsak mint tényezőt, hanem mint az ethnikummal kapcsolatban álló dolgot is, csaknem teljesen elhanyagolja. De ez részben érthető is, mert hiszen az ő korában még az antropológusok sem látták, legfeljebb egyesek sejtették, a népek rasszbeli összetételének a történelem eseményeivel, az ethnikai bélyegek átalakulásával való szoros összefüggését.

Hunfalvy Pál ethnographiája után még egy dátumról emlékezem itt meg, amely egyben a legnagyobb fordulót jelenti a magyar nemzetismeret területén s ez a Magyar Néprajzi Társaság megalakulása 1889-ben. Az a sok nemes törekvés, hazafias erőlkifejtés, amely eddig szétszóródva, magára hagyatva bizonytalan léptekkel törekedett a magyar nemzetismeret felé, most egyszerre határozott célkitűzést, rendszeres programot, szakszerű irányítást s publikálási lehetőséget nyert. Hunfalvy Pál mellett Herrmann Antal, Katona Lajos, Török Aurél, Réthy László voltak az új tömörülés vezetői, s bár megelégedtek a szerény „néprajzi” jelzővel, valójában azt, vagy annak oroszánrészét művelték, amit ma nemzetismeretnek, magyarságtudománynak nevezünk. A társaság folyóirata, az „Ethnographia”, mellékletével a Néprajzi Múzeum Értesítőjével együtt ennek a nemzetismereti kutató munkásságnak valóságos kincsebányája. Ebből a kincsebányából merítve írták most meg kiváló ethnographusainak az új magyar néprajz alapvetését, a „Magyarság Néprajza”-nak négy kötetes hatalmas művét. Hogy lényegében ez is a nemzetismeretet viszi előbbre, aligha szorul bizonyításra. Sőt talán nem túlzás, ha azt állítom, hogy ezzel a Magyar Néprajzi Társaság, s vele együtt a magyar nemzetismeret, új korszak küszöbéhez érkezett.

Am ha a Magyar Néprajzi Társaság a múltban nem is művelte a magyar nemzetismeret minden ágát, kívánatos, hogy a jövőben ezt minél fokozottabb mértékben tegye, az egyszerű leírásról mindinkább az összehasonlításra, integrálásra térjen át s kezébe vegye az összes kutatások irányítását, társadalmi

propagálását, amelyek a magyar nemzetismeret teljességéhez szükségesek. Ezért, hogy ezt a teljességet minél jobban és minél előbb elérhessük, mindenkinek, akit a magyar nemzetismeret érdekel, a Magyar Néprajzi Társaságban van a helye, hogy egyszer majd eljőjön az idő, amikor teljes lelkiismeretességgel és tudományos tárgyilagossággal elmondhatjuk: Uraim, már ismerjük a magyart!

(Ethnographia. 1936. 5–20. p.)

Jegyzetek

¹Hunfalvy Pál: Magyarország ethnographiája. Budapest, 1876.

²Bartucz Lajos: A magyarság faji összetétele. Természettud. Közl. 1927.

³Tóth Béla: Van-e magyar típus? Magyar Hírlap, 1893. ápr. 22. sz.

⁴Vámbéry Ármin: A magyarság keletkezése és gyarapodása. Budapest, 1895.

⁵Vámbéry nemcsak a nemességről volt ilyen véleményben, melyről azt állította, hogy „a tintának, melylyel egyes családok genealógiáját megörökítették, a vérrel, mely epigonjainak ereiben csergedez, semmi köze nincsen”, hanem a magyar nép nagy tömegéről is. Érdekes azonban, hogy a szártokkal szemben nem volt ilyen szigorú, mert azt írja róluk, hogy „iráni típusuk egészen máig csaknem változatlan maradt”, miért is nagy súlyt helyez „az anthropológia bizonyító erejére ethnológiai kérdésekben, melyet pedig a philológusok gyakran kétségbe vontak”. (A török faj. Budapest, 1885. pag. 69 .)

⁶Gáthy István: Természet története. Pozsony, 1795.

⁷Chronik der österreichischen Literatur, vom 9-ten April 1817. Nr. 29.

⁸Tudományos Gyűjtemény. 1817. I. köt. pag. 114.

⁹U. o. 1817. VIII. köt. pag. 3–42.

¹⁰Tudományos Gyűjtemény. 1817. I. köt.: S: A nemzetiségről.

¹¹Guzmics Izidor: A nyelvek hármasságának befolyása az ember emberiségébe, nemzetiségébe és hazafiúsításába. Tud. Gyűjt. 1822. VIII. köt.

¹²Vedres István: A magyar Nemzeti Lélekről egy két szót. Tud. Gyűjt. 1822. XI. köt.

¹³Gaál György: Märchen der Magyaren. Wien, 1822. Népmesegyűjtemény. Pest, 1857. Gróf Majlát János: Magyarische Sagen und Märchen, Brünn 1825.

¹⁴Tudományos Gyűjtemény. 1822. III–VII. köt.

¹⁵Tudományos Gyűjtemény 1824. IX. köt. pag. 3–12.

¹⁶Joseph Hyrtl: Handbuch d. topogr. Anatomie. Wien, 1847.

¹⁷Vajda Péter: Nemzetiség. Tud. Gyűjt. 1832. VI. köt.

¹⁸Patzek Károly: Emberesmértető Töredék. Pesten, 1833.

¹⁹Boehm Károly: Árról, a mit a Mérséklettről (Temperamentumról) legméltóbb tudni az Orvosoknak, Lelkipásztoroknak, Törvénytudósoknak és a Kormányvezetőknek. Tud. Gyűjt. 1833. III. köt.

²⁰Magyar Hazai Vándor V. évf. 1835.

Eckhardt Sándor:

Magyarságtudomány

Nem jó szó és mégis szükséges. Létrejött összefügg azzal a szükséglettel, hogy a magyarsággal foglalkozó tudományokat közös névvel jelöljük; tehát van magyar történettudomány, magyar néprajz, magyar antropológia, magyar nyelvtudomány stb. és van magyarságtudomány, ha mindezt a magyarság felől és nem a tudományok épületének ablakaiból nézzük.

A magyarságtudomány szó tehát inkább újabb szempontot, a nemzeti organizmus szempontját fedi, és nem valami új tudományok jelölésére szolgál.

Jobban megértjük ezt, ha egy futó pillantást vetünk a magyar szellemi tudományok kifejlődésére. Az egyes tudományágak, melyek eddig a magyarsággal foglalkoztak, mind annak a szükségletnek feleltek meg, hogy a külföldi, nyugati tudományos diszciplínákhoz szabva, gyarapítsák a magyar nemzetre vonatkozó ismereteinket. Így jött létre legelőször a magyar történettudomány, még a XVIII. században, külföldi mintára, de magyar célokkal. Később, a romantika idején, kialakul a magyar irodalomtudomány és a magyar nyelvészet, mert a romantikus nemzetszemlélet a történelmen kívül főleg ebben a két ismeretágban találta meg a szelleméhez legméltóbb tanulmányi anyagot.

Erre következik a magyar tudományosságban az európai beilleszkedés teljességének korszaka. Akkor már – ha a mindig nemzeti célokat szolgáló történettudományt leszámítjuk – elsősorban nem arról volt szó, hogy a magyarságot tanulmányozzák, hanem arról, hogy a magyar tudományosság felismervén nagy elmaradottságát, olyan tudományos nemzedéket neveljen ki, mely lépést tud tartani az egész európai tudományos világgal, részt vesz annak munkájában, indoeurópai nyelvészetben, görög filológiában, egyiptológiában, szemitológiában, csak úgy mint az antropológiában, vagy másutt.

Senki sem kicsinyelheti le a magyar tudományosságnak ezt a hősi, úttörő korszakát, mert akkor vetették meg a komoly tudományos alapokat, melyekre aztán a magyar épületet is emelni lehetett. Hogy mi történt itt, arra a legjobb példa a magyar nyelvtudomány esete. Egy feltöretlen területet kereső német nyelvész, Budenz József jött el hozzánk Budapestre, hogy az összehasonlító nyelvtudomány módszerét a finn-ugor nyelvekre alkalmazza, s az ő vezetésével jutott ki a magyar nyelvtudomány a dilettantizmus útvesztőjéből: tehát a magyarságismeretnek ebben a talán legfontosabb ágában is először a nemzeti céltól teljesen függetlenül, az abszolút tudomány jegyében találták meg a helyes kiindulási pontot.

A XX. század elején aztán mindjobban lehetett észlelni, hogy a magyar szellemi tudományok lassan-lassan a nemzeti célok szolgálata felé fordulnak. A fejlődés az egyes tudományok természete szerint különböző tempóban és zökkenőkkel történt. A nyelvészetben az összehasonlító módszer és a finn-ugor nyelvek öncélú tanulmányozása mellett mind több teret nyert a tiszta magyar nyelvészet, az orientaliztikában előnyomultak a magyar őstörténet szempontjai, sőt a görög-latin stúdiumokban is a magyar történettel és a magyar szellemi élettel szorosabban összefüggő bizantinológia és humanizmus-történet vette át a vezető szerepet. Az irodalomtörténet kutatói között a germanisták keresték először a magyar és német irodalom kapcsolatait, őket követték a francia, az olasz és a többi nyelvek és művelődéstörténetek művelői.

Megvoltak ennek a hungarológia, vagy ha tetszik magyarságtudomány felé fejlődésnek a hátrányai is. A sajátos nemzeti célok szolgálata nem járt minden veszteség nélkül. Sok esetben le kellett mondani az európai, univerzalisztikus emberi célú tudományos kutatásban való részvétetről, elismertetésről: sokszor nagy meghódított területeket hagyunk el, ahol a magyar tudományosság már jelentékeny tekintélyt vívott ki magának, mint például a sémi filológiában. S érezzük ma is, hogy kellenének emberek, akik a régi vonalban folytatnák a munkát, hogy ismereteink ne csak a partikuláris nemzeti szempontok irányába fejlődjenek, hogy megtartsuk azt a széles egyetemes távlatot, mely minden emberi tudásnak feltétele. Egyes tudományágakban, mint például a római jogban, ókori történetben, klasszikus régészetben vagy a világtörténelemben éppen e miatt a magyarcélúság miatt szinte pangás állott be és még a fennálló tudományos órhelyek ellátása is nagy nehézségekbe ütközik.

És mégis nyilvánvaló, hogy az a lassú, szinte öntudatlan fejlődés, mely a magyar tudományt a magyarságtudomány felé hajtotta, nem volt sem eléggé szerves, sem eléggé öntudatos. Az egyes disciplinák mintegy összehajlottak a magyarság felé, mint egybe futó vonalak, amelyek azonban nem érik el egymást. A közös, előre megállapított program hiányzott. Másképp állott volna a dolog, ha a tudományos világ nézőpontjait a magyarság felől választotta volna ki, azt keresvén: milyen az a tudományos program, mely a magyarság teljes tudományos megismeréséhez vezet? Ezt az egységes nagy tervet az egyes tudományosságok művelői sohasem igyekeztek teljesen világosan megrajzolni, inkább csak tudományuk nemes mellékterményeként alakult ki valami egységbelátás, halvány körvonalakkal.

S ha valaki azt kérdezné: hát már most a magyarságtudomány panacea, mely megoldja a függőben levő kérdéseket? Új módszer, mely különb, mint amit eddig alkalmaztak? Új tudomány, mely fölöslegessé teszi a többit?

Sietve feleljük: a magyarságtudomány szóban nem valami új tudomány, vagy új módszer rejlik, hanem csupán olyan program, mely a magyarsággal foglalkozó tudományok célkitűzéseit mind magában foglalja és azokat organikusan kiegészíti, összekapcsolja.

A magyarságtudományba beletartozik tehát a magyar történettudomány minden ágazata, nyelvtudomány, irodalomtörténet, jogtörténet, zenetörténet, néprajz, embertan, népiségtörténet, emberföldrajz, társadalomtörténet, archeológia, sőt még a magyar föld növény- és állatvilágának tudománya is. Mindaz az emberi és természeti adottság, ami a magyarságot jellemzi, mindaz a környezet, ami a múltban és jelenben körülveszi. Figyelme kiterjed tehát a környező népekre is, melyekkel szimbiózisban él, azok történetére, néprajzára stb., amennyiben a magyarsággal valamilyen vonatkozásban vannak. A magyarságtudomány ideális értelemben felöleli a külföldi magyarság ismeretét is, akár Nagy-Magyarország történeti egységében, akár tengerentúli diaszpóráiban.

Ambiciózus terv és nyilvánvaló, hogy végrehajtásához a nemzedékek hosszú sora sem lenne elég. De mint láttuk, már a múltban is a tudósok százai munkálkodtak rajta. Így inkább arról van szó, amit a francia »mise au point«-nak nevez: tisztázni kell a célkitűzéseket, felismerni a magyarságtudomány épületében tátongó hiányokat, programot készíteni azok betöltésére, összekapcsolni a meglévő törekvéseket a közös nagy cél érdekében.

Erre a célra alapítottuk 1939-ben a Pázmány Péter Tudományegyetem bölcsészeti karán a Magyarságtudományi Intézetet az összes érdekelt tanszékek bevonásával.

A Magyarságtudományi Intézet tagintézeteket foglal magában, melyek működését nem óhajtja befolyásolni, de amelyek éppen csatlakozásukkal tanúsították, hogy részt akarnak venni a közös munkában. Belépett az embertani, a fonetikai, a kelet-ázsiai, a magyar irodalomtörténeti, a magyar népiségtörténeti, a magyar nyelvtudományi, a magyar történeti, a művelődéstörténeti, a néprajzi, a belső-ázsiai, a török filológiai és magyar őstörténeti intézet és a történeti szeminárium.

Nem lehet tagadni, hogy a magyarságtudományi intézet megalapításánál politikai elgondolások is lelkesítették azokat, akik az ügyet felkarolták. De ezek nem pártpolitikai, hanem nemzetpolitikai szempontok voltak. A világháború óta talán minden eddig megingathatatlanak vélt eszmét és eszményt elkezdett a bomlás, s nem csekély mértékben ingott meg éppen a nemzetiségi tudat. Ma, a nemzeti eszme

maximális, mindent elsőprő túlradásában éppen a magyar nemzeti eszme került veszedelmes örvénylések közé, melyek a nemzet hajóját a fenék felé húzzák.

Ezek ellen a nemzetellenes áramlatok ellen, melyek a legkülönbélebb forrásokból kapják lökő erejüket, nincs más védelem, mint a nemzeti tudat megerősítése minél szélesebb rétegekben. S itt vár a magyarságtudományokkal foglalkozó tudósokra a nagy nemzeti feladat: felvilágosítani, tanítani szóban és írásban, katedráról és könyvekben a magyar nagyközönséget, mindenkit, akihez elér, arról amit nem tud: eszébe juttatni, kimélyíteni mindazt, amit elfelejtett, amióta az iskola kapui bezárultak mögötte.

Hiszen ez a nagyközönség igen keveset tud – és azt is rosszul tudja – nemzetének történeti múltjáról, származásáról, máskülönbem nem szednék rá olyan könnyen a kontárok seregei, akik egyik évben a japánival, másikkban a kínáival, harmadikkban a hinduival, a negyedikben a maorival, esetleg a baszkkkal rokonítják, egyenlő fanatizmussal és tudatlansággal, nagy tudós nemzedékek kitarató munkájának semibevevésével.

Keveset vagy semmit sem tud nemes, eredeti, páratlanul álló nyelvről, melyet csak kevesen védnek meg önmagukban az idegen szólas- és gondolkodásmód ellen, vagy ha megvédeni próbálják, még ehhez a védő munkához is esetenül, féltudományos nézetekkel fognak hozzá, feláldozva a benne rejlő nemzeti és európai értékeket. S míg az egyik oldalon ott áll a nemzetiségét semmibe vevő szülő, ki gyermekét saját hazájában idegen nyelvű iskolába küldi, a másikon ott okvetetlenkedik a dilettáns nyelvészkedő, aki önmagát tekinti az egyetlen tudományos tekintélynek, aki a legszívesebben átírná az egész magyar irodalmat saját tudatlanságának normáira, s ott a nyelvvédő, aki idegen hanglejtéssel és képzéssel ejti azt a nyelvet, melynek szolgálatában előőrsi szerepet vállalt.

És még teljesebb egyenetlenség uralkodik magának a nemzetfogalomnak a terén, melyet ki-ki a maga lelkében kialakít, ami különben természetes is. Mint ahogy a vallás formája ugyanazon valláson belül különböző lehet az egyszerű munkástól Prohászka Ottokárig, úgy a nemzetről alkotott fogalom is részleteiben helyes vagy ésszerű, különböző alakú, intenzitású aszerint, hogy egy szántóvető gazda, gyári munkás, tanító, közhivatalnok, katona vagy egy Teleki Pál lelkületét elemezzük. De mint a vallási életben is az érzület és akarat dönt és a »lelki szegények« épp oly közvetlen kapcsolatban élhetnek Istennel, mint a misztikus élménnyel telített nagy püspök, úgy van ez a nemzeti életben is: a kisembert épp úgy az életáldozatig menő ragaszkodás fűti, mikor hazájáért harcol a harcmezőn, mint a hazájáért tragikus aggódással telített politikust.

Ezeket tehát nem kell felvilágosítani, mert ők harcukban mindig erősek lesznek. Ellenben mikor már ezt az érzületet, a nemzetiséghez való tartozás érzését ingatják nagy eszmeáramlatok, mint a forradalmak idején és azóta is mind a mai napig, akkor már a tudós sem lehet közömbös a körülötte felcsapó tudatlansággal és bomlási jelenségekkel szemben, ki kell állnia neki is a porondra, hogy elmondja milyen történeti és erkölcsi igazságokat kell vallania, milyen kötelezettségeket vállalnia mindenkinek, aki magát magyarnak tartja. Tanítani kell, hová tartozik, milyen nagy történelmi örökség letéteményese, melyet – akármilyen kis geopolitikai egység betöltője is – csorbíthatatlanul kell a jövő nemzedéknek átadnia. Ki mondja, ki magyarázza el a vallás tételeit, ha nem a vallás hivatott őre, a pap? És ki hivatott annak a szabatos megjelölésére, mi a nemzetiség hagyománya, ha nem a tudós, aki egész életét a hagyománykutatásnak szentelte?

Sokszor szemére hányták a tudós világnak, hogy elzárkózik a közönség elől, tudós folyóirataiba, szűk körű társaságaiba vonul és eredményei csak nehezen jutnak el a nagyközönséghez, mert a népszerűsítést méltóságán aluli foglalkozásnak tartja.

A Magyarságtudományi Intézet egyik főfeladatának tekinti, hogy a közönséget nevelje, friss eleven kontaktusban tartsa a tudomány eredményeivel. A félműveltség, a tudományos dilettantizmus sokszor nem okoz nagyobb bajt, ha ártatlan témákkal babrál, ha hatása nem terjed túl egy vendéglő asztaltársaságán, vagy a minden dilettánszt körülvevő, bámuló szűk környezetben. De a dilettantizmus sajnos, ma már a litterátusok körében dühöng, nagy tudományos eredményekkel áll gátlás nélkül szembe, társadalompolitikai dogmákat állít fel, és kíméletlenül szidja, piszkolja a komoly tudományt, dührohamaiban magával

sodor nagy tömegeket, heves indulatú és tetszetős jelszavak iránt fogékony elméket. Nálunk a »ne sutor ultra crepidam« bölcs tanácsát csak az írópolitikusnak szabad áthágni. Innen az a rettenetes szellemi zűrzavar, ami a magyar közönség látását ma elhomályosítja és ami különösen az ifjúságot kábítja-csábítja. A részletigazságból dogmát csinálni és a kérdésnek csak egy oldalát vizsgálni: az ma tisztelt és nemes mesterség, melyből nemcsak megélni, hanem másokat tönkretenni is lehet.

Ebben a kaoszban vállalkozik a Magyarságtudományi Intézet arra, hogy minden erejének megfeszítésével részt vegyen a felvilágosító munkában. Előadássorozatok rendezésével, ahol aktuális, a nemzet életét mélyen érintő kérdések kapnak szigorúan tudományos és éppen ezért mindenki számára érthető megvilágítást. (Mert a vérbeli tudós a legnehezebb dolgokat is közérthető nyelven tudja elmondani.) Ilyen volt a történeti és népműveltség összefüggéseiről tartott előadasciklus; melynek tanulságait az »Úr és paraszt a magyar élet egységében« című kötetében közölte az Intézet. Ilyen az Erdély népeiről tartott egyetemi kurzus, melynek eredményeit a napokban kapta meg a magyar olvasóközönség.

A magyar nyelv kultuszát óhajtotta szolgálni az Intézet azzal, hogy a helyes ejtési verseny megszervezését magára vállalta, s ezzel az egyetem hallgatói között a szép magyar szó presztízsét növelte. A magyar beszéd ünnepei lettek ezek a versenyek: aki egyszer végig hallgatta őket, felejtetetlen emlékül vitte magával a szép zengésű, helyes mondatlejtésű, szabatos, magyar hangképzésű beszédpróbákat, holott azelőtt tán ügyet sem vetett arra, hogy magyar és magyar beszéd között különbség lehet szépség és tökéletesség szempontjából.

Egy magyarságtudományi munkatervben a népműveltségnek, melyet mély kultúrának is szoktak nevezni, különös figyelem jár ki. Így vállalkozott az Intézet egy igen terjedelmes néprajzkutatási program végrehajtására. Megindította az »Új magyar népköltési gyűjtemény«-t a réginél kritikusabb, a modern etnológiai kutatásoknak megfelelő módszerrel gyűjtve és kiadva népmeséket és a nép körében elterjedt egyéb szájhagyományi termékeket. »Falu, tanya, mezőváros« című sorozatában népközösségi monográfiákat ad ki, melyek elseje egy falu teljes társadalmi képét nyújtja, másika egy falu teljes zenei életét rajzolja. De még nagyobbra is vállalkozott: megindította a Néprajzi Atlasz előmunkálatait, úgy hogy ennek a nagy költséggel járó kiadványnak az első füzeté már a közel jövőben meg is jelenik.

A programban elsőrendű helyet foglal el a népiségtörténet és a vele szoros kapcsolatban élő településtörténet. Itt különösen érezhető az Intézet alapításának tendenciája: nem programot akar adni a már meglévő kutatóknak, hanem ahol már kialakult módszer és célkitűzés van, ott anyagi segítséggel járul hozzá, hogy a munkálatok nagyobb lendületet vehessenek. Laikus ember nehezen érti meg, milyen fontos például a településtörténész számára a család-és helynevek pontos ismerete: az Intézet programjába vette tehát egy minél teljesebb hely- és családnévgyűjtemény felállítását, amely aztán minden történésznek, etnográfusnak és nyelvésznek rendelkezésére áll.

Messzebbi célkitűzéseink között vannak a magyar műveltség és társadalom, a magyar életformák történetére és mai állapotára vonatkozó tanulmányok, a világmagyarság, a magyarság és a többi nemzetiségek összefüggései, az elszigetelt magyar népcsoportok tanulmányozása, a magyarság lelki alkatára vonatkozó kutatások, a magyar művészet és népművészet történetének és a magyar őstörténeti tanulmányoknak elmélyítése, valamint a magyar antropológia hathatós támogatása.

Külön feladatok várnak az intézetre a magyar irodalomtörténeti kutatás terén: így különösen a régibb magyar irodalom hozzáférhetővé tétele körül van sok tennivaló.

Mindebből világosan látszik, hogy a Magyarságtudományi Intézet és a vele összefüggő kiadványok és folyóiratok nem csupán a népi műveltséggel foglalkozó tudományok munkálására ösztönöznek, hanem az egész magyar műveltség, múlt és jelen, történelmi és népi kultúra, magas és mély műveltség megismerését és megismertetését szolgálják.

A Pázmány Péter Egyetem Magyarságtudományi Intézete nem áll egyedül e célkitűzésével. Valami hasonlóra gondolt Teleki Pál is, mikor a Táj- és Népkutató Intézetet felállította, csak itt a hangsúly a falusi magyarság társadalmi életének tanulmányozásán volt, míg nevelőprogramjának céljaként nem a

tudományos közlés, az előadások útján való felvilágosítás szerepelt, hanem a néppel foglalkozó felsőbb osztálybelieknek, tanítóknak, jegyzőknek, orvosoknak stb. szintetikus látásra szoktatása.

Tisztára tudományos céllal létesítette nemrégiben Hóman Bálint is a Teleki Pálról elnevezett Tudományos Intézetet, ahol a szintén Teleki égisze alatt működő államtudományi intézet társult egy újonnan alapított településtörténeti és a szintén Hóman Bálint alapította Erdélyi Tudományos Intézettel. Sőt az új intézmény programbeszédében a miniszter is kijelentette, hogy új intézete szoros együttműködésben óhajt együtt dolgozni a már meglévő és hasonló céllal működő történeti intézetekkel, de elsősorban a Pázmány Péter Tudományegyetem Magyarságtudományi Intézetével, amivel magas helyről nyert elismeretést az intézet célkitűzése és eredményes munkája.

Mindezek az intézetek nem óhajtanak egymásnak versenyt támasztani, hiszen a magyarságtudomány oly óriási területeket ölel fel, hogy mindegyik kifejlesztheti saját, vezetői tudományos egyéniségének megfelelő programját.

Az együttműködésre kitűnő példát kaptunk a közelmúltban. A Magyarságtudományi Intézet felvette programjába a népnyelv rendszeres felkutatását, sőt a nyelvatlasz megszerkesztését is, s e célból a kutatók számára külön tanfolyamokat is szervezett. Az elmúlt hetekben pedig összehívta a vidéki egyetemek és az Erdélyi Tudományos Intézet képviselőit, hogy az országot munkaterületekre felosszák s a gyűjtés és feljegyzés módszereire nézve megállapodjanak. A megbeszélés – ez volt magyar nyelvészek első kongresszusa! – kitűnő eredménnyel végződött: az országnak ez a vértelen és hasznos felosztása megtörtént, a hangjelölések dolgában végleges megegyezésre jutottak, sőt a nyelvatlasz szerkesztésének általános elveit is tisztázták, úgy hogy most a munka megindulhat, anélkül hogy a kutatók egymást kereszteznék, s oly módon, hogy a részletekben végzett munkát könnyen lehet majd egybehangolni.

Ez a folyóirat is, melyet tudós szerkesztője, ki a népi műveltség egyik leghivatottabb ismerője és kutatója, most a Magyarságtudományi Intézet pártfogásával újra megindított, az intézet sokoldalú, de makacsul egyirányú munkatervének szolgálatába óhajt állni. Címében a szerkesztő már régen hitvallást tett azon tudományos program mellett, melyet fentebb vázoltunk és amely az egyetem tudományos intézetének alapításánál szemünk előtt lebegett.

De új alakjában, nagyobb terjedelmével, a tudományos világ fokozottabb közreműködésével még hathatósabban szolgálhatja majd mint a múltban, szorongattatásai közepette mind forróbban szeretett magyarságunk ügyét, amikor a tudományos világ és a nagyközönség összekötő szervéül kínálkozik.

(Magyarságtudomány. 1942. 1–7.p.)

Bibó István:

A magyarságtudomány problémája

1. A magyarságtudomány olyan tudományok, olyan tudománycsoport, melyet igen nehéz nemzetközi értelmű idegen szóval visszaadni. Többet, mélyebbet sejtet, és kevesebbet, szűkebbet foglal magában, mint a magyar vonatkozásoknak többé-kevésbé minden tudományokban objektív, tudományos módon érvényesíthető szempontját. Inkább meghatározott, szorosabban a magyar nemzethez kötött tudományokat, tudományos problémákat szoktunk magyarságtudomány név alatt összefoglalni: magyar nyelvtudományt, néprajzot, folklórt, magyar történettudományt, művelődéstörténetet és irodalomtudományt, a magyar népi jelleggel, a magyar lelki alkattal való foglalkozást, s mindezt úgy, hogy különös hangsúly és jelentőség kerül a magyar népre, értve ezen mindenekelőtt a magyar parasztságot. Mindezek magukban még mindig az objektív érvényesség igényével felvethető és többé-kevésbé megválaszolható problémák. A magyarságtudomány összetartó alapkérdését azonban nem ebben az objektív érvényességben szokták látni, hanem abban a kifejezetten vagy hallgatólagosan feltételezett jelentőségben, mellyel e kutatások az országot, a nemzetet, a magyarság életének, történeti alakulásának a szempontjából bírják. Ezt fejezték ki úgy, hány a magyarságtudomány sorstudomány. Nem kétséges, hogy vannak tudományos kérdések, melyeknek tisztázása közösségek sorsának alakulására és alakítására kihat. Ezek azonban főleg társadalomtudományi kérdések, nem pedig a nemzeti jelleg kérdései. Minden sorskérdésnek, minden politikai kérdésnek van tudományos aspektusa is és viszont. Jól megragadni, azonban csak akkor lehet ezt a kölcsönös viszonyt, ha világosan megszabjuk a sors és a tudomány egymáshoz való viszonyát. Fel kell tehát vetnünk azt a kérdést, hogy eléggé tiszta és végiggondolt-e a magyarságtudomány vagy a magyarság tudományok fokozott nemzeti jelentőségét valló előfeltevés.

A magyarságtudomány alapjául kifejezetten vagy hallgatólagosan felvenni szokott előfeltevést a következőkben foglalhatjuk össze: a magyar nemzet kultúrállapota valamiképpen válságban van, a maga sajátos jellegével, mélyebb alkatával, feladataival meghasonlásba vagy legalábbis bizonytalanságba jutott, és az ezekkel való normális kapcsolatát, zavartalan viszonyát, egyenletes beidegződését elvesztette; minthogy szükséges, hogy ezt megtalálja, és ehhez visszatérjen, tehát fel kell kutatni, meg kell ismerni az igazi, hamisítatlan magyarságot, a tiszta magyar alkatot, a gyökeres magyar kultúrát; ennek a felkutatásának a legfontosabb területe a parasztság, minthogy a parasztság a magyar jellegnek, a magyar alkatnak, a magyar viselkedés és alkotások spontán, sajátos útjának tisztább és zavartalanabb formáit őrzi, mint a nemzet kevertebb vagy zavartabb többi rétege; csak e kutatások lefolytatása után és azok alapján lehet a nemzet végső kulturális, sőt közösségi problémáinak a megoldásához sikerrel hozzáfogni. Ez a szempont az, mely a magyarságtudomány címe alatt ismert tudományterületeket és problémafelvetéseket összefoglalja. Ha ennek az előfeltevésnek a helyességét, pontosabban a termékenységét megkíséreljük megvizsgálni, akkor az egésznek a középpontjában két, külön-külön is problémákkal terhelt jelenséget találunk: a parasztság problémáját és a magyarság problémáját.

2. A parasztsággal a modern magyar tudományos irodalom két ízben foglalkozott nagyobb intenzitással: először a századforduló után a Huszadik Század¹ pozitivistá és történeti materialista alapon álló mozgalmának munkáiban, másodszer a harmincas években, az ún. falukutató irodalom munkáiban. Mindkét

irányvonalnak az eredményeit és tanulságait foglalja össze modern társadalmi szemléletben Erdei Ferenc parasztságszociológiája. Erdei mindenekelőtt meggyőző módon fordult szembe azzal a felfogással, mely paraszton egyszerűen földművest vagy legfeljebb valamilyen jellegzetesebb, gyökeresebb, esetleg elmaradottabb kultúrállapotban levő földművest ért. Hangsúlyozza, hogy a parasztság mibenlétét sem a foglalkozás, sem a kultúrállapot magában nem határozza meg, hanem mindenekelőtt a társadalmi állapot. A paraszt nem azonos minden további nélkül a földművessel, mert vannak földművesek szerte a világon, akik nem parasztok, hanem egész egyszerűen földművelő foglalkozást űző polgárok, pl. az észak-amerikai farmerek vagy az igen magas közösségi kultúrában élő északi földművesek; viszont a paraszttársadalmakban, ha kis számban is, de teljességgel benne élnek a nem mezőgazdasági foglalkozásúak is. Ha a paraszt állapot társadalmi tartalmát akarjuk megragadni, akkor kiindulásul Erdeinek azt a megállapítását kell idéznünk, mely körülbelül a legklasszikusabban foglalja össze, hogy a paraszt a mezőgazdától vagy a földművestől miben különbözik: „Egymagukban, önállóan és függetlenül nincsenek parasztok. A parasztok valakik miatt parasztok, és valakiknek a parasztjai.”² A földműves akkor válik paraszttá, akkor szorul paraszti állapotba, ha egy olyan társadalmi alakulás indul el, melynek kiindulópontjánál valamiféle leigázás, szoros alávetés, a földhöz, a termelőmunkához hatalmi erővel való hozzákötés áll, ez a hatalmi behatás azonban a pillanatnyi vagy állandó erőszakon túlmenően megvalósít az alávetett oldal, a parasztság számára is egy olyan érdekkielégülést, mely bármilyen korlátozott, aránytalan és minimális, de elég arra hogy a rabszolgaság szüntelen erőszakát feleslegessé tegye, tartós, intézményes társadalmi szerkezeteket alakítson ki, egyszerűen: mindkét félnek, s a mi a fontos, az alávetett félnek is az erkölcsévé váljék. Ennek a szerkezetnek a lényege az, hogy az alávetett rész, a parasztság nem szüntelen és közvetlen alávetettség és szolgálat viszonyában áll az uralkodó rétegek tagjaival, hanem zárt, valamennyire autonóm, sajátos belső étellel bíró közösséget alkot, mely mint egész áll alávetettségi viszonyban a felső társadalommal, az „uraság”-gal. Ennek a megkötésnek az eredeti, jogi formája az, amit jobbágyosság név alatt ismertünk. A jobbágyi kötöttség és zártság évszázados nevelésének eredményeként alakul ki azután a jobbágyparaszti társadalomnak az a jellegzetessége, hogy erkölcsévé válik benne a szüntelen munka és az élet minden mozzanatának a termelés alá való rendelése. Míg a társadalom többi része, mindenekelőtt a városi társadalomnak és a felsőbb osztályok társadalmának egész fejlődése abban az irányban haladt, hogy az ember szabad életének mind szélesebb, mind körülhatároltabb és mind biztosabb szakait és területeit építse ki, s mindjobban elválassa a személyes életet, a magánéletet, a szabadidőt a termelőmunka által lekötött területtől, addig a paraszti állapotra az jellemző, hogy benne ez az elválás egészen kezdetleges és csökevényes marad. Így jön létre egy réteg, mely azon felül, hogy mint a földművesek általában, magát eltartja, még egy felette álló társadalmat is eltart, és ezzel a felette álló társadalommal – a hatalmi alávetettség révén – szűk csatornákon keresztül, nehézkesen, hátrányos feltételek mellett közlekedik, s csak a saját szűk, zárt közösségében mozog biztonságosan.

Ennek a jobbágyi-paraszti fejlődésnek a tehertételei az európai társadalmi fejlődésben nyugatról keletre súlyosbodó mértékben érvényesültek. Nyugaton kezdettől fogva több kölcsönösségi elem, több kétoldalúság volt, s ezért is meg más körülmények folytán a nyugat-európai parasztság végzetes megrekedés nélkül el tudott indulni egy olyan fejlődés útján, mely a paraszt állapotból kifelé, a szabad földművelő polgárrá válás útjára vezet. Kelet-Európában, Kelet-Németországban, Lengyelországban, Oroszországban a paraszti alávetettségnek mind ridegebb, csaknem rabszolgai formái fejlődtek ki. Magyarország a kétféle fejlődés között, mely egyik oldalon aránylag sima polgárosodásba, másik oldalon forradalmi változásba torkollott, valahol középen rekedt: a jobbágyparaszti helyzet maradt annyira zárt és alávetett, hogy zavartalan polgárosodás nem nőhetett ki belőle, de viszont volt annyira szabályozott, állandó, intézményes, hogy meg lehetett szokni s erkölcsül elvállani.

Mire a jobbágyosság rajta kívül álló okok folytán megszűnik, addigra a paraszt állapot zártsága, kötöttsége belsőleg teljesen megszilárdul. A közlekedési, települési hátrányok, az egymással és a felsőbbekkel való érintkezés kialakult konvencionális formái, a kultúrállapot zártsága mind biztosítják azt, hogy ez

a réteg magával a jobbágyfelszabadítással nem lép ki a társadalom többi részével szembeni jellegzetes szolgáló állapotából. Különbség csak annyi, hogy addig ez a helyzet felfelé külön is konkretizálódott egy-egy földesúrral szemben való szolgáló állapotban, akinek eltartásához a paraszt robottal, kilenceddel és más szolgáltatásokkal járult hozzá; most pedig a felső társadalommal mint egészzel szemben került szolgáló állapotba, és a hátrányos adózás, agrárrolló, közlekedési hátrányok útján a paraszti nehézkessége, gyámoltalansága és gyanakvása folytán adózik tovább a társadalom többi része számára.

A kötöttségnek ezekben a helyzeteiben fejlődött ki az, amit parasztkultúrának nevezünk. A parasztkultúrát minden további nélkül azonosnak szokták venni a népkultúrával, holott ez az azonosság csak egy bizonyos területen van meg, melyet nagyon világosan körül kell határolni. A népi kultúrának általában a paraszti népkultúrának is közös kiindulási pontja az, hogy zárt és primitív közösségekben fejlődik ki. Az ilyen közösségek alkotásaira jellemző, amint azt Marót Károly³ és Ortutay Gyula⁴ e tárgyú munkáiban kimutatták, a nagyon erős közösségi megkötöttség, az egyéni, alkotó kedvnek a közösség által ismert és elfogadott formákhoz való igazodása s így a lehetőségek szükségessége folytán páratlanul nagymértékű ökonómia, zártság, arányosság, kis lehetőségek között maximális szépség kihozására való képesség, leegyszerűsített harmónia. Hiányoznak belőlük a lázadásnak, az újkeresésnek azok a mozgalmi, amik a magas kultúrát diszharmonikussá és ellentmondóvá, de ugyanakkor nagyobb és kiszámíthatatlanabb lehetőségek hordozójává teszik. Valahányszor a magas kultúrákat a túlkomplikálódás, az élettől és a természettől való elszakadás veszélye fenyegeti, mindig megindul benne egy törekvés az elveszett egyszerűség megkeresése irányában, s ennek mértékét igen gyakran – bár egyáltalán nem kizárólag a népi kultúra alkotásaiban fedezi fel.

A parasztkultúrát azonban mindezekon a vonásokon, a páratlan ökonómián, lezárt harmónián, közösségi fegyelmén kívül még valami más is jellemzi, ami a zárt és primitív, de szabad népek népkultúrájától megkülönbözteti, s ez az, amit Erdei a parasztkultúra elemi voltának nevez, hogy ti. a paraszti népkultúra az ember szorult és szűk helyzetében a legközvetlenebbül kitalált és megvalósított megoldások rendszere, melynek minden megnyilvánulása nagyon szorosán kötve van a termelés eszközeihez, szerzőihez, alkalmihoz, szüneteihez. Vagyis a paraszti népkultúra magán hordozza a paraszti társadalmi állapot jellemző vonásait is. Ennek pedig döntő jelentősége támad akkor, amikor a paraszti társadalmi állapot zártsága valami okból megbomlik.

Az az európai gazdasági, társadalmi és politikai fejlődés, mely tekintélyes részben kívülről jött társadalmi és eszmei hatásokkal, nem pedig az itteni társadalmi erők teljes mozgósításával bontotta le Közép- és Kelet-Európában a jobbágyságot, kezdetben, mint mondtuk, nem érintette a paraszti, társadalmi és kulturális közösség zárt és alávetett voltát. Úgyannyira nem, hogy szerte Magyarországon a túlhalmozódott, de a paraszti zártságból kitörni nem tudó energiák a népi kultúra bizonyos területein, főleg a népviseletek terén, éppen a jobbágyfelszabadítás körüli vagy utáni időkben kezdtek nagyon is dús virágzásba, és a szigorú ökonómiája parasztkultúrának valósággal dekadens kifejlődésére is mutattak példát. A kapitalizmus piacgazdálkodásának ezt követő terjedése nyomán azonban a külső világ, a város részéről a közlekedésnek, útjavításoknak és lehetőségeknek oly mértékű betörése kezdődött, mely lassan kikezdte a jobbágyság helyébe lépett paraszt állapot zártságát, és többek között a zárt paraszti kultúra és közösségi alkotás kialakult paraszti rendjét is teljesen megbontotta. A munka megtakarításának, a tömegtermelésnek azok az új formái, melyek a közlekedési korlátok óriási mértékű csökkenése folytán a falut is elérték, sorra egymás után feleslegessé tették a közösségi életnek és a közösségi alkotásnak azokat a fáradságos és nehézkes formáit, melyeket a paraszti közösség mindeddig megőrzött. Ennek hatása jelentkezik ezután a népviselet és népdalok elhagyásán, a társadalmi felemelkedés vágyán, a műszaki és technikai szemlélet rohamos terjedésében. A paraszt állapotnak ez a felbomlása a 19. századtól kezdve mind fokozódó mértékben folyik napjainkig. Sok helyütt már egészen befejeződött, másutt most kezdődik, de az egész folyamat előbb-utóbb végighalad mindenütt. Ezt a folyamatot különösen diszharmonikussá teszi a népi kultúra ama külső jeleinek, melyek egyben a paraszt állapotnak is jelei, a menekülésszerű elhagyása a városi kultúra „magasabb”-nak és „modernebb”-nek érzett, de valójában legelejtesebb tömegtermékei

kedvéért. Itt válik döntővé a szabad állapotú népek népkultúrája és a paraszti népkultúra közötti különbség. Természetesen mindenféle népkultúrára áll az, hogy a zárt, primitív közösség felbomlása megszünteti az alkotásnak s a közösségi közreműködésnek azokat a feltételeit, melyek a népkultúrát mint kultúrateremtő folyamatot jellemzik; azonban szabad társadalmi feltételek mellett a népkultúra meglévő alkotásai megmaradnak használatban, sőt esetleg kegyelettel őrződnek. Ezzel szemben a paraszti népkultúrának azokat a termékeit, melyek felső és alsó társadalom közös érzékelése szerint egyben a paraszti állapot, paraszti alávetettség jelei is, a paraszti állapotból kilépő nép hangsúlyozott szándékossággal veti el, s az azok megőrzésére irányuló felszólításokat rendszerint ingerült ellenérzéssel fogadja.

Ezt a folyamatot a magyar nemzet vezető rétege és tudatosan gondolkozó értelmisége túlnyomó részben nagyfokú riadalommal fogadta. Mindenekelőtt úgy látta, s nem is teljesen alaptalanul, hogy így egy harmonikus állapotból egy jellegtelenül felhígított, selejtes és diszharmonikus kultúraállapot és emberi életforma alakul ki. Ehhez az esztétikai megrökönyödéshez azután hozzákapcsolódott, mondhatjuk, mögéje bújt a felső osztályoknak az a félelme, hogy ha ez a folyamat tovább halad, akkor megszűnik a zárt és szolgálatkész parasztság s vele a felsőbb osztályok társadalmi biztonsága és hatalmi helyzete is. Bennünket azonban most nem ez érdekel, hanem a szó jó és tiszta értelmében vett nemzeti értelmiségnek a riadalma, mely úgy érezte, hogy a népi kultúra felbomlásával a magyar nemzeti alkotnak, a magyar nemzeti jellegnek, a magyar kultúrának valami végső tartaléka, felfrissülésre még képes, utolsó hátvédje megy veszendőbe. Miért volt ez a riadalom, miért kell a magyarságnak sürgősen felfrissülnie, s miért a parasztság erre az utolsó lehetőség? Ezen a ponton kell rátérnünk a másik problematikus kérdésre, a magyarság problémájára.

3. A magyarság mint történeti közösség Európa összes többi nemzeteivel együtt hosszabb történeti fejlődés eredménye. Az európai nemzetek együttese nagyobb részben már a 10. században együtt van, és ekkortájt vesz fel határozottabb politikai, formákat. Az akkor megalakuló kezdetleges politikai szerkezeteken belül meginduló fejlődés során a középkor közepére már meglehetősen körülhatárolt és jellegzetes egységekként lépnek fel a nemzetek. Olasz, francia, angol, német, spanyol mint az öt legfontosabb; körülöttük északon a három skandináv nemzet, keleten a nyugathoz kapcsolódó három kelet-európai nemzet, a cseh, lengyel és magyar; a bizánci kultúrkörben pedig az orosz nemzet és a balkáni nemzetek. A középkor végén azonban Kelet-Európában nagy katasztrófa és nagy fordulat következik be: a török hódító hatalom megjelenése. A török birodalom megdönti a Balkán-félsziget már akkor meglévő nemzeteinek államait, a görög, szerb, bolgár és román államokat, és leigazza őket anélkül, hogy ezeket a nemzeteket megszüntetné, vagy föléljük új nemzeti alakulást tudna létrehozni.⁵ A török veszedelem megjelenése ugyanakkor Magyarországot is belekényszeríti védekezésül egy új államközösségbe, a Habsburgok birodalmába. Ez az államközösség három meglehetősen heterogén államnak, a német birodalomhoz tartozó osztrák tartományoknak, a német birodalommal elég lazán kapcsolódó Csehországnak és Magyarországnak a kapcsolatán épül fel, melyek hosszú időn keresztül, a közös uralkodó ellenére sem kerülnek szorosabb kötelékbe és intenzívebb kölcsönhatásba. A közös dinasztia csak a 18. századra válik komoly összefogó tényezővé, eddigre azonban már elmúlik az ideje annak, hogy az új nemzetek dinasztiák körül szülessenek meg, mint ezer évvel ezelőtt. A 18. század végén s a 19. század elején, a modern demokratikus forradalmak megindulásával nagy tömegmozgalmak veszik át a dinasztiáktól a nemzeti kereteket, mégpedig Közép- és Kelet-Európában nem a dinasztikus kereteket, hanem a dinasztikus keretek alatt tovább élő régi kereteket, a Habsburgok birodalmában csakúgy, mint a török birodalomban. Nem születik meg a Habsburg Birodalom egészére kiterjedő osztrák nemzet, hanem újjászületnek a magyar, cseh, horvát, lengyel nemzetek s ugyanúgy a Balkánon a görög, román, szerb, bolgár nemzetek. Ez az újjászületés azonban súlyos nehézségek közepette történik. Ezeknél a nemzeteknél hiányoznak azok a tényezők, melyek a nyugati nemzetek nyugodt és zökkenésmentes nemzetté alakulásának döntő tényezői voltak: nincs meg vagy csak csökevényesen van meg az önállóságuk, sajátos állami és igazgatási szervezetük, közös politikai kultúrájuk, gazdasági egységük, sajátos jogrendszerük, fővárosuk, hadseregük. Az anyagi erőforrások, a hatalmi és hivatali apparátus, a hadsereg, a meglévő hatalmi keretek tehetetlenségi nyo-

matéka nagyjából a dinasztia oldalán vannak, minthogy azonban a feltörekvő népi erők nem töltik meg ezeket a hatalmi tényezőket új élettel, a bürokrácia, a hadsereg, az arisztokrácia mindinkább vértelenné, mindinkább céltalanná válik, a maga helyét, a maga feladatát mind kevésbé látja, képtelen a maga dinasztikus érzelmeit demokratikus közösségi tudattá átformálni, ahogyan ez a nyugat-európai országokban megtörténik. Ennek az üresedésnek a végeredményeképpen bekövetkezik a Hasburgok birodalmának a felbomlása.

A harc végkimenetele azonban kezdetben egyáltalán nem bizonyos. Az az alakulni kezdő vezető réteg s az a nemzeti értelmiség, mely az itt alakuló nemzetek külön tudatát és politikai szándékait legtudatosabban hordozza, úgy érzi, hogy mindent, ami Nyugat-Európában mint kész adottság áll a nemzet oldalán, itt külön ki kell harcolni, meg kell csinálni a nemzet számára. Nemzeti dicsőséget kell csinálni, nyelvi egységet kell csinálni, fővárost kell csinálni, önállóságot, önálló igazgatást, önálló hadsereget, gazdasági öncélúságot kell csinálni, mindezt állandó küzdelemben a dinasztia nagyobb anyagi erőforrásaival szemben, s állandóan igazolva és bizonyítva, hogy magyar, lengyel, cseh, román, szerb, horvát, szlovák stb. nemzetek vannak, összsztrák nemzet viszont nincsen. Ebben a helyzetben azt, ami a nyugat-európai, nemzeteknél a többszázados valószínűségi önállóság folytán egyszerűen adva van: a sajátos nemzeti jelleget itt valamiképpen fel kell fedezni, valamiképpen meg kell keresni. Hol lehet ezt a nemzeti jelleget megkeresni? Nem lehet felsőbb osztályoknál, sőt az értelmiségnél s egyáltalán a városiaknál sem, mert ezek valamiképpen magukon viselik annak a nemzetfeletti államalakulatnak a lenyomatát, mely itt mégiscsak elég hosszú ideig döntő tényező volt. A nemzeti jelleget tehát, a nemzeti társadalomnak valamiféle zártabb, érintetlenebb alakulatában kell keresni, és ez nem lehet más, mint a parasztság. Nemzeti feladat tehát népdalt találni, nemzeti feladat népi eposzt írni, nemzeti feladat nemzeti sajátságokat felfedezni, nemzeti feladat a nemzeti nyelvet terjeszteni, rokon népeket találni. A tudományoknak egész sora korrumpálódik ebben a törekvésben. A történetírás a nemzeti dicsőség műhelye, a nyelvészek előkelő rokonokat keresnek, az irodalomtudomány, a néptudomány a felső kultúra hiányosságait igyekeznek kárpótolni a népi kultúrával. Ezt a korrumpálódást bizonyos tudományszakok elég hamar kiheverik, pl. a nyelvészet mégsem maradhatott soká a Horvát István-féle analógiák⁶ síkján, más tudományszakoknál azonban a legújabb időkig megmaradt.

Ebben a helyzetben alakul ki a nép szó jellegzetes kelet-közép-európai értelme, ami a nyugati nyelvekre lefordíthatatlan. Nyugaton s a nagy orosz forradalom óta a Szovjetunióban is a nép jelenti a demokratizálódás tömegbázisát: ez a nép magától értetődően „jellegzetes”, de természetesen az, nem programszerűen. A francia parasztság nem kevésbé, de nem is inkább jellegzetesen francia, mint a francia akadémia, a francia bürokrácia, a francia arisztokrácia vagy a francia munkás. Természetesen a parasztságban ott is kialakulnak zártabb kulturális képletek, természetesen ott is vannak olyan periódusok, amikor a túl komplikálttá váló felső kultúra ezekhez visszanyúl. Sőt azt sem akarjuk vitássá tenni, hogy a parasztság csakugyan őrzi néhány jellegzetesebb, zártabb, harmonikusabb jegyét annak, amit nemzeti jellegnek nevezhetünk. Tudnunk kell azonban először azt, hogy nemcsak ezt őrzi, hanem ezenkívül őrzi a földműves foglalkozás egyetemesebb jegyeit, a társadalmi alávetettség jegyeit, a természetközelség jegyeit, a zártság jegyeit s régebbi kultúrállapotok jegyeit, s arra, hogy mindezeket egymástól elválasszuk, nincsenek is mindig biztos módszereink. Ezért olyan közösségekben, melyek szilárd politikai keretekben élnek, senkinek sem jut eszébe a közösségi egzisztencia döntő kérdését látni abban, hogy vajon ezek a zártabb egységekben meglévő jellegzetességek megőriztetenek-e avagy nem. Ezzel szemben Közép-Európában és a kelet-európai kis nemzetek körében a nép nem mindig és nem feltétlenül a maga forradalmi, feszítőerejét idézi fel a lelkekben, hanem ugyanakkor és ugyanannyira a sajátosságok bizonyos egységét. A „népi”-n nem csupán és nem mindig forradalmi, tömeges, demokratikus erőket értenek itt, hanem egyszerűen „sajátságos”-at, „jellegzetes”-t.

4. Így értjük meg, hogy miért okozott riadalmat, miért jelent valami katasztrófális és iszonyatos dologt ennek a szemléletnek a számára a parasztságnak mint kultúrateremtő és kultúrahordozó rétegnek a felbomlása. A közösségi egzisztencia bizonytalanságának, veszélyeztetettségének a tudatában élő értel-

miségi rétegek számára katasztrófának tűnik fel, ha a paraszti életforma és a paraszti állapot bármiféle bomlása folytán az állandó hivatkozási, igazolási, biztonsági lehetőségként szereplő paraszti jelleg, paraszti, hátvéd bizonytalanná válik. Ha azonban ezt az egész beállítást összevetjük a paraszti társadalmi állapot eredetéről, eredendő szűkös és szoros voltáról, válságáról, szükségképpeni és kívánatos bomlásáról mondottakkal, akkor azonnal kitűnik ennek az egész beállításnak a teljes tévessége és a probléma ilyenfajta felvetésének a szükségképpeni megoldhatatlansága. Nem lehet az egyik válságos állapotot egy másik válságos állapothoz való visszanyúlással helyrehozni: a megújulásnak valamiképpen mélyebbre kell hatolnia. Ennek az egész problémának a félresiklása talán sehol sem fenyeget annyira, mint éppen Magyarországon. A tőlünk nyugatra élő közép-európai népek parasztsága ugyanis a polgárosodás bizonyos fokára eljutott, a Balkánon viszont a vékony uralkodó réteg uralmának megdőlése után a parasztság valóban a megújulás forrásává vált, nem azzal, hogy a maga ősi zártságát őrizte, hanem oly módon, hogy értelmiség, munkásság és minden egyéb belőle nőtt ki; Oroszországban végül, ahol a parasztság zártsága még a mienket is felülmúlta, az orosz forradalom vágta el egészen radikálisan ezt a csomót. Nálunk ellenben a paraszti állapot társadalmi és kulturális zártsága nagyon nagy erővel érvényesül a felbomlás és polgárosodás folyamatával szemben, viszont ez a paraszti zártság sokkal több belső megrekedtséget s az egyetemes közösséggel szemben mutatkozó bizalmatlanságot és ellenérzést hordoz magában, semhogy az egész közösség társadalmi és kulturális fejlődése reá épülhetne.

Elképzелhetetlen tehát, hogy a magyar kultúra megújulását a magyar paraszti népkultúra további fennmaradására és műveire lehessen alapozni, egy olyan kultúrára, mely egyrészt egy szoros és szűk társadalmi állapot jegyeit viseli magán, másrészt visszavonhatatlanul megszűnt tovább alkotó és termő kultúra lenni. De általában a magyar magas kultúra területén sem áll az, hogy a magyar alkat, a magyar jellegzetesség megállapítása és annak alapján való továbbhaladás a kultúra regenerálódásának alapja. A kultúra szüntelenül fejlődő, alakuló, új meg új problémákkal, viaskodó s azokat megoldó folyamat: belső egyensúlya, összhangja, újjászületése nem bizonyos meghatározható jelleg „szabályai”-hoz való alkalmazkodásból, hanem problémáknak a megoldásából származik, s minél sikeresebben oldja meg ezeket a problémákat, annál inkább válik – anélkül hogy ezt akarná – jellegzetessé „tipikusan” magyarrá.

Le kell tehát teljes határozottsággal szögeznünk, hogy a paraszti vagy magyar kultúra megismerésére irányuló kutatások és a magyar kultúra megújítására irányuló közösségi erőfeszítések között nincs semmi közvetlen összefüggés s magától értetődő egyértelmű kölcsönhatás. Felkutathatjuk a magyar népi zenét, a népi játékokat, a népi viseleteket, a népi jogszokásokat: a kutatások eredményéből nem következik magától értetődően, hogy mindezeknek a fenntartása és ápolása egyben a magyar kultúra megújulását és megerősödését is jelenti. A tudományos kutatás szempontjából egy népdal éppen olyan érdekes, mint egy ruhadarab, egy játék vagy egy jogszokás; a kultúra jövője fejlődése szempontjából esetleg kiderülhet, hogy a népdal értékes, a játék kevésbé, a viselet csak igen határozott korlátozásokkal az, a jogszokás fennmaradása pedig egyenesen kártékony lehet. Minden eddigi ún. magyarságtudományi, kutatásnak az volt a tehertétele, hogy ezt a két szempontot nem választotta mindig világosan széjjel. Ez egyrészt korrumpálta, hátsó gondolatokkal terhelte meg a tudományos kutatást, másrészt meghamisította a közösségi kulturális kérdések helyes látását, s igen kártékony érdekeket engedett érvényesülni, „a parasztság ősi, romlatlan állapotában való megtartása” jegyében.

A parasztság ügye azért nem kevésbé, sőt annál inkább központi kérdése az egyetemes magyarság megújulásának. A modern társadalmi fejlődés központi problémája mindenütt a közösségi élet, közösségi alkotások, közösségi munka résztvevői körének a közösség egészére, mindenkire való radikális kiterjesztése. A magyar fejlődésben is erről van szó, s ennek a kiterjesztésnek az a központi problémája, hogy mi történik a magyar parasztsággal. A legújabb időkig mind az, ami a magyar közösségi problémák, a magyar közösségi fejlődés terén történt, mind valamiképpen a parasztság nélkül, a parasztságra való tekintet nélkül és a parasztság részvétele nélkül történt. Ilyen helyzetben nem az a feladat, hogy a magyarság „önmagára találjon” afeletti mozdulatlan elmélkedések révén, hogy „mi a magyar”, hanem az, hogy a közösség mint egész, a cselekvés síkján a maga problémáival való szembenézés és leszámolás

útjain jöjjön olyan lendületbe, mely a parasztságot mindenestül kimozdítja a maga elszigetelt, zárt életéből. Ez a nekilendülés pedig, ha nem is a szó napi értelmében, politikai kérdés. Csak ennek a révén jöhet mozgásba ez a közösség oly mértékben, hogy újból egységes vállalkozássá válik az élete, és csakis ezen az úton válhatik újból egységessé a kultúrája is. Bármilyen diszharmonikusak tehát magukban a parasztkultúra bomlásának a jelenségei, nem szabad rajtuk úgy fennakadnunk, hogy közben a régi magyar parasztkultúra bezárt és lezárt harmóniája felé fordulunk, legfeljebb úgy, hogy egy minden eddigi izolációt ledöntő, egyetemes emberi érvényű magyar kultúra irányában próbálunk a jelen összhangtalanságaiból kitörni. Egy ilyen, az egész magyarságra kiterjedő érvényű közösségi megmozdulás feltételei a legújabb időkig hiányoztak: a földreform volt körülbelül az első politikai vállalkozás, amely, ha nem is a parasztság maga indította meg, de először mozdította ki a parasztságot abból az állapotból, hogy mindazt, ami a politika terén történik, távoli, úri és városi emberek egymás közötti huzavonájának tekintse, és amihez neki csak szenvedőleg van köze. Ma már megvan az igazi közös vállalkozásoknak a lehetősége, a valóságban azonban a két közösség, a nem paraszti és a paraszti, még mindig a bizonytalan közlekedés állapotában él Magyarországon. Csak ha ez fel tud oldódni, s ez csakis a közös vállalkozás, a közös lendületű közösségi történés és cselekvés vonalán történhetik meg, akkor lehet azt várni, hogy a magyarság a maga jellegét, a maga kulturális alkotásainak a harmóniáját a közösségi élményeknek, tapasztalatoknak és teljesítményeknek ebben a sorozatában újból megtalálja. Minden köldöknéző önelemzésnél százszorta izgalmasabb kérdés, hogy egy ilyen folyamat végeredményeképpen színekben és teljesítőképességben meggazdagodva milyen magyar jelleg, milyen magyar kultúra kerül ki.

Minden magyarságtudományi gondolatmenetnek, minden magyarságtudományi vállalkozásnak a legfőbb feladata, hogy a hagyományos magyarságtudományi kérdésfeltevésnek a fentiekben leírt tévutaitól megőrizze magát. A magyarságtudományi probléma új felvetésének egyetlen értelme lehet: felfedni minden részletében a tévutak gyökerét és minden egyes kérdéscsoport számára kijelölni a tiszta, mellék szemponctól nem terhelt további tudományos munka útját.

a) Ennek során a kérdés egyik oldala a történeti magyar kultúrának, különösen pedig a magyar paraszti népkultúrának mint történetileg zárt, többé már nem termelő, de eddigi műveiben valóban jellegzetes és szűkösségében mélyen harmonikus kultúrának az alkotásaival való foglalkozás. Ez tudományos és esztétikai feladat, s fontos tudnunk, hogy e kutatások eredményei jelentősek lehetnek, de nem szükségképpen jelentősek a magyar kultúra regenerálódása számára.

b) A másik szempont a magyar történelmi fejlődésnek s benne a paraszti állapotnak mint történeti-társadalmi állapotnak a történettudományok és társadalomtudományok síkján való feltárása, beleértve a paraszti népkultúra történeti-társadalmi alapjainak s jelenlegi bomlásának a feltárását. Ez is tudományos feladat, de ez már olyan ténybeli eredményeket hoz felszínre, melyeknek megismerése és világos értékelése a nemzeti közösséggel kapcsolatos tennivalók, vagyis a politika számára is tanulságos és irányadó.

c) A harmadik szempont végül a magyarságnak s benne a magyar parasztságnak mint mozgásba lendült közös vállalkozásnak a megújulása, kibontakozása számára az utat és programot megtalálni minden téren, így kulturális téren is. Ez már nem tudományos, hanem politikai, kultúrpolitikai feladat, s a magyar paraszti népkultúra mely alkotásai és megnyilvánulási formái alkalmasak arra, hogy az iskolai és tömegnevelés eszközeivé, a magyar ifjúság és magyar tömegek kialakuló egyetemes kultúrájának a közkinccseivé váljanak.

Ezek azok a szempontok, melyeket a magyarságtudományi kutatások új összefogása alkalmával szem előtt kell tartanunk, ha azt akarjuk, hogy a magyar kultúra, a magyar jelleg, magyar népesség és a magyar feladatok problémái között a kérdések és tennivalók összezavarása nélkül tudjunk eligazodni.

1948.

(Válogatott tanulmányok II. 1945–1949. Budapest, 1986. 553–568. p.)

Jegyzetek

¹Huszadik Század (1900–1919) – a társadalomtudományi Társaság folyóirata, a polgári radikalizmus legjelentősebb ideológiai fóruma. Megindítását 1899-ben Jászi Oszkár és köre kezdeményezte; szerkesztői közé tartozott Gratz Gusztáv (1900–1903), Somló Bódog (1903–1906) és Jászi Oszkár (1906–1919). Működését a spenceri pozitívizmus szellemében kezdte, de később teret adott marxista szellemű írásoknak is. Jelentős szerepet játszott az 1918-as polgári demokratikus forradalom eszmei-politikai előkészítésében. A második világháború után, 1947–49 között Csécsy Imre próbálta újra feltámasztani, átmeneti sikerrel.

²Erdei Ferenc: *Parasztok*. Bp., 1938. 14.

³Marót Károly (1885–1953) – klasszika-filológus, egyetemi tanár, az MTA tagja. 1917-ben a kolozsvári egyetem magántanára, 1924-től 1947-ig a szegedi egyetemen a klasszika-filológia tanára; 1947-től haláláig a budapesti tudományegyetemen tanít. Tanulmányainak zöme a görög eposzok korát és etnográfiai vonatkozásait tárgyalja. Ezek révén kapcsolódott a népköltészet és a „köz-költészet” kutatásához. Idevonatkozó művei közül l. *Alkat és közösség a szellemi életben*. *Társadalomtudomány*, 1936. 1–3. sz. 21–32.

⁴Ortutay Gyula: *Magyar népismeret*. Bp., 1937; *Parasztságunk élete*. Bp., 1937; *Székely népballadák*, Bp., 1937; *Fedics Mihály meséi*. Bp., 1940; *Kis magyar néprajz*. Bp., 1940; *Magyar népművészet*. I–II. Bp., 1941.

⁵Bizáncot 1453-ban, Szerbiát 1389-ben, Bulgáriát 1393–96 között foglalták el a törökök. Havaselve 1416-tól, Moldva 1456-tól fizetett adót a török portának.

⁶Horvát István (1784–1846) – történész, nyelvész, egyetemi tanár, 1809-től 1820-ig Ürményi József országbíró titkára, 1820-tól a Széchényi Könyvtár igazgatója, 1823-tól egyetemi tanár. 1825-ben jelent meg leghíresebb munkája a *Rajzolatok a magyar nemzet legrégebb történeteiből*, amelyben arra törekedett, hogy kimutassa: a világ legrégebbi nemzete a magyar. Állításait a Biblia és a görög–latin források egyes szavaira és kifejezéseire alapította, amelyekről – tudománytalanul – a legmerészebb szószármaztatással vezette le a magyar jelentést. Megpróbálkozott azzal is, hogy a régi történeti személyiségekről hasonló etimologizáló eljárással kimutassa magyar voltukat. A reformkor első éveiben, a felajzott nemzeti légkörben tanai hatottak, de később Vörösmarty, Bajza József és Toldy Ferenc kimutatták állításainak tarthatatlanságát s tudósi mivoltának komolytalanságát.

Klaniczay Tibor:

A magyar filológia helyzete külföldön

Az alábbi gondolatok, javaslatok a magyar filológia külföldi művelésének kérdését hangsúlyozzák, de ennél sokkal szélesebb tudományos területről van szó: általában a magyar témák kutatásáról, a magyar tárgyú kutatásokról külföldön. Azoknak a kutatási területeknek az összességéről, amelyeket nem szerencsés elnevezésekkel: hungarisztika, hungarológia stb. – szoktunk illetni. A magyarságnak mint etnikumnak, mint nemzetnek, mint történelmi utat bejárt társadalomnak, mint nyelvnek, a szokásos külföldi terminológia szerint, mint sajátos civilizációnak a kutatását, az ezzel való foglalkozást jelenti egyúttal az, amit röviden „magyar filológia” címen jeleztem. Az *Études Hongroises* vagy *Hungarian Studies* kutatási területéről van tehát szó.

Abba ne bonyolódjunk most bele, hogy az így körvonalazott kutatási terület, amelyet lehetne magyar szóval magyarságtudománynak is nevezni, tudományrendszerként hol foglal helyet. Mindenesetre interdiszciplináris stúdium, amelyben nyelvészet, irodalomtörténet, történetírás, néprajz stb. egyformán érdekelt, vagy érdekelt lehet. Mint ilyen kutatási ág tulajdonképpen egy sorba kerül a világszerte kifejlesztett hasonló jellegű diszciplínákkal, mint a germanisztikával, szlavisztikával, illetve ez utóbbin belül bohemisztikával, russisztikával; vagy a finnugrisztikával, melynek egyébként a magyar témájú kutatások is részei.

Tudománytörténetileg nézve e stúdiumok alapja, kiindulópontja általában a nyelvészet volt, az illető nyelv vagy nyelvcsalád vizsgálata. Az ilyen típusú tudományágak azután különböző adottságok, helyi feltételek, nemzeti sajátosságok következtében szélesedtek ki más szaktudományokra; az irodalomtörténetre, a folklórra, majd lassan a régészetre, a néprajzra, a történelemre, s egyebekre is.

A valamely nyelvre, etnikumra, nemzetre specializált tudományzakoknak, mint összefoglaló egységeknek érdekes módon nem az illető nemzet tudományos életén belül van elsősorban jelentőségük és fontosságuk, hanem azon kívül, vagyis az illető nemzet szempontjából külföldön. Hiszen, hogy magunkról beszéljük, mindaz, amit a magyar tárgyú kutatási területek egyúttal jelentenek, azaz a nemzeti tudományok összessége, a mi hazai szemszögünkben nézve túlságosan differenciált ahhoz, hogy egyetlen tudományterületként kezeljük. A magyar nyelvészet, magyar irodalomtörténet, magyar történelem, magyar néprajz stb. már csak méreteinél fogva sem kezelhető nálunk egységesen. Éppen ezért magyarságtudományt kutatni Magyarországon valamiféle megfoghatatlan népi, nemzeti lényeg keresésébe torkollana, mint ahogy nemegyszer a múltban torkolt is; valamiféle ködös és veszélyes nacionalista mítoszhoz vezetne. Ilyen magyarságtudományi koncepció nincs mai tudományos életünkben, mert nem is volna igazi tudományos alapja. Ismeretes az elmúlt fél évszázad ilyen kísérleteinek a kudarca; gondolkunk például a Szekfű szerkesztette *Mi a magyar?* című, egyébként igen tanulságos kötetre, mely igazi, komoly tudományos eredményekhez mégsem tudott elvezetni. A mi erőfeszítéseink a nemzeti tudományainkkal kapcsolatban (és nemcsak nálunk, hanem egy bizonyos fejlettségi fokon túl szinte minden nemzetnél) éppen ellentétes irányúak. Elsősorban arra törekszünk ugyanis, hogy nemzeti diszciplínáinkat nemzetközi, általános keretek között tudjuk felfogni és tárgyalni, hogy a magyart, legyen az nyelv, irodalom, folklór stb., nemzetközi összefüggéseiben, ne befelé fordulva, hanem a világgal összekötve, a

többi nép kultúrájának jelenségeivel összekapcsolva vizsgáljuk és tárgyaljuk. Egész tudományos életünk tendenciája ez, ezért kerülnek előtérbe az összehasonlító kutatások.

Külföldön azonban érthetően más a helyzet minden ilyen diszciplína esetében. Ha kívülről nézünk egy nemzeti kultúrát, annak elsősorban a megkülönböztető sajátosságai tűnnek elő. Ha valaki kívülről közeledik egy nemzet kultúrájához, akkor a többitől eltérő civilizációnak, kultúrának a profilját keresi benne még akkor is, ha ki-ki érdeklődése szerint vagy a nyelvészet, vagy az irodalomtörténet, vagy más tudomány iránt érdeklődik elsősorban. De már csak technikai okokból is nélkülözhetetlen egy külföldi számára, ha magyarral, de ugyanígy egy magyar számára, ha skandinavisztikával vagy polonisztikával akar foglalkozni, hogy általános képe, tájékozottsága legyen az illető nemzeti civilizáció egészéről. Hiszen lényegében felnőtt fejjel, már egyetemen kell megtanulnia azt, amit az illető nemzet fiai vagy eleve tudnak mint a nyelvet, vagy elemi fokon tanulnak meg már iskoláztatásuk során. A külföldi ezeket az alapokat nélkülözve, az illető nemzeti kultúrára vonatkozó alapismereteket is magasabb tudományos ismeretként, egyetemi tananyagként kénytelen elsajátítani. Külföldön tehát mi is (jobb szó híján) hungarológusokat kell, hogy neveljünk a magyar tárgyú kutatások számára, vagyis magyarra specializált szakembereket, nyelvészeti vagy irodalomtörténeti stb. irányultsággal.

Felmerül a kérdés, hogy egy ilyen külföldi hungarológus szakember (vagy akár, mondjuk egy hazai skandinavista) vajon csak amolyan kisegítő, szekundáns szerepet játszhat-e a tudományos életben? Hiszen az illető nép fiaival szemben összehasonlíthatatlan hátránya, hogy azok jobb feltételek között, jobb felkészültséggel vizsgálhatják az adott nyelvet, irodalmat, történelmet, hiszen az saját nyelvük, irodalmuk, történelmük. Azért kell erről beszélni, mert Magyarországon nagyon erősen kísért az a gondolat, hogy külföldön egy magyar szakember csupán arra való, hogy kultúránk propagandistája legyen (ez kétségkívül fontos is), vagyis magyar évfordulókon beszédeket tartson honfitársainak, ismertetéseket írjon könyveinkről, fordítson stb. Azt azonban kevésbé szokás elhinni, hogy mi is tanulhatunk tőlük. Nemigen hisszük, hogy külföldi hungarológus kollégáink valami újat, lényegeset is hozzá adhatnak nemzeti tudományainkhoz. Ugyanez fordítva is érvényes, minek következtében az elmúlt fél évszázadban szinte tendencia volt nálunk, hogy a különböző modern filológiai diszciplínákkal foglalkozó kutatók, tudósok, egyetemi professzorok azon túl, hogy tanították az illető nyelvet és irodalmat, kutatási területüként mégis a magyart, magyar irodalmat, történelmet választották, esetleg összehasonlító vizsgálatok formájában. Elismert tudósok – különösen a két világháború közötti időszakban – csak az számított, aki a nemzeti tudományok fejlesztésében vett részt. Elég kiváló francia professzorunkra, Eckhardt Sándorra gondolnunk, aki tudományos kutatásait nem a francia irodalom terén végezte elsősorban. Ritkán szólt hozzá a francia irodalomtörténet vitás kérdéseire, pedig lett volna rá tudása, hiszen egyetlen, tisztán francia irodalomtörténeti tárgyú munkáját, a Rémy Belleau-ról szóló monográfiát, melyet a tízes években írt, egy-két évvel ezelőtt változatlan utánnyomásban adták ki Genfben. Mégis, fő kutatási területe – ami persze számunkra nagyon örvendetes volt – a Balassi-filológia volt.

Ha mi úgy érezzük, hogy egy magyar tudós más nyelvterület tudományaiban nem viheti sokra, akkor nyilván így szemléljük a külföldön működő „magyar szakosokat” is. Nemigen várunk tőlük a magyar kérdésekben alapvetően új tudományos eredményeket. Ráadásul magyar vonatkozásban különösen erősen él ez az előítélet. Azt ugyanis mindenki kényszerül elismerni, hogy például az angol irodalomról németek és franciák is írhattak nagyon lényeges dolgokat, hiszen a tényeket mégiscsak tudomásul kellett venni. Azt se tagadhatja senki, hogy az olasz kultúra vizsgálata rengeteget veszített volna, ha egy német, Burckhardt nem formálta volna meg az olasz reneszánsz máig is ható, élő képét. De akik ezt el is ismerik, sokszor azt hangsúlyozzák, hogy a magyar az valami egészen más. Az angol, a német stb. kultúra rejtelseibe más nép fia is behatolhat, a magyart azonban csak mi érthetjük, csak mi férközhetünk közel hozzá, más legfeljebb félreérti, vagy egyáltalán nem tud benne eligazodni. Ezzel a tévhitel kell mindezekelőtt leszámolnunk, ha külföldön a magyar tárgyú kutatások fellendítését, fellendülését szeretnénk elérni. Ugyanis nem igaz, hogy a magyar kultúra komplikáltabb, nehezebben megérthető lenne egy külföldi számára, mint bármely más nemzeti kultúra. Nem igaz, hogy a magyar írókat nehezebb megérteni,

mint egy lengyelt, vagy egy spanyolt. Igenis elképzelhető, hogy a magyar szakot végzett külföldi szakember alapvető igazságokat, újdonságokat tárhat fel a magyar nyelv, irodalom, történelem dolgaiban, olyasmiket, amikre a hazai tudomány sohasem döbönt rá, és esetleg nem is döbbenne rá soha. Hogy erre eddig kevés példa van a külföldi magyar kutatásban, abból nem szabad negatív következtetéseket levonnunk, az nem valamiféle különlegessége a magyar irodalomnak, nyelvnek, kultúrának, az nem a magyar problémák túl bonyolult, túl rejtelmes, túl nehezen megközelíthető voltának a következménye, hanem ellenkezőleg, inkább annak a jele, hogy a nemzetközi tudomány szemében a magyar nyelvi, irodalmi, történelmi, néprajzi témák, vagyis együttvéve a hungarisztika nem tűnt elég érdekesnek, a vele való foglalkozásban nem látnak elég fantáziát. Egy külföldi kutató, legyen az holland vagy francia, többet vár, mondjuk a bolgárnak a kutatásától, mint a magyarétól. Nem szabad általánosítanunk, de a tapasztalat azt mutatja, hogy mindenütt többet foglalkoznak más európai kis nemzetekkel, mint a magyarral.

Az elmúlt évek mutatnak végre valami örvendetes erjedést, aminek az is egyik tanújele, hogy beszélünk erről, de még inkább, hogy a magyar szak, a magyar nyelv, irodalom, kultúra egyetemi oktatása világszerte kifejlődőben van, hiszen csak ez teremtheti meg a külföldi hungarisztika bázisát. Megvan végre a reménye annak, hogy ez a bizonyos hungarisztika (*Études Hongroises*, *Hungarian Studies*) mint nemzetközi diszciplína kialakuljon. Mert nemzetközi diszciplínáról van szó, a magyar nemzeti tudományok összességének nemzetközi műveléséről. Nem a nemzeti tudomány külföldi segédcapatát kell itt megteremtelnünk, hanem saját kultúránkat kell a nemzetközi vizsgálat tárgyává tennünk ugyanúgy, miként nemzetközi diszciplínának számít a germanisztika vagy az italianisztika vagy a turkológia stb. A magyar kultúra tudományos vizsgálatának a nemzetközi tudományos életbe való emancipálódását is csak az jelentheti majd, ha a hungarisztika is az említett tudományszakok sorába tartozó, elfogadott, tudomásul vett nemzetközi kutatási ággá, szakterületté fejlődik. Mindez megkövetel tőlünk bizonyos szemléletváltozást.

Ugyanannak a tudománynak mások a normái nemzetközi viszonylatban, mint egy adott nemzeten belül. A magyar irodalomtörténetnek van például egy kialakult, történetileg állandóan fejlődő, néha elmentmondásosan, néha harmonikusan alakuló értékrendszere. A tudomány kialakította a nagy írók, nagy irodalmi alkotások bizonyos hierarchiáját, melyet terjeszt a pedagógia, az iskola. Egy ilyen értékrend létezése szükséges és elkerülhetetlen. Abban a pillanatban azonban, amikor a magyar irodalom, a magyar irodalomtörténet nemzetközi kutatás tárgyává válik, tudomásul kell vennünk, hogy a mi normarendszerünk esetleg nem fog érvényesülni. A hazai tradícióktól, kötöttségektől mentes, független külföldi kutató esetleg másutt, egészen másban véli majd megtalálni a magyar irodalom nagy értékeit, vagy legalábbis nem pontosan úgy, nem pontosan ott, ahol azt mi, illetve a magyar irodalomtörténész-nemzedékek megformálták és kidolgozták. Szűklátókörűség lenne ilyenkor megsértődni, megharagudni, vagy erőltetni a hazai értékrend elfogadását. A nemzeti tudományszakok nemzetközivé válása azt jelenti, hogy a legsajátosabb nemzeti kutatási területen megszűnik a nemzeti egyeduralom, hogy a magyar irodalomról ezután másképpen és mást is fognak mondani, mint amit a magyar szakemberek mondtak, mondanak és mondani fognak. Ez nem valami különlegesség, mert gondoljunk csak megint a nagy nemzetek irodalmára, az angolra, a franciára, amelyhez az egész világon szinte mindenki hozzászól, és nem feltétlenül az angol, illetve a francia irodalomtörténet kialakult elképzeléseinek a szellemében. És ez a kötetlenség még sohasem vált az illető irodalom történetének a kárára. Lehet, hogy téves elképzelésekkel jelentkeznek külföldi kutatók, de az is lehet, hogy egészen kiváló gondolatokkal, amelyek végül minket kell, hogy késztessejenek saját nemzeti normáink bizonyos felülvizsgálatára. Nem azért érdemes elősegítenünk magyarral foglalkozó külföldi szakemberek kiképzését, hogy azok csupán szajkózzák azt, amit az itthoni tudományosság kidolgozott, és amit az itthoni publikációk tartalmaznak, hanem sokkal, inkább azért, hogy új szempontokkal – olyanokkal, amelyek esetleg nekünk nem állnak rendelkezésünkre – nyúljanak hozzá a mi témáinkhoz. Az ő munkásságuk előnye elsősorban abból adódik, hogy más tradíciók birtokában, más léptékben gondolkodva, más összehasonlítási alapokkal rendelkezve közeledhetnek a magyar témákhoz. És éppen ebből adódik annak a lehetősége, hogy érdekes újdonságokkal, meglepő eredményekkel állhassanak elő.

De nehogy azt higgyük, hogy egy más eredmény, íróinknak esetleg egészen más értelmezése, értékelése annak lehet csak a következménye, hogy az illető nem marxista szemlélettel közeledik a témához. Egy francia, olasz vagy más, magyar irodalomra specializált marxista kutató, a marxista nézet egysége ellenére is tökéletesen más eredményekre juthat, mint a magyar marxista kutatás, mert más problémákra, más dolgokra érzékeny, mint a magyar kutató. Például a magyar irodalomtörténet-írásról tudjuk, hogy a múltban, nemzedékeken keresztül – ma már szerencsére kevésbé – mennyire idegenkedett a filozófiai összefüggések keresésétől. Más részről viszont, érthető adottságok folytán, hallatlanul érzékennyé vált a népköltésszettel való kapcsolatok felismerésére, a költészet és a folklór közös problémáinak vizsgálatára, és az utóbbi téren rendkívül kifinomodott módszerei formálódtak ki. Mármost elképzelhető, hogy bizonyos művekhez, versekhez közeledve, melyeket a magyar irodalomtörténet-írás elsősorban a népiesség szempontjából vizsgált, egy külföldi kutatónak nem az tűnik fel, amit bennük a magyar kutatás nagyra értékelt, hanem felfedez bennük olyan filozófiai vonatkozásokat, amelyekre a mieink mind ez ideig süketek voltak. Ez a másfajta megközelítés, másfajta problémaérzékenység, amely az illető ország irodalomtörténeti tradícióiból következik, elvezethet egészen más eredményekre az értékelésben detronizálva vagy felemelve műveket.

A különböző országokban nagy hagyománya van olyan irodalomtörténeti, irodalomvizsgálati módszereknek, melyeket ugyan mi is ismerünk, de amelyek sohasem váltak a magyar kutatás vérévé. Például a francia *explication de texte* rendkívül kifinomult módszerének nincs úgy birtokában a magyar kutató, mint a francia, aki iskoláskorától tanulta, s akinek így nagyobb szövegérzékenysége fejlődhetett ki. Olaszországban egész nemzedékek tanulták, szívták magukba mindazt, amit Croce a stilisztika, poétika terén tanított, akár bírálva, akár elfogadva, ami megint bizonyos kérdésekre való fokozottabb érzékenységet fejlesztett ki. E sajátos fogékonyságot az olasz marxista tudomány is örökölte, hazai kutató azonban csak kivételesen rendelkezik vele. Így tehát módszertanilag eleve adva van annak a lehetősége, feltétele, hogy a magyar nemzeti tudományok terén lényeges, új eredmények szülessenek külföldön. Ha a mienkétől eltérőek, attól nem kell félnünk, annak csak örvendünk kell.

A külföldi egyetemeken történő magyar oktatásnak ezt a folyamatot kell elősegítenie, ennek az alapját kell képeznie, hiszen a magyar nyelvet tudó és a magyar kultúra valamelyik szektorában jártas szakemberek elsősorban a magyar egyetemi oktatás keretében formálódhatnak ki külföldön. Nem szabad persze azt várnunk, hogy tömegével lépnek majd elő a mi kutatási diszciplínánkat komolyan gazdagítani képes szakemberek. Ha egy-egy egyetemen sikerül minden négy-öt évben felfedezni, kiképezni egyetlen magyarra specializált jó szakembert, ez már nagy eredmény, és ezzel már óriási fordulatot lehet elérni. Egy-egy komoly ember, aki életét és pályáját teszi rá valamely magyar témára, magyar szaktudomány művelésére, aki arra építi az egzisztenciáját, hogy valamely országban ő lesz a legjobb, vagy egyszerűen a magyar szakember, az többet ér, mint sok tucat mégoly jószándékú és lelkes érdeklődő, irodalmunknak barátja, olvasója, nyelvünk elsajátítója, amit persze szintén nem szabad lebecsülnünk. Magas szinten úgy képzelhető csak el a külföldi magyar tanulmányok, kutatások művelése, a hungarisztika fejlődése, ha az illető népek fiaiból, tehát „bennszülöttekből” világszerte kialakul a magyar szakemberek hálózata. Minden erőnkkel igyekeznünk kellene ezt a folyamatot, amelynek az alapja az egyetemi oktatás, elősegíteni.

Mellőzve most az oktatás kérdéseit, néhány olyan mozzanatot szeretnék megemlíteni, amely nélkül hiába sikerül kinevelni kitűnő magyar szakembereket szerte a világban, azok elkallódhatnak, vagy később háttér fordíthatnak egykor lelkesen vállalt szakterületüknek. Itt elsősorban bizonyos szervezeti keretokről kell gondoskodni. A legelső, hogy előbb-utóbb meg kell teremteni – szerencsére napirenden van már – a magyarral foglalkozó szakemberek nemzetközi szövetségét, társaságát. Van nemzetközi szlavisztikai, germanisztikai, italianisztikai, turkológiai stb. társaság; minden ilyen komplex szakterületnek van nemzetközi társasága, amelynek már a pusztán léte is biztosítéka a dolog komolyságának, és rangot ad neki. A maga szervezeti életével pedig – még ha nem is valami zárt szervezetről van szó – rengeteg ügyet előmozdít: bizonyos időközökben például kongresszusokat tart, ahol az egész világról összejöhetnek az illető terület művelői; vitafórumuk van; kiépülnek a személyes kapcsolatok. Külföldön magyarral

foglalkozó, külföldi illetőségű kollégáink nemegyszer panaszkodnak egy ilyen társaság hiánya miatt. A hiány a saját helyzetüket nehezíti odahaza. Ha valaki egy amerikai egyetemen magyart tanít, egyszerűen a rangja lesz kevesebb azzal, hogy az ő szakterületén nem rendeznek olyan nemzetközi kongresszust, ahová el lehet menni, amihez szubvenciót lehet kérni stb.

A másik igen fontos kérdés a szervezet létrehozásán túl, a tájékoztatás biztosítása. Jelenleg az egyik legkomolyabb nehézség, hogy a magyar vonatkozású kutatások terén a kölcsönös tájékozódás (hazai méreteken is!) igen sok kívánnivalót hagy maga után. A hazai tudomány sincs tájékoztatva afelől, hogy külföldön, a világ legkülönbözőbb részein milyen magyar tárgyú kutatások folynak, illetve erről szóló ismereteink esetlegesek, véletlenszerűek, sporadikusak, csak személyes kapcsolatokon alapulnak. Ugyanakkor a külföldön magyarral foglalkozó szakemberek csak igen nagy késéssel és esetleg nagy hiánysággal értesülnek a hazai publikációkról, hazai eredményekről. Sőt, sokszor egyáltalán nem értesülnek róluk. Születtek már tervek a tájékoztatás kiépítésére. Amennyiben létrejön egy nemzetközi magyar hungarisztikai társaság, akkor ennek rendszeresítenie kellene egy bulletint, amely egyrészt a hazai magyar tárgyú kutatásokról szolgáltatna állandóan híradást, bibliográfiát, másrészt tartalmazná mindenünnen a világból érkező hasonló adatokat és híreket. Egy ilyen periodika létezése esetén minden külföldi magyar szakember érdekének érezné, hogy hírt adjon arról, amit csinál. Egy ilyen tájékoztató kiadvány léte szinte elengedhetetlen ahhoz, hogy azok, akik külföldön rászánják magukat a magyarral való foglalkozás nem feltétlenül hálás feladatára, ne érezzék védtelennek magukat. Ugyanis eleve bizonytalanságot jelent, ha nem tudja a kutató, hogy nem üres szalmát csépel-e. Kiderülhet, hogy amivel foglalkozik, aminek a kutatására egy-két évet kíván rászáni, arról éppen ezer oldalas könyv van sajtó alatt idehaza.

A harmadik kérdés, amelyet érintenem kell, a publikációs lehetőség problémája. Ezen a téren igen sokat igyekszünk tenni, hazai tudományos folyóirataink mindig készséggel adnak helyet külföldi szakemberek közleményeinek, sőt – bár ritkábban – könyveik is megjelennek idehaza. Az Akadémiai Kiadó nem egy kiadványt adott már ki, és ad ki most is magyar irodalomtörténeti vagy nyelvészeti témákról külföldön élő, külföldi magyar vagy külföldi, nem magyar kutatóknak a tollából. Ez igen fontos, folytatni is kell, de ez távolról sem elég. Nem elég ugyanis az, hogy aki külföldön magyarral foglalkozik, az idehaza magyarul publikálhasson, az is fontos, hogy a saját hazájában, az illető ország nyelvén legyen tudományos publikálásra lehetősége. Hiszen gondoljunk arra, hogy ha egy kiváló magyar germanista, akinek a tanulmányait a vezető germanisztikai folyóiratok világszerte boldogan közlik, sohasem közölné német irodalomtörténeti tanulmányait, könyveit idehaza magyar nyelven, akkor lassan kikopna a magyar tudományos életből, nem tudná saját hazájában biztosítani magának azt a rangot és elismerést, amely megilleti. Ugyanez áll a külföldi, magyarral foglalkozó szakemberre. Az ő számára nemcsak az a fontos, hogy hozzájáruljon a magyar irodalomtörténeti kutatáshoz, a hungarisztika gazdagításához, hanem az is, hogy a magyar irodalomtörténet művelésével, a magyar témák vizsgálatával elősegítse saját országa tudományos életének kiszélesítését, az ottani látókör bővítését; hogy hozzáférhetővé tegyen olyan kérdéseket, tényeket, amelyek az illető ország tudományos élete szempontjából érdekesekek, tanulságosak, de eddig ismeretlenek maradtak, minthogy nem volt eddig szakember, aki az adott tárgyról, azon a nyelven érdemleges dolgokat publikált volna. Ezért igen fontos elősegítenünk, hogy legyenek külföldön olyan szakfolyóiratok (és amelyek megvannak, azok tovább és egészséges irányba fejlődjenek), ahol magyar tárgyú szaktanulmányok elhelyezhetők, és rendszeresen közölhetők. Legalábbis a világnyelvek mindegyikén legyen ilyen. Van már néhány, mint az *Études Finno-Ougriennes* Párizsban, a *Slavonic and East European Review* Londonban, vagy az *Ural-Altäische Jahrbücher* Nyugat-Németországban stb. Igen lényeges volna elősegíteni tudnunk – és elsősorban az illető országban dolgozó magyar professzoroknak vagy lektoroknak, tehát az egyetemi oktatóknak lenne ez a feladata –, hogy ezek a folyóiratok komoly tudományos rangra emelkedjenek. Van, amelyiknek ez megvan, például az *Ural-Altäische Jahrbücher*-nek, de van, amelyiknek nincs. Vagy ha becsülik – mint például a *Slavonic and East-European Review*-t, elsősorban a szláv vonatkozások miatt teszik, pedig lehetne benne emelni a magyar témáknak mind az arányát, mind pedig a színvonalát. Olasz nyelvterületen sajnos egyáltalán nincs ilyen folyóirat, pedig Olasz-

országban a magyar nyelvi és irodalmi oktatás különösen kiterjedt. Ismeretes, hogy az ötvenes években létezett a Pálincás-féle új Corvina Firenzében. Tehát emigráns részről történt kísérlet egy magyar tárgyú szakfolyóirat létrehozására, ez azonban nem járt sikerrel. Minthogy angol, német, francia területen bizonyos publikációs lehetőségek vannak, különösen olasz vonatkozásban volna rendkívül fontos annak az elérése, hogy olasz nyelvű, a magyar területre, magyar témákra, magyar tudományokra specializált folyóirat létrejöjjön; természetesen komoly színvonalú folyóirat, a régi, két világháború közötti Corvinánál is színvonalasabb, pedig az is fontos szerepet tudott betölteni. Egy ilyen folyóirat, egy ilyen állandó fórum sokkal többet tud elérni, mint mégolyan sok látványos akció, amelynek a hatása efemer, pár hónap alatt elmúlik, szétporlad. Egy folyóirat, mint állandó összekötő kapocs viszont tartós hatást tud elérni.

A negyedik alapvető feltétele külföldön a magyar tárgyú kutatások fejlődésének, a megfelelő könyvtári bázis. Ez a nehéz kérdés nem is áll olyan rosszul világszerte. Ha bárhol bemegyünk a nagy könyvtárakba, meglepődve tapasztaljuk, hogy mennyi magyar szakmunkát találunk. Éppen a közelmúltban a torontói egyetemi könyvtár katalógusában néztem meg találmásra bizonyos címszavakat, részben tárgy szerint, részben szerző szerint, és az volt a benyomásom, hogy a magyar irodalomtörténettel Torontóban nagyobb nehézségek nélkül lehetne foglalkozni. Nehézségeket rendszerint az jelent, hogy a magyar, tehát a magyar irodalomra, nyelvészetre, történelemre vonatkozó kiadványok, folyóiratok csonkák, sokszor esetlegesek, igen lényeges dolgok hiányoznak. Éppen ezért nagyon fontos misszió lenne elérni külföldön, hogy a legalapvetőbb dolgok ne hiányozzanak a nagy könyvtárakból, hogy például száz, fontos monográfia mellől ne hiányozzék az az egy-két kézikönyv, amelyik kiindulópont kellene legyen. Vagy éppen a legfontosabb folyóiratokból ne hiányozzanak évfolyamok. A magyar tanszékeken, szemináriumokon a jó könyvtári bázis biztosíthatná, hogy kedvük és módjuk legyen az érdeklődőknek a magyar témákkal foglalkozni. Mint ez eléggé ismeretes – magam is tudok erre példát mondani párizsi tapasztalataimból –, hazai részről igen sok erőfeszítés történt ennek elősegítése érdekében, de kissé tervszerűtlenül. Sohasem készült el – pedig a Kulturális Kapcsolatok Intézete adhatna erre megbízatást valakinek – egy hungariztikai alapszakkönyvtár-lista, amelyben együtt van mindaz, aminek meg kellene lennie a kutatások megindításához – tehát elsősorban a kézikönyvek, bibliográfiák, az alapmonográfiák, az alapfolyóiratok stb. –, amely mint, egy ideális terv állana rendelkezésre, s amelynek anyagát mindenütt igyekeznének összegyűjteni.

Végezetül néhány gondolat arról, hogy a magyar témakörökben milyen irányban érdemes a leginkább ösztönözni a külföldi kutatást, hol lehet a legtöbb hasznot elérni. Elsősorban az irodalomtörténetre, a művelődéstörténetre gondolok; a nyelvészek a témákat sok mindennel kiegészíthetnék. Mindenekelőtt a magyar irodalom, történelem legnagyobb alkotásainak, illetve eseményeinek új nézőpontból való vizsgálatára, az illető ország hagyományaiból adódó, vagy várható új nézőpontokból való interpretálására, elemzésére kell gondolnunk.

Másrészt igen gyümölcsöző lehet mindenfajta összehasonlító vizsgálat, amit ugyan mi is folytatunk, de amelyben más, egészen újszerű eredményekre juthat az illető ország kutatója, aki elsősorban a saját kultúrájának az oldaláról nézi a kapcsolatokat, analógiákat, közös problémákat. Kitűnő példa erre Balázs János és Szauder József római tanítványa, Amedeo Di Francesco, aki Balassiról érdekes új dolgokat tudott mondani a magyar–olasz összefüggések vonatkozásában, érzékenyen felfigyelve olyan mozzanatokra, amelyek eddig nem tűntek fel a magyar kutatóknak. Az ilyen vizsgálatokhoz szükséges eredeti szövegek is sokszor könnyebben fellelhetők külföldön, mint idehaza.

A harmadik ilyen terület minden rendű és rangú magyar érdekű, magyar vonatkozású forrásanyagának a feltárása és hasznosítása. Ez különösen szerencsés vadászterület, hiszen kimeríthetetlen és hálás is, mert témát ad olyan embereknek, olyan doktorálóknak, akik esetleg nem különösen nagy tehetségek, de szorgalmas, precíz munkát végezhetnek. Valamely ismeretlen magyar forrás, magyar szöveg, magyar emlék feltárása, publikálása önmagában is igen fontos hozzájárulás, még ha az illető aztán nem is tud vele sokat kezdeni. Elsősorban történeti vonatkozásban van mindenütt beláthatatlan mennyiségű felhasználható és még feldolgozhatlan levéltári anyag, de van bőven irodalmi, művelődéstörténeti forrás

is. A közelmúltban volt egy magyar–olasz konferencia Budapesten, ahová a velencei Biblioteca Marciana igazgatója elküldött egy előadást, amelyben ismertette a Marciana magyar vonatkozású, magyar tárgyú vagy magyar provenienciájú kéziratait. Noha Velence közel van, és ott rengeteg magyar kutató is megfordult az elmúlt száz évben, és rengeteget publikáltak is már a Marciana magyar vonatkozású kézírataiból, mégis mindenki csodálkozására a felsorolt több száz kéziratnak legalább a feléről eddig soha senkinek sem volt tudomása. Ilyesmi bárhol előfordulhat; a legelrejtettebb helyeken is kerülnek elő váratlan meglepetések. Természetesen nem könnyű ezekre irányítani a figyelmet, és itt is kívánatos lenne egy olyan hely, olyan központ, ahová fordulni lehetne felvilágosításért, ahová a külföldön magyart oktatók kérdéseket intézhetnek: mit érdemes kutatni, illetve hogy valamely kérdésben milyen tanácsokat adjanak a doktorálónak, hiszen senki, egyetlen kutató sem ismerhet mindent. Sajnos, ilyen szerv e pillanatban nincs. De ha létrejön a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság, ennek a titkársága tölthetne majd be ilyen koordináló szerepet, vagy legalábbis összekapcsolhat mindenkit azzal az intézettel, azzal a szakemberrel, aki felvilágosítást tud adni.

Az itt elmondottak tulajdonképpen gondolatforgácsok, hiszen egyelőre még tapogatódzunk a nemzetközi magyar filológiai diszciplinának a kiépítésében, a magyar stúdiumok nemzetközi elterjesztésében. Egyelőre még meglehetősen új jelenségről van szó, annak ellenére, hogy az eredmények máris biztatók, hiszen évről évre több magyar tárgyú publikációt látunk a Szovjetuniótól Amerikáig mindenfelé. Mégis, mint már hangsúlyoztam, tudatában kell lennünk a lemaradásnak. Elmaradtunk, nemcsak a nagy országokkal, népekkel szemben, hanem a kicsik mögött is (holland, svéd, dán vagy a különböző szláv országok). A polonisztikának például komoly nemzetközi hálózata van; Japántól Kanadáig kiváló polonista szakemberek tanítanak az egyetemeken, akik épp olyan rangos művelői, a lengyel nyelvészetnek, filológiának, mint a varsói vagy krakkói professzorok. Hogy az ilyen elmaradás milyen következményekkel jár a tudományos haszon elmaradásán kívül, ahhoz elég végigsétálni valamelyik külföldi főváros, mondjuk Párizs könyvkerakatai előtt, végignézni a könyvkereskedéseket, ahol a finntől a portugálig mindenről található könyvek, monográfiák, irodalomtörténeti művek, de egészen kivételes, ha valami komoly magyar tárgyú szakpublikáció vagy legalábbis magas színvonalú ismeretterjesztő munka akad. Vannak nagy sorozatok, amelyek ilyen-amolyan művészettörténeti, művelődéstörténeti, irodalomtörténeti, történeti kérdéseket tárgyalnak, zárt program nélkül. Bármit, ami abba a sorozatba beleillik, örömmel fogadnak. Találkozhatunk ezeknek a sorozatoknak a megjelent harminc-negyven kötetében szerb témával éppúgy, mint svédvel, de magyarral a legritkább esetben. Elsősorban azért nem, mert nincs ott helyben olyan ember, aki abból élne, hogy ilyen műveket ír, aki azzal szerez címet, azzal pályázik jobb állásra, hogy ezeket a könyveket ott elkészíti.

Ezeknek a szakembereknek a képzése tehát elsőrendű feladatunk. Így remélhetjük annak az elérését, hogy a magyar irodalom, művészet, történelem terén a hazai erőkon kívül külföldi erők részvételére is számíthassunk, és hogy mindezek révén a magyar kultúra ismerete és ennek megfelelően a megbecsülése a világ legkülönbözőbb részein erősödjék az eddigiekhez képest.

(Magyartanítás külföldön IV. MM és NEI Bp. 1974. 6–19 p.
és Hagyományok ébresztése Bp. 1976. 40–56 pp.)

Kósa László:

A hungarológia rövid története

A hungarológia szót csak hatvan-hetven esztendeje kezdte sűrűn használni a magyar nyelv, ám amire alkalmazták, egy évszázaddal korábban megjelent szellemi életünkben. Bartucz Lajos, aki az 1930-as években az egyik legtevékenyebb szorgalmazója és támogatója volt a hungarológiai törekvéseknek, jó érzékkel talált rá az előzményekre a romantikus nemzet-jellemtanban. Az 1820-30-as évekre vonatkozóan Bartucz névsorában Guzmics Izidorral, Vedres Istvánnal, Kállay Ferencsel, Csaplovics Jánossal és Edvi Illés Pállal találkozunk. Az első kettő filozofikus megalapozást keresett a magyar nemzeti jellem tanulmányozásához. Kállaynál szintén fontos volt ez a szempont, ő azonban a lelki-szellemi vonások mellé fölsorakoztatta a tárgyi és életmódbeli körülmények történelmi, és kortársi jellemző erejét. Csaplovics nagy fölfedezése az összehasonlítás volt. A néprajzi tudománytörténetben gyakran idézett mondata: „Magyarország Európa kicsinyben” azt jelentette, hogy a korabeli soknemzetiségű ország tarkasága, valószínű és nyelvi változatossága eszményi terepe az összehasonlító, egész földrészünkre érvényes mintát nyújtó jellemtannak. Noha Csaplovics karakterológiája jellegzetes gyűjteménye a kor nemzeti előítéleteinek, ezáltal – társaitól eltérően – kikerülte az egyoldalúsággal fenyegető hungarocentrizmust. Végül Edvi Illés Pál teljes rendszert igyekezett formálni mindazon kutatási ágazatokból, amelyek a nemzeti jelleggel és azonosságtudattal összefüggve a kor vélekedése szerint önálló tudományt alkottak, azaz számba vette a történelemmel, társadalommal és nyelvvel foglalkozó összes vizsgálati területeket.

Nyilvánvaló, hogy a nemzeti ébredés korának, majd a reformkorszak és az elnyomatás korszakának sokkalta szélesebb köre, írók, közírók, politikusok sora foglalkozott a magyar nemzeti jelleggel vagy általában a nemzetkarakterológiával. Tudvalevő, hogy ez a kérdés szorosan hozzátartozott a nemzeti önértelmezés folyamatához. Azért lehet mégis – fél évszázad múltán – igazat adni Bartucznak ezeknek a neveknek a kiemelését illetően, mert viselőik valóban elsők között és tudományos rendszerezési igénnyel vetették föl a kérdést, jóllehet, szubjektivitásuk, ismereteik fogyatékosága, gondolkodásuk egyoldalúsága miatt álláspontjuk már korukban is erősen vitatható volt.

Bartucz visszanyúlt egészen a XVIII. század differenciálatlanabb tudományfelfogásához, a polihisztóri beállítottaságú állam- és országismereti irodalomhoz, egészen Bél Mátyás munkásságáig. Léven fizikai antropológus, tájékozódásában kitüntetett szerepe volt az orvosi fiziológiai munkának, melyek a korban nemcsak az emberek testi jellegzetességeit, hanem lelki és viselkedésbeli tulajdonságait, ezeken túl pedig társadalmi szokásait, környezetét, műveltségét is leírták. Mindezek az ismeretek, számos más csatornából származó ismerettel együtt valóban bele torkollottak a nemzetkarakterológiai törekvésekbe, amelyeknek – noha a szó ismeretlen volt – részét képezte a hungarológiai program. A nemzeti eszme mozgó ereje nyomán kirajzolódott egy egységes néptudomány körvonalai. Kérdés azonban, mi lett a sorsa a század második felében?

A folytonosságot nehéz követni, mert az általános tudományfejlődés irányának megfelelően egyfelől a XIX. század derekától a pozitívizmus következményeként Magyarországon is meggyorsult a tudományok ágazati tagolódása, másfelől háttérbe szorult az összegző jellemtan, legalább is nem szervezte központi jelentőséggel a társadalomtudományt. Igaz, hogy a nemzeti tudományoknak nevezett kutatási

területeken folytonosan gyarapodott a hungarológia ismeretanyaga, de sokkalta inkább a határok megvonásán, az intézmények megszervezésén és a pozíciók megszerzésén volt a hangsúly, mint a nemzeti jelleg tudományos meghatározásán, amit a reformkori elődök célként jelöltek. Amidőn a szellemtörténet hatására az általános nemzetjellemezés igénye ismét fölbukkan, már más a helyzet, mint egy évszázaddal korábban. Az 1920-as években már nem lehet számolni a felvilágosodás egységes világlátásának hatásával, viszont tucatnyi önálló szaktudomány sokszor egymásról tudomást sem véve tagolja a tudományos életet. Másrészt ereje teljében virágzott a filológia, aminek nyoma sincs, de nem is lehetett a korai előzményekben. A tudománynak volt szervezete, léteztek irányítási elképzelések, míg korábban a születő Akadémia épp csak sejtette ezeket.

Magát a hungarológia szót jelenlegi ismereteink szerint Gragger Róbert (1887–1926) kezdte több tudományág összefoglaló nevéként használni. Valószínű, hogy a szóalkotásban fontos szerepe volt analogiáknak: germanisztika, romanisztika, turkológia, finnugrisztika stb. Egy lényeges különbség mégis elválasztotta az említettektől a születő hungarológiát, ritkábban használt nevén hungariztikát. Az, hogy a felsorolt példák ekkor már nemzetközi jelleggel művelt tudományszakok voltak. Csupán azért is, mert eleve több országban beszélt nyelveket vagy egy-egy nyelvcsaládot foglaltak magukba. Ellenben a hungarológia halvány körvonalai egyelőre kizárólag nemzeti keretre utaltak.

Gragger rövid életét tekintve jelentékeny életművéből, dacára, hogy nem rendszerezte idevágó gondolatait, mégis kivehető, mit értett hungarológián. Eredetileg a magyar–német összehasonlító irodalomtörténetet művelte, de fő hivatásának a magyar kultúra német nyelvű ismertetését tekintette. 1916-ban kinevezték a berlini egyetem magyar tanárának. Kitűnő szervező volt: hamarosan létrehozta a magyar tanszéket, majd a Berlini Magyar Tudományos Intézetet (1917), megindította az Ungarische Jahrbücher című folyóiratot és az Ungarische Bibliothek könyvsorozatot (1921), végül megalapította a berlini Collegium Hungaricumot, mely további hasonló intézmény megteremtésére adott mintát (1924). [Szekfű Gyula a Három nemzedék (1934) bővített kiadásának utolsó lapjain említi, hogy Gragger „hungarológiai lexikont” is tervezett.]

Ezek az intézmények – beleértve a folyóiratot és a könyvsorozatot – nemcsak a magyar nyelv és irodalom fórumai voltak, hanem a történetírásé, a művészettörténeté, a néprajzé és más rokonterületeké egyaránt, ahogyan maga Gragger is az irodalomtörténeti dolgozatok mellett publikálta a becses nyelvemlékünket, a frissen fölfedezett Ómagyar Mária-siralmat, költői antológiát, népballada- és népmesekötetet adott ki, írt művészeti tárgyú cikkeket is. Nyilvánvaló, hogy a magyar tanszéken a nyelv tanítását nem lehetett elválasztani a kultúra ismertetésétől, minden esetre nem ismerjük nyomát annak, hogy Graggernél többről lett volna szó, mint a különböző szakok keretbe foglalt, de inkább párhuzamos, mint akár laza kapcsolatban álló műveléséről.

Éppen azért, mert Gragger nyomtatásban kiadott hungarológiai rendszere nem ismeretes, nem tudjuk, vajon személyes kapcsolattal érintkeztek-e elképzeléseik Bartucz Lajossal, a budapesti egyetem későbbi neves embertan-professzorával. Graggerra nemcsak Bartucz, mások is úgy hivatkoztak, mint aki előszóban többször előadta eszméit. Bartucz 1930-ban a Magyar Szemlében megjelentetett tanulmányában (A modern nemzeti tudományról) abból a tételből indult ki, hogy „... a »nemzeti« jelző elsősorban azokat a tudományokat illeti meg, amelyek a tudós nemzeti egyéniségéből, eredetiségéből fakadó s nemzeti nyelv és logika útján a módszerekbe, tudományos szerveződésbe belevitt nemzeti jellegén kívül tárgyukban és célkitűzésükben is nemzetiek.” A folytatás jóval konkrétabb: „Ilyenek pedig mindenek előtt a magyar embertan, néprajz, régészet, nyelvészet, történelem, társadalomtudomány, a magyar ember, föld, kultúra, természet és azok viszonyainak mindennemű tanulmányozása.” (X. k. 334.) Tisztában volt azonban azzal, hogy „nagy mértékben gátolja itt az eligazodást az objektív kutatások hiánya és a vizsgálati módszerek tökéletlensége”, ezért óvott a képzelet csapongásától és az egyéni megítélések sokféleségétől. De intett a tudományok nemzeti jellegének erőltetésétől, mert – mint írja – nem mindegyik terület alkalmas a jelleg kifejezésére. Vagyis érezte, hogy elképzelései mennyire bizonytalan talajon állnak, ám a kor szellemtörténeti ösztönzése és a nagy nemzeti hagyomány legyőzte a kételyt. Dolgozott benne a nemzeti kultúra

sorsának féltése is, nemcsak a trianoni békekötés után közismerten súlyosbodott veszélyérzet, hanem a modern tudományos élet differenciálódásának és specializálódásának ténye miatt érzett aggodalom is. Ez utóbbira utalva fogalmazta meg közvetlenül, hogy a kis nemzeteknek egyre kevesebb esélyük van, hogy minden tudományos területtel eredményesen foglalkozzanak. A veszteség nemcsak egyedi, hanem abszolút is, hiszen saját műveltségük vizsgálatát ők végezhetik el a legsikeresebben. A széttagolódás miatt lenne szükség, hogy „a nemzeti vonatkozású kutatások a közös cél érdekében egymással szorosabb kapcsolatba lépjenek”, „szövetséget” vagy „társaságot” hozzanak létre.

Ez a „nemzetre vonatkozó ismereteket rendszerbe foglaló külön tudomány” lett volna a Gragger által megálmodott hungarológia. A tartalmi fölsorolásból akár egy születendő kulturális antropológia körvonalai is kibontakoznának, ha lett volna az elképzelésnek korszerű etnológiai háttere. Erről azonban szó sem volt, csupán a szellemtörténetben följúduló romantikus örökség sejlett föl mögötte mint elméleti támasz, noha Bartucz majd csak ezután írta meg – a már említett – tudománytörténeti gyökereket kereső tanulmányait. Amellett, hogy az általa is bizonytalanul érzett nemzeti jelleg tartalmára nézvést sem tájékoztatott bővebben, nincs nyoma a „rendszerbe foglalás” mikéntjének sem.

Bartucz Lajos első hungarológiai tanulmányának írásakor a Királyi Magyar Egyetemi Nyomda már hirdette „Magyar Enciklopédia” című sorozatát, sőt a sorozat első tagjának, Hóman Bálint és Szekfű Gyula Magyar történetének induló kötetei elhagyták a nyomdát (1929–). A magyarság néprajza négy kötete 1933–37-ben, az ugyancsak négykötetes Magyar föld – magyar faj 1936–33-ban látott napvilágot. A még tervezett művészettörténeti összefoglalás nem készült el. Ez a nagyszabású vállalkozás áramoltatta szét igazán a közvéleményben a hungarológia kifejezést, amiről az is vall, hogy a megjelenés idején mint hungarológiai sorozatot emlegették. Fontos megjegyezni, hogy a sorozat részeit egymással nemhogy eszmei, de tematikai szempontból sem egyeztetették, azaz lényegében a Graggernél fölmerülő mintát, a magyar etnikummal és műveltségével foglalkozó tudományok párhuzamos megjelentetését valószínűsítették meg.

Időközben, de sok vonatkozásban másként, szaktudományi területen kívül jelentkezett a hungarológia igénye Németh Lászlónál. A „Tanú-évek” lázas mindent tudni akarásának jellegzetes kivetülése volt Németh hungarológiája, vagy ahogyan egyre rendszeresebben nevezte, magyarságtudománya. A Válasz első számában még csupán egy rövid cikket tett közzé (Egy hungarológiai társaság terve, 1934), majd a következő évben az Ortutay Gyula által szerkesztett „Magyarságtudomány” folyóirat bevezető tanulmányaként jelentette meg kifejtett gondolatait (A magyarságtudomány feladatai).

Az ötlet még korábban, a Tanú első számában felbukkant (1932), s ugyancsak jellemző Németh László, sajátos szelektív tájékozódására, hogy – mint ő maga írja – utólag mások figyelmeztették Gragger és Bartucz megelőző törekvéseire. Azonban az előzmények különösképpen nem befolyásolták és nem is zavarták, ámbar bizonyos tartalmi érintkezések miatt alig hihető, hogy Bartucz Magyar Szemlebeli cikkét ne olvasta volna, de ezek ellenére kétségtelenül a szaktudósoktól eltérő és egyéni módon látta a magyarságtudomány feladatait. Sőt a metaforikus megközelítés kedvéért teológiai fogalmakat kölcsönözve, éppenséggel – szerinte az élettől elszakadt és ezért erkölcsileg kiüresedett szaktudósokat, valamint az erkölcsiségükkel a tudás igazi letéteményeseivé vált „dilettánsokat” vagy laikusokat – akik közé magát is sorolta – állította szembe, mint a „látható” és a „láthatatlan egyház” tagjait.

„Az ember leglényegesebb ügye: a magatartás” – mondja Németh. Tőle függ az ember sorsának alakulása. Mivel a hivatalos tudomány és „szolgáló papjai” kitagadták szentélyükből a „világi” híveket (eredetileg egyházi értelemben a nem papi személyeket), az utóbbiak kénytelenek a maguk számára valamifajta új „magatartás- és sorstudomány”-t csinálni, hogy az áhított tudást megszerezzék. S ez több, mint a szaktudományok összessége. „A közös tényezőt kell belőlük kiemelni, s épp ez a közös tényező a magyarságtudomány.” Vagyis az Egyetemi Nyomda sorozatát nem fogadja el hungarológiának, hanem annak segédtudományait képviselő köteteknek tartja. Ám nemcsak a szakokra tagolódást kifogásolja bennük, hanem az összehasonlítás és a jövő formálásának kötelezően összefonódó szándéka hiányát is.

A magyarságtudomány – Németh szerint – azért összehasonlító tudomány, mert hasznosítója nem pusztán „ember”, hanem „európai”, ezen belül „közép-európai ember” és végül: „A legbelső kör a magyarság. Körülötte Európa és a kisépek öve; benne a magyar hagyomány, alatta a magyar tájak. Mi ennek a történelmi és földrajzi, helyesebben történelmi-földrajzi helynek a géniusza? Milyen a nép, amely e helyen áll? Hogyan forgott a többi nép között, mi a megkülönböztető természeti jegye, mi a magyar lényeg, a magyar hivatás, s milyen magatartást követel azoktól, akik hordozzák?” (Kiadatlan tanulmányok I. 336.)

A „lényeg” és a „jelleg” keresésének fontossága többször visszatér, az írás itt érintkezik legjobban a szellemtörténeti célokkal, egyidejűleg Bartucz Lajos gondolatfölvetésével is. Mint a „magyar lényeg” megközelítése útján az első kísérletet üdvözli Prohászka Lajos Vándor és bujdosóját, de Közép-Európával szemben elutasítja Kerényi Károly javaslatát, mely a görögséget ajánlja viszonyítási pontul, noha annak az európai kultúrát meghatározó szerepét nagyra becsüli.

A fölsorakoztatott kérdésekre azonban ezúttal hiába keressük a konkrét választ, különösen nem a Bartucz és Gragger által várt tudományos eredményt, hiszen Németh László magyarságtudománya erkölcsi és nem tudományos beállítottságú. A hivatás kereséséről, másutt a prófécia fontosságáról van szó, mint a jövőt alakító tettek eredőiről. Ez a tétel élesen világít rá arra az ellentmondásra, hogy miközben életidegenségnél vádolja a hivatásos tudományt, ő maga egy gyakorlattól elvonatkoztatott, elméletet ajánl pótlásul, s mi több, azt individuális fogalomátértelmezéssel tudománynak nevezi, holott a megjelölt szerepkör egészen máshová, a társadalompolitika, a társadalomnevelés címszavai alá lenne sorolható. A tág és egyénien felvetett szempontok miatt a magyarság általános jellemzésének, a jellegnek és a „lényegnek” a keresése Németh László írásaiban a következő nyolc-tíz esztendőben nem egyszer szubjektív ítéletekhez és vélekedésekhez vezetett, épp olyanokhoz, amelyekről már Bartucz is óvott. Szélesebb értelemben számos írás sorolható ide, amely a magyarság helyzetérzékelését és tájékozódását kívánta szolgálni, de hatásában és utóéletében olykor szinte teljesen ellentétes. Elég csupán a közép-kelet-európai irodalmak vagy a Duna-völgyi népek „sorsközösségéről” szóló tanulmányokra és a Kisebbségben-re gondolni. Ezek elemzésétől, most nemcsak azért kell eltekinteni, mert hatalmas kérdéskört ölelnek fel, hanem kivált azért, mert a mai hungarológiának nem vonhatók előzményei közé.

A teljes képhez tartozik, hogy mint szaktudományon kívüli típusal Németh nem állt egyedül hungarológiai elképzelésével. A Magyarságtudomány folyóirat következő számában a fiatal Erdei Ferenc szállt vele vitába Magyar gazdaságtudomány címmel. A teljességre törő szemlélet iránti nagy tisztelettel mondta el fenntartásait, a szaktárgyak gyarlóságának tudatában sem ismerve el, hogy a Németh által fölvázolt „abszolút tudomány” helyettesíteni tudná a diszciplináris tudást. Mégis nem egy valamifajta általános tudomány szak volt ellenére a racionálisan gondolkodó és a marxizmus felé közeledő Erdeinek, hanem a szellemtörténeti megközelítés. Az általa ajánlott, ugyancsak nemzeti keretbe állított „magyar gazdaságtudománynak” hasonló szerepet szánt, mint Németh a magyarságtudománynak, bár ő nem nevezte sorstudománynak, és a magyar etnikum legnagyobb gondjait nem erkölcsi kérdésekben, hanem társadalmi bajokban látta, amiket tudományos megalapozottsággal, de mégis elsősorban a politika mezein kívánt alaposan és rendszeresen föltárni, majd orvosolni. Ez a fölfogás már a magyarságtudomány társadalompolitikai fölfogását képviselte.

Átmenetileg föladva áttekintésünk időrendjét, előre kell lépnünk több mint egy évtizedet Bibó Istvánnak a háború alatt írt, de csak később kiadott tanulmányához (A magyarságtudomány problémája Bp., 1948), mely világosan elválasztotta a magyarságtudomány szaktudományi és társadalompolitikai kérdésköreit. Bibó egy percre sem vonta kétségbe a szaktudományok fontosságát, de attól határozottan óvott, hogy egy általuk kikövetkeztetett nemzeti jellegre politikai természetű következtetéseket, netán döntéseket alapozzanak. Különösen arra figyelmeztetett, zsákutca a hagyományos paraszti műveltséget a nemzeti kultúra megújulása forrásának tekinteni, hiszen lezárt, új alkotásra képtelen kultúráról van szó. Bár számolt azzal, hogy a parasztság a következő évtizedekben az ország életében jelentékeny szerepet visz majd, s ezért helyzetének nagy fontosságot tulajdonított, mégsem emelte ki a nemzeti társadalom

szerkezetéből. Vagyis szerinte nem a parasztság sorsának változása hat döntően a nemzetére, hanem fordítva, mind társadalmi, mind politikai téren.

Mindazonáltal Bibó nem zárta ki a népkutató magyarságtudomány és a társadalompolitika közötti kapcsolatot, hanem annak lehetséges, de közvetett voltát hangoztatta. A magyarságtudományi problémakör három fokozatában nála nyoma sincs szaktudomány-ellenességnek, s nem is igyekszik a konkrét kutatásokat a sorstudomány bizonytalan fogalmával helyettesíteni: a kultúra a történetével és a nyelvvel foglalkozó ágazatok „eredményei jelentősek lehetnek, de nem szükségképpen jelentősek a magyar kultúra regenerálódása számára”; általános történetkutatás és a társadalomvizsgálat már hozhat a politika számára is tanulságos és irányadó felismeréseket; végül a művelődés- és társadalompolitika feladata, hogy az előbbiekből mit és hogyan ültet át a gyakorlati életbe.

Térjünk most vissza eredeti időrendünket folytató a 30-as évek derekához, ezúttal nem a társadalompolitikai, hanem a szaktudományi vonalat követve, elsősorban a már fentebb említett szempont miatt, mert napjainkig ennek vehetjük számba hatását. Nem véletlen, hogy a Magyarságtudomány című folyóirat, rövid szerkesztői beköszöntőjében Ortutay Gyula elhatárolta magát a programadásnak szánt Németh László tanulmánytól. Igaz, nagyon óvatosan jelezte kételyeit, nem tudott vele szemben más eszmei konstrukciót állítani, ezért talányosan a múlt időre hártotta a döntést: „... megérett-e a magyarság önmaga lényegének megismerésére, el kell döntenünk.” Ortutay ugyanis rendszeresen jelentkezik írásaival a következő évtized intézményes hungarológiai törekvéseiben, szaktudományi kísérleteiben.

Ez utóbbiak ismételtén Bartucz Lajos tanulmányaival kapnak újabb lendületet, s ezúttal már mögéjük rajzolódik a fentebb idézett, a romantikáig visszanyúló tudománytörténeti háttér is. Nem zárható ki teljesen Németh László hatása sem, habár filológiaiilag nem igazolható. Igaz, hogy Bartucz A magyar nemzetismeretről (Ethnographia, 1936) című írásában, akár Németh a magyarsággal kapcsolatosan ön- és helyzetismeretről beszél, ám ezek a kifejezések akkor már a korabeli szóhasználat széles körében előfordultak. Hivatkozás nélkül az már inkább visszahatást sejtet, hogy fölbukkan Bartucznál a „lényeg”, majd „a magyar lényegismeret”, a magyar nemzetismeret, az ún. „magyarságtudomány”. Viszont Némethnél erőteljesebben hangsúlyozza a nemzeti kereteket, a lényegen és jellegén pedig minden különösebb indoklás nélkül a testi és a lelki tulajdonságok, bár ugyancsak nem matematikai összegét, hanem valamifajta sajátos többletét érti: „nemzettest és a nemzeti lélek jóval több, mint egyszerűen csak a nemzetet alkotó egyének testi és lelki sajátságainak összege, mert hiszen a nép, nemzet egy magasabb, szervezettebb, és pedig igen bonyolult szervezetű, élő egység...” Bartucz itt világos jelét adta természettudósi mivoltának. Nemcsak arra gondolunk, hogy a természettudományos fejlődéstannak a társadalomra alkalmazott régen elavult tétele bukkan föl nála, hanem sokkal inkább szakjának túlzott kiemelkedésére. A testi megjelelés vizsgálata (rasszista következtetések nélkül!) szinte fölfeje magasodik a különben fontosnak tartott államismeretnek, történetírásnak, nyelvtudománynak, néprajznak és élő-élettelenségi természeti környezet tanulmányozásának. Az orvos Németh László viszont jóllehet többször élt tárgyunkba vágó írásaiban élettani hasonlatokkal, az embertannak kevés jelentőséget tulajdonított.

Bartucz legteljesebben, és immár kevés újabb elemmel bővítve az Egyetemi Nyomda hungarológiai sorozatának utolsó kötetében (A magyar ember, Magyar föld – magyar faj, 1938) fejtette ki véleményét. A sorozatnak, ha nem is hiányzott belőle teljesen – valóban nem volt központi elve a Németh által szóvá tett összehasonlítás, pedig a klebelsbergi kultúrpolitika által sugallt célja a „kultúrfölény” bizonyítása elvileg aligha lett volna elképzelhető mélyreható történeti összehasonlító vizsgálatok nélkül, igaz, ha ez következetesen végbemegy, kiderült volna az előfeltevés helytelensége, vagyis a műveltségbeli különbségekről más kép alakul ki a történelemfejlődés mérlegén. Nem hallgatható el, hogy nemcsak nem ismerték a szakemberek az összehasonlító anyag jórészét, hanem a kellő ismerethez hézagosan létezett maga az anyag. A szomszédos népek tudósai nem tárták föl mindenütt szükséges mélységben. A központi elképzelés és a megvalósulás közötti ellentmondás különösen szembetűnő a nagyon gazdag tartalmú, erőteljesen hungarocentrikus műben, A magyar föld – magyar faj kötetében inkább érvényesült az összehasonlítás módszere, mert a Kárpát-medence ökológiai tényezőit

legkedvezőbben hasznosító magyarság szerepe, és Bartucz fő tétele, a magyar etnikum kevert antropológiai jellege másképp nem lett volna kifejthető.

Időközben, 1937 végén anyagi nehézségek miatt megszűnt a Magyarságtudomány évnegyedes folyóirat. A munkatársak egyetértettek abban, hogy Németh Lászlóval együtt elutasították az uralkodó művelődéspolitikai irányzatot és megmerevedett „hivatalos” tudományt, de már nem fogadhatták el a szaktudományos kereteken kívül helyezkedés homályos érvelését, a szaktudomány és a dilettantizmus sajátosságos szembeállítását, a túlzottan egyéni írói elképzeléseket. A munkatársak ugyanis többségükben a Szegedi Fiatalokból és baráti körükből kerültek ki, akik húszas-harmincas éveiket taposva a tudományos és társadalmi életben érvényesülésük erős vágyát melenggették. Kialakulatlanságuk legalább annyira okozta a folyóirat arcnélküliségét, mint a magyarságtudomány fogalmi tisztázatlansága. Amikor Ortutay, most már Eckhardt Sándorral újraindítja 1942-ben a folyóiratot, a régi szerzők többsége már vagy betagolódott a „hivatalos” tudományba vagy fölhagyott korábbi törekvéseivel. A folyóirat pedig nem nemzedéki jellegű, hanem a kormányzat által elővigyázatosan támogatott németellenes polgári erők egyik fóruma. (A német megszállás miatt 1944-ben már egy száma sem látott napvilágot.)

Eckhardt Sándort bizvást nevezhetjük a hungarológia pragmatikus képviselőjének. A magyar–francia érintkezések tudósa pontosan ismerte a kérdés visszaját és buktatóit, hogy bármely széles körben jelöli meg a magyarságtudomány érdeklődését, szűkül az egyetemes tudomány érvényessége. Ám az elmentmondás okozta kárt, mint az időszerű nemzeti célokért szükséges áldozatot, mint a nemzeti eszme ébrentartásának elengedhetetlen velejáróját fogta föl. Meg sem kísérelte a teoretikus megalapozást. A fogalmi tisztázatlanságot részint az elnevezésre tett sommás megjegyzéssel („Nem jó szó és mégis szükséges”), részint a tudománycsoportba tartozó tárgykörök és feladatok felsorolásával próbálta elhárítani: „... a magyarságtudomány szóban nem valami új tudomány, vagy új módszer rejlik, hanem csupán olyan program, mely a magyarsággal foglalkozó tudományok célkitűzéseit mind magába foglalja és azokat organikusan kiegészíti, összekapcsolja. A magyarságtudományba beletartozik tehát a magyar történettudomány minden ágazata, nyelvtudomány, irodalomtörténet, jogtörténet, zenetörténet, néprajz, embertan, népiségtörténet, emberföldrajz, társadalomtörténet, archeológia, sőt még a magyar föld növény- és állatvilágának tudománya is. Mindaz az emberi és természeti adottság, ami a magyarságot jellemzi, mindaz a környezet, ami a múltban és jelenben körülveszi. Figyelme kiterjed tehát a környező népekre is, amelyekkel szimbiózisban él, azok történetére, néprajzára stb., amennyiben a magyarsággal valamilyen vonatkozásban vannak. A magyarságtudomány ideális értelemben felöleli a külföldi magyarság ismeretét is, akár Nagy-Magyarország történeti egységében, akár a tengerentúli diaszpóráiban”, (Magyarságtudomány. Magyarságtudomány, 1942. 2–3.)

Eckhardt további részletes programjában kitüntetett helyet kapott a művelt közvélemény formálásának feladata. Igaz, ez már az Egyetemi Nyomda sorozatának céljai között is szerepelt, nála azonban hangsúlyos a délibábos elméletek és a műkedvelő tudományoskodás elleni föllépés, egyúttal határozottan elkülöníti a tudományos kutatást és a tudomány eredményeinek népszerűsítését. Nem azonosul viszont a Németh által fölvázolt, helyzetértékelő, prófétikus sorstudománnyal.

Az újrainduló folyóirat mögött akkor már esztendőök óta eredményesen működő, kiterjedt szervezet, a Pázmány Péter Tudományegyetem bölcsészettudományi karának Magyarságtudományi Intézete állt, melyet 1939-ben dékánként épp Eckhardt Sándor hívott életre. Tizenkét egyetemi tanszék és egy szeminárium támogatta munkáját. Igazgató tanácsában a kor legkiválóbb és máig tiszteletben álló tudósai foglaltak helyet, pl. Németh Gyula, Ligeti Lajos, Horváth János, Pais Dezső, Szekfű Gyula, Mályusz Elemér. 1942-ben kapcsolódó társadalmi testületet is szerveztek mellé, melynek láthatóan sikerrel nyerték meg az értelmiségi elitet.

Mivel kimondták, hogy nem új tudományról van szó, hanem a meglévő ágazatok munkájának összehangolásáról, az intézet ténykedése ténylegesen a szervezésre és elsősorban az addig gazdátlan területek és témák pénzügyi támogatására irányult. Anyaggyűjtésre és kutatásra kisebb-nagyobb összegeket, ösztöndíjakat adott tudósjelölteknek, fiatal tudósoknak, tanároknak. A háborús viszonyokat tekintve néhány

esztendő alatt igen komoly eredmények mutatkoztak. Az egyes ágazatok között azonban nem könnyű mérleget készíteni. Legtöbb eredményt – úgy tetszik – a néprajz és a nyelvtudomány mondhat magáénak. Bibó bírálatában nyilvánvalóan erre, az etnográfiai túlsúlyra is gondolt. A történetírás valamivel kevesebbet könyvelhetett el, az irodalomtörténet alig valamit. Megindultak a Magyar Nyelvatlasz és a Magyar Néprajzi Atlasz próbagyűjtései. A folyóirattal együtt az intézet hét sorozatot adott ki, és megjelentetett műveket ezeken kívül is. Olykor igen távol eső módszereket, elveket és területeket képviselő munkák kerültek egymás mellé, mint például az első jelentős néprajzi falumonográfia (Fél Edit: Kocs 1936-ban) és Erdei Ferencnek A magyar paraszti társadalom című klasszikus szociológiai könyve. A tudománynépszerűsítés feladatát rendkívül magas színvonalon látták el. Tematikus előadássorozataik négy gyűjteményes kötetben jelentek meg: az Úr és paraszt a magyar élet egységében (1941), valamint a Magyarság és szlávok (1942) szomszédnépi kapcsolatokat, végül A magyarság őstörténete (1943) az etnogenezis és a korai történet legfontosabb kérdéseit tárgyalták.

A Magyarságtudományi Intézettel párhuzamosan további olyan több-kevesebb önállósággal bíró társadalomtudományi kutatóintézet kezdett működni, amelynek feladatköre – noha szervezetileg nem független össze vele – szintén több tudományágot egyesített. Történetük, akár az egyetemi Magyarságtudományi Intézet története, jórészt föltáratlan vagy csak vázlatosan ismert. A sorba tartozik elsőként a magját illetően legkorábbi keletkezésű Táj- és Népkutató Központ (1938), mely 1941 őszén betagozódott az ugyancsak sokoldalú profillal alapított Teleki Pál Tudományos Intézetbe (1939–49 között Kelet-európai Tudományos Intézet). További hasonló arcélú, de regionális illetékességű intézmények voltak: az Erdélyi Tudományos Intézet (1940–45 között Kolozsvár székhellyel), az Alföldi Tudományos Intézet (1943–49 között Szegeden, alapítója Bartucz Lajos volt) és a Dunántúli Tudományos Intézet (1943– Pécsett). Az utóbbi az MTA felügyeletével ma is dolgozik.

Az egyetemi Magyarságtudományi Intézet a felsőoktatás és a tudományos élet átszervezésével 1949-ben szűnt meg, de a háború utáni években tevékenyen már nem működött. Megszűntével hosszabb időre megszakadt a nevében jelölt tudományos törekvések folytonossága, amely egy korszak lezárulását is jelentette. Épp ezért pont alkalmas a mintegy két évtizednyi idő kezdeményezéseinek és törekvéseinek rövid összegző értékelésére.

Mint minden szellemi alkotás, a hungarológia is magán viselte korának eszmei-ideológiai-gondolati bélyegeit. Különösen két tényezőre gondolunk. Az egyik a kor nagyhatású gondolati áramlata, a szellem-történet, mely alkalmasnak bizonyult a romantikus hagyományok felélesztésére. A másik a trianoni békekötéssel mélyen sértett magyar nemzeti érzés, melynek több rétege létezett a hivatalos nacionalizmustól az önkritikus, a helyzettel a korábbiaknál reálisabban szembenézni akaró beállítódásig. A második tényezővel kapcsolatban újabb két következmény adódik. Mindenképpen erősödött a befeléfordulás, ami a hungarocentrizmust táplálta, és valós vagy vélt egyedi és sajátos nemzeti értékek, jellemvonások, tulajdonságok védelmét helyezte előtérbe. Ezen túl nem kérdéses, hogy a tudományos pályákon ténykedők, a hungarológia kezdeményezői is, a tudományos élet állami szubvencióját tekintve pedig teljesen érthető, azonosultak vele vagy engedményeket tettek a kor hivatalos művelődés- és tudománypolitikájának. Érthető, hogy a bukott társadalmi rendszer árnyékát magukon viselő hungarológia vagy magyarságtudomány kifejezések nem csengtek jól, noha egyetlen alkotó résztudományuk érvényességét sem vonták kétségbe az új tudománypolitika.

Mi marad akkor, ha eltekintünk a szellem-történet tévútjaitól és a nacionalizmusnak tett engedményektől? Az általános tudományfejlődés fontos fokozatai jelentkeztek a hungarológia változataiban.

1. A modern magyarországi tudományos életet 1867 után a pozitivizmus sokirányú eszméi teremtték meg. Már ezek természetéből következően, de a gyakorlati szükség miatt is, ahogyan fentebb szó esett róla, széles körű szakosodás jött létre. Az elkülönülés, sőt elszigetelődés következtében a tudományszakok nem egyszer megsínylelték, hogy nem, vagy nem kellően ismerték egymás terveit és eredményeit. Németh László szellem-történeti ösztönzéssel fordult hevesen az akadémikus tudományosság ellen, ám tőle függetlenül valóban elodázhatatlan követelménnyé vált valamilyen integráció, a tudományközi kap-

csolatok szorosabbra vonása, amit a szaktudósok szorgalmaztak (Gragger, Bartucz), és amit mai kifejezéssel élve komplex kutatásoknak nevezünk.

2. A XIX. század közepétől a tudományos kutatás központjai az egyetemi tanszékek voltak. Az 1920-as évektől azonban Magyarországon is nyilvánvalóvá vált, hogy a korszerűség nem nélkülözheti a kutatóintézeteket.

Az 1940-es évek komplex jellegű intézetalapításaiból az egyetlen, amely a megszüntetést elkerülte, a pécsi Dunántúli Tudományos Intézet, igaz, hogy eleve tájkatató és kis létszámmal dolgozó intézmény volt és maradt, melynek ezen túl mindig súlypontját alkotta a földrajztudomány és rokonágazatainak képviselője, de regionális illetékessége sosem vált partikulárisá. Számos közlemény bizonyítja, hogy az 1960–70-es években az észak-mecseki bányavidéken folytatott életmód-kutatásban nagy szerepet kapott az ember és természeti környezetének kapcsolata, valamint a különböző nemzetiségek kulturális és társadalmi érintkezése (történelem, néprajz), vagyis olyan általános kérdések helyi változatai, amelyek először a 30-as évek hungarológiai tervezeteiben merültek föl.

Maga a hungarológia kifejezés az 1960-as évek végén a távolból szemlélőnek váratlanul, a közelebbi körülményeket ismerőnek mégsem meglepően, Jugoszláviában bukkant föl ismét meghatározott kutatási irány nevéként: 1969-ben Újvidéken Hungarológiai Intézet kezdett működni. Létrejöttét két körülmény határozta meg: a jugoszláviai, magyar nemzetiség szellemi igényei saját kulturális múltjának vizsgálatára és a jugoszláv nemzetiségi politika kedvező alakulása. A hungarológia fogalmát ezúttal sem próbálták meghatározni, hanem az alapító okiratban megjelölték azt a négy tudományterületet, melyeket az intézet gondozásba vett: magyar nyelv és irodalom, folklór, művelődéstörténet. (Ez utóbbin színház-, folyóirat-, kiadó- és egyesülettörténetet értettek). Kiemelt helyet biztosítottak minden téren a magyar–dél-szláv kulturális és nyelvi kapcsolatok vizsgálatának. Az újvidéki intézménnyel a hungarológiai elképzelések újabb változata valósult meg. Noha a feladatkör a korábbi vállalkozásoknál szűkebbre húzódott össze, mégis először jött létre magyar nemzetiségi kutatóközpont. (Legfeljebb a két világháború között Szlovénia rövid ideig és gyöngye hatáskörrel működő csehszlovákiai Magyar Tudományos Irodalmi és Művészeti Társaság – az alapítóra utalva, rövid nevén Masaryk Akadémia – említhető e típus előzményeként.)

Az újvidéki intézet, alapításánál és névválasztásánál, közrejátszott a jugoszláviai albán autonóm tartomány székhelyén, Pristinán akkor már dolgozó Albanológiai Intézet mintája. Nemzetközi viszonylatban számos hasonló példa ismert, bár a helyi lehetőségek megvalósulásának sokfélesége miatt típusba sorolásuk körülményes. Szinte minden jelentékenyebb nyugat-európai nyelvi nemzetiségi csoportnak van kulturális intézete, mely társadalomtudományi kutatással is foglalkozik. A magyarországi nem magyar múltba eredően is találunk egy sajátos formát, a szláv népek anyanyelv- és kultúravédő egyesületeit, a maticákat (szerb, horvát, szlovák). Eszmei gyökereik rokon a múlt századi hungarológiával, a nemzeti romantika hívta őket is létre. A trianoni békeszerződés után sem szűntek meg, sőt megújultak, tevékenységük más-más mértékben kiterjedt a nemzeti tudományokra, gyűjteményi felügyeletre, könyvkiadásra, sőt nyelvvédőből nyelvterjesztővé váltak (pl. a Matica Slovenska).

Bartucz Lajos és Németh László hungarológiai társaság alapítására tett javaslata évtizedek múltán 1977-ben került megvalósításra, ismét más, az előzményektől sok vonásban eltérő új értelmezéssel. A Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság első ízben a hungarológiai törekvések történetében a magyar műveltséggel tudományos feladatként és a felsőfokú oktatásban foglalkozók nemzetközi összefogását jelölte céljául, vagyis tekintetbe vette az 1920-as években még kizárólagosan nemzeti indokolású fogalom lényeges változását.

A legfiatalabb hungarológiai intézmény, a Magyarságkutató Csoport a nemzet-nemzetiség-diaszpóra tematikát illesztette kutatási programja középpontjába, s ez, akár a Filológiai Társaság célja, arról tanúskodik, hogy a magyarságtudomány fogalmából kiveszett a szellemtörténeti ihletődés.

Hiba volna tagadni, hogy a végső soron a romantikának köszönhető kérdés, miben áll a nemzeti jelleg, másként fogalmazva: miben mutatkoznak meg egy nyelvvel meghatározott civilizáció és kultúra egyedi sajátosságai, melyek éppen megismételhetetlenségük miatt az egész emberiség számára értéket

képviselnek, megnyugtatóan nincs megválaszolva. Úgy tűnik föl, az újabb hungarológiai kezdeményezések óvakodnak vállalni ezt a kérdéskört, ha nem is tagadják meglétét. Kétségtelen, hogy az 1930-as évek hungarológiai teóriáit a gyakorlat nem igazolta, sőt ellentmondások mutatkoztak az elméletek és a megvalósult intézményes munka között. A frissebb kezdeményezések viszont következetesen elhúzódnak attól, hogy irányító elméletre hivatkozzanak. Mintha arra a 30-as évek végén kialakult álláspontra helyezkednének, hogy a hungarológia mint olyan, önálló diszciplína értelmében nem létezik, csupán összefoglaló és szorosabb együttműködésre serkentő elnevezés egy eredeti nyelv és kultúra jelenének és történetének kutatására. A gondolat magva évtizedeken át nem változott: a magyar múlt és művelődés, a magyar etnikum és környezetének viszonya vizsgálatát több tudomány szak együttműködésével eredményesebb folytatni, mint széttagoltan. Egy valami még vitathatatlan: igazán jó, tartós eredmények pedig akkor születnek, ha a magyarságtudományba sorolt részágazatok gondolati megalapozottsága szakonként jó és korszerű. Akkor várható, hogy a sajátosság kérdéseire is termékeny válaszok születnek.

(A hungarológia változásai és változatai című,
az Alföld 1986/10. számában megjelent
tanulmány rövidített változata.)

Juhász Gyula:

A hungarológia fogalmának és tárgykörének értelmezése

Amikor kiejtjük azt a szót, hogy „hungarológia”, első pillanatban mindenki számára nyilvánvalónak tűnik, mit értünk alatta. Azonban, ha egy kicsit alaposabban foglalkozunk vele, hamar elbizonytalanodunk. S hogy erre az elbizonytalanodásra okunk van, azt mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy a Filológiai Társaság végrehajtó bizottsága a hungarológia fogalmának és tárgykörének értelmezését napirendre tűzte.

Ma a hungarológia fogalmának sokféle megközelítése van. Nemzetközi aspektusból nézve sokak számára természetes, ha azt mondjuk: hungarológia a különböző tudományágaknak a magyarsággal, Magyarországgal foglalkozó része. Még pontosabban: a világ különböző országaiban a magyarsággal, Magyarországgal foglalkozó tudósokat nevezhetjük hungarológusoknak, bármilyen tudományágról legyen is szó. Mások viszont azon a véleményen vannak, hogy a „hungarológiának” mint fogalomnak a használata a fenti értelemben is tudománytalan, éppen mert Magyarországgal, a magyarsággal tudományágak egész sora foglalkozik, vagyis tárgya tudományágaknak. A fogalom használata azt jelentené, hogy a hungarológia önálló tudományágként létezne, mint a biológia stb.

Ezt a megközelítést támasztja alá, ha hazai nézőpontból, hogy úgy mondjam, belülről vizsgáljuk a témát. Nem hiszem, hogy akadna akár csak egy is a jelentős tudós kollégáink közül – legyen az irodalomtörténész, néprajzos, nyelvész, történész –, aki magát hungarológusnak tekintené és ne saját tudományága művelőjének.

Történeti oldalról is közelíthetünk a témához, hiszen a „magyarságtudomány” nemcsak mint fogalom született meg a két világháború között, de ezen a néven 1940-től a Pázmány Péter Tudományegyetemen intézet is működött, mint keretintézet, amely maga is szembekerült a dilemmával, mit értenek alatta. A „Magyarságtudomány” című folyóirat új, már ehhez az intézethez kapcsolódó folyamában olvashatjuk: „Magyarságtudomány alatt nem egy önálló tudományágot kell érteni, hanem a különböző tudományágakon belül sajátos, magyar nézőpontot.” Az intézetnek, mint keretintézetnek célja az ilyen jellegű kutatások támogatása volt. A „sajátos magyar nézőpont” tudományos szempontból eléggé bizonytalan dolog. Mindenesetre, ha azokat a kiadványokat nézzük, amelyek ennek az intézetnek a közreműködésével jelentek meg, nemcsak azt állapíthatjuk meg, hogy magas színvonalú tudományos, vagy tudománynépszerűsítő műveket tett közzé (akár Szabó István remek történeti munkáját, A magyarság életrajzát nézzük, akár az Úr és paraszt a magyar élet egységében című kötetet vagy a Ligeti Lajos által szerkesztett – a nemrég reprint kiadásban is megjelent – őstörténetet), hanem azt is, hogy munkálkodásának fókuszában a bátor, ámde reménytelennek látszó küzdelem került a dilettantizmus áradatával szemben.

Reménytelennek mondtam ezt a tudományos küzdelmet, mert nemcsak abban a közegben, a háború éveiben volt az, amikor a fölbomlás állapotában levő hatalmi, politikai és széthulló társadalmi viszonyok között elképesztő méreteket öltött a dilettantizmus, hanem azért is, mert ezen bizonyos értelemben a mai napig nem jutottunk túl.

A második világháború után, gyökeresen megváltozott helyzetben merült fel megint a „magyarságtudomány” problémája. S itt nemcsak a háború, s főleg az utolsó esztendő következményeire, a politikai változásokra gondolok, az ország szellemi állapotára, amelyben Bibó István megírta tanulmányát A magyarságtudomány problémája címmel, amelynek következtetésével sok szempontból ma is egyet lehet érteni.

„Minden magyarságtudományi gondolatmenetnek, s minden magyarságtudományi vállalkozásnak a legfőbb feladata – írta –, hogy a hagyományos magyarságtudományi kérdéscsoportoktól megőrizze magát. A magyarságtudományi probléma új felvetésének egyetlen értelme lehet: felfedni minden részletében a tévutak gyökerét és minden egyes kérdéscsoport számára kijelölni a tiszta, mellékszempontoktól nem terhelt további tudományos munka útját.

- a) Ennek során a kérdés egyik oldala a történeti magyar kultúrának, különösen pedig a magyar paraszti népkultúrának, mint történetileg zárt, többé már nem termelő, de eddigi műveiben valóban jellegzetes és szűkösségében mélyen harmonikus kultúrának az alkotásaival való foglalkozás. Ez tudományos és esztétikai feladat, s fontos tudnunk, hogy e kutatások eredményei jelentősek lehetnek, de nem szükségképpen jelentősek a magyar kultúra regenerálódása számára.
- b) A másik szempont a magyar történeti fejlődésnek, s benne a paraszti állapotnak, mint történeti-társadalmi állapotnak a történettudományok és társadalomtudományok síkján való feltárása, beleértve a paraszti népkultúra történelmi-társadalmi alapjának s jelenlegi bomlásának a feltárását. Ez is tudományos feladat, de ez már olyan ténybeli eredményeket hoz felszínre, melyeknek megismerése és világos értékelése a nemzeti közösséggel kapcsolatos tennivalók, vagyis a politika számára is tanulságos és irányadó.
- c) A harmadik szempont végül a magyarságnak, s benne a magyar parasztságnak, mint mozgásba lendült közös vállalkozásnak a megújulása, kibontakozása számára az utat és a programot megtalálni minden téren, így kulturális téren is. Ez már nem tudományos, hanem politikai, kultúrpolitikai feladat, s ennek során kell eldönteni, hogy a történeti magyar kultúra, s a magyar paraszti népkultúra mely alkotásai és megnyilvánulási formái alkalmasak arra, hogy az iskolai és tömegnevelés eszközévé, a magyar ifjúság és magyar tömegek kialakuló egyetemes kultúrájának a közkincsévé váljanak.”

Arra is gondolok, hogy a háború után tudományos életünk szervezeti keretei gyökeresen megváltoztak. Újjáalakultak a háború alatt létrejött kutatóintézetek, majd megalakultak a nagy akadémiai intézetek. Ebben a megváltozott helyzetben egy idő után nemcsak az újkeletű torzulások jelentkeztek, hanem fehér foltok, lefedetlen területek is támadtak.

Ezek közül a legfontosabb, a legfájóbb, a legégetőbb a határainkon kívül élő, a magyarság egyharmadát kitevő népesség figyelmen kívül hagyása volt, közülük is elsősorban azon millióknak, akiken a „határok léptek túl”, mint ahogy Imre Samu megfogalmazta. Ezeknek a fehér foltoknak a felszámolására egészen az utóbbi évekig tulajdonképpen csak egyéni törekvések voltak a különböző tudományágakban. (Ez alól leginkább az irodalomtudomány volt a kivétel.) A külföldön élő magyarsággal való foglalkozás iránti társadalmi igény ugyanakkor egyre erőteljesebben merült fel.

Ezek voltak az előzményei a Magyarságkutató Csoport létrejöttének 1985 októberében. A kutatócsoport megbízatása alapítói rendelete szerint nemcsak: „a határainkon kívül élő magyarság társadalmi, kulturális viszonyainak átfogó (komplex) kutatása”, hanem „a hungarológiai és a nemzetiségi kutatással foglalkozó intézmények tevékenységének segítése” is.

S itt térhetünk vissza a hungarológia fogalmi és tartalmi kérdéseire. Mint látható, a Magyarságkutató Csoport alapítói okirata a hungarológiának ad egyfajta értelmezést. S ez pedig a magyar kultúra és tudomány közvetítése kifelé, a nagyvilág felé. A hungarológia ebben az értelemben került be abba a programba, amely az ún. TS-4/5 Magyarságkutatás című kutatási programként létezik. Ez a következő kutatási területeket jelöli meg:

A hungarológiai ismeretek terjesztésében érintett országok oktatási rendszerének, kulturális hagyományainak, nemzetiségi jellemzőinek a hungarológia jelenlegi, gyakorlatának vizsgálata alapján a hungarológia országokra lebontott fejlesztési programjának kidolgozása.

A hungarológiai oktatás tantervi rendszerváltozatainak összehasonlító elemzése.

A magyar, mint idegen nyelv külföldi egyetemi oktatásának módszertani, alapkérdései.

A magyar irodalom (kultúra, művelődéstörténet) külföldi egyetemi oktatásának tartalmi és módszertani kérdései.

Az ún. kemény társadalomtudományok (szociológia, jog, demográfia, statisztika, közgazdaságtan, gazdaságföldrajz) helye, szerepe a hungarológiai oktatásban; oktatásuk tartalmi, módszertani kérdései. A magyar történelem kérdései a külföldi felsőoktatásban.

Akár mennyit vitatkozunk is a hungarológia fogalmán és tartalmi kérdésein, az tény, hogy sokirányú munka folyik – s nem eredménytelenül – idehaza és külföldön egyaránt. S ami nagyon fontos: kezdenek megszűnni a politikai félelmekből, a múlt rossz emlékeiből, s hozzáteszem, a nem egyszer kicsinyes féltékenykedésekből fakadó korlátok, akadályok.

A félelmek alatt értem azt is, hogy például a magyar történelem, és következésként a magyar történettudomány korábbi kiszorultsága a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaságból, ilyen elemeken is alapult. Ma ezen már túl vagyunk, s az Erdély története körüli vihar kapcsán azt is látjuk újra, hogy a világban való hírünk szempontjából milyen roppant jelentősége van a történelemnek, a magyar történettudomány jelenlétének, művekkel, előadásokkal, vitákkal a hungarológiai fórumokon is: a külföldi magyar intézetekben, hungarológiai tanszékeken, intézetekben.

Megint szinte az utolsó pillanatban vagyunk, de talán nem keseregni kell ezen, hanem annál aktívabban munkálkodni, hogy a magyar kultúra, a magyar tudomány eredményeit segítsük – amennyire lehet – megismertetni a világgal.

(A hungarológia régen és ma. Bp. 1983. 308–321. p.)

Rákos Péter:

Hungarológia: a dolog és a szó

Felszólalásom címe semmilyen vonatkozásban sem utal Michel Foucault francia filozófus hasonló alcímű könyvére; azért választottam, mert tömörnek és kifejezőnek érzem. Valóban: most, amikor többfelől elindított kezdeményezések nyomán többé-kevésbé valamennyien ráeszméltünk, hogy a hungarológiával kapcsolatosan tisztáznivalóink vannak, az egyik legsürgősebb teendőt éppen a szó és a dolog kölcsönös viszonyának megvilágításában látom. Nyilvánvaló, hogy a kettőt nem lehet szétválasztani, s épp oly nyilvánvaló, hogy össze sem szabad keverni.

Mivel a tisztázásnak ezzel a szándékával, a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság talaján értekezünk, nem árt röviden felidézni, mi köze van a Társaságnak a hungarológiához. A kérdés módszertanilag nem mondvcsinált, a válasz látszólag egyszerű. Jóllehet a Társaság hivatalos elnevezéseinek egyik változata sem tartalmazza a „hungarológia” kifejezést, az alapszabályokban, az általános programban szerepel. (Ott, mint „hungarológiai tudományok.”) A két kongresszust, melyek szervezésében a Társaság kezdeményező szerepet (s annál jóval többet is) vállalt, hungarológiai kongresszusként rendezték meg. A Társaság magyar nyelvű kiadványai: a Hungarológiai Értesítő, a Hungarológiai Alapkönyvtár címükben élnek ezzel a terminussal. A Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság ma a hungarológiának nemcsak egyik gazdája, sáfára, hanem legfontosabb alappillére is. Felvethetné valaki a kérdést,illetékes-e ez a fórum ilyen alapvetően elvi kérdés tisztázására, de tagadhatatlanul kötelessége megkísérelni. Teszi is, tette a múltban is; emlékezzünk csak Klaniczay Tibornak a Kortárs 1973/3. számában közzétett, a Társaságot bemutató rendkívül magvas nyilatkozatára, továbbá az I. kongresszus utáni tévéműsorra, melynek keretében Béládi Miklós, Hanák Péter, Klaniczay Tibor és Kopeczi Béla fejtették ki idevonatkozó nézeteiket, s melynek szövege az Alföld 1982/5. számában látott napvilágot. S azóta is szép számmal jelentek meg további közlemények, a Kósa Lászlóé, a Jankovics Józsefé s másoké, elannyira, hogy elmondható, a feltett kérdés megválaszolásához minden alapanyag együtt van, a hungarológia rendeltetését, mibenlétét nem szükséges feltalálnunk, elég felfedeznünk. És mégsem világos minden.

Nézzük elsőbben is a szót. A hungarológia a köztudatban többnyire egyértelmű a magyarságtudománnyal, amely azonban önmagában legalábbis kétértelmű. „Nem jó szó, és mégis szükséges” mondotta valaha, jóval „ante urbem conditam” azaz a Nemzetközi Filológiai Társaság létrejötte előtt Eckhardt Sándor. Úgy fogjuk-e ezt fel, mint a nyelvújítási szavakkal kapcsolatosan szállóigévé vált szellemes megállapítást: hiba, hogy lett, de jó hogy van? Nem egészen. Nem szívesen kötnék bele ex post a szóba, hiszen vállaltuk, gyökeret vert. Csak nemrég is azzal a kérdéssel lepett meg valaki, hogy milyen szakpárosításban nyílik meg a jövő tanévben a Károly Egyetemen a hungarológia? Akár azt válaszolom, hogy az egyetemen nincs hungarológia, „csupán” magyar szak, akár azt, hogy a hungarológiát (bicegőn) a bohemisztikával vagy (a szimmetria kedvéért nemlétező terminust rögtönözve) a „bohémológiával” párosítjuk, mindenképpen lesz a válaszomban valami bökkenő. Külföldön működő magyar kulturális intézetek feladatuk kapják, hogy minél hathatósabban egyengessék az illető országban a hungarológia útját: s miközben egyengetik is derekasan, őket is egyre jobban furdalja a kíváncsiság, hogy mi is az voltaképpen, amit egyengetnek? Ami tehát a szót illeti, lebeg körülötte némi bizonytalanság. Magunk

is tanakodtunk róla annakidején. Mintha eléggé elhalványult volna emlékezetünkben az az előkészítő bizottsági ülés, melyen az egyesektől pártfogásba vett „hungarisztika” terminussal szemben még az az aggály is felmerült, hogy jelentése már „le van foglalva”, rossz emlékü politikai mozgalmat idéz.

Ismétlem, nincs szándékomban megkérdőjelezni a már egyszer elfogadottat, de látnivaló, hogy legalábbis tudománylogikai szempontból vannak itt megfontolandó nehézségek. A „-lógia” és az „-isztika” között van érzékelhető, sőt ki is fejthető különbség. A „-lógia” (a kutatási terület jelzésével egyidejűleg) inkább talán a tudományos statutumot hangsúlyozza, az „-isztika” (a tudományos statutumot elvileg nem vonva kétségbe) elsősorban a kutatási területet. Tehát nem feltétlenül rangkülönbség, de mindenképpen hangsúlyeltolódás. Más megfelelések a „-lógiát” mint „törvénytudományt” látszanak szembesíteni az „-isztikával” mint inkább leíró, vagy „eseménytudomány” jellegű diszciplínával. Olyan hatalmas és szétágazó terület, mint a szláv filológia beérte a szlavisztika elnevezéssel, a germanisztika, a romanisztika is; még kézenfekvőbb példa a finnugorság területének tudományos vizsgálata, a „finnugrisztika”; de bohemisztikát, italianisztikát, polonisztikát is mondunk, hasztalan pillantgatok széjjel, hol található megfelelő és meggyőző analógiát a „-lógiára”? A turkológia nyilvánvalóan nem „törökségtudomány” a szónak abban az értelmében, hogy egyetlen nemzetre, a mai török nemzetre korlátozódna; nem „kínaiságtudomány” a szó szoros értelmében a sinológia sem, a hettitológia jobb példa volna, csak hogy hettiták már nincsenek. Kósa László kiváló összegző írásában említi az albanológiát, hallunk fennológiáról is, de mindezek együttvéve is csupán egy tendencia megrajzolásához nyújtanak segítséget.

A továbbiakban óvatosan, lépésről lépésre merészkedem beljebb a probléma sűrűjébe, a szótól a dolog felé. A szó végtére is nem kötelez túl sokra. Aki egy fogalom meghatározására törekszik, óvakodik attól a téveszmétől, hogy a szó mai jelentése vagy etimológiája kulcsot ad a kezébe, utat mutat a dolog felé. Vajon, hogy csak egy példát említek, azok, akik a realizmus körül dúló emlékezetes viták során, meddőségüktől olykor elcsüggedve, a szótól kívántak tanácsot kérni, mely félre nem érhetően a valóság ábrázolásának igényét jelezte, nem estek-e kelepcebe, s nem kellett-e idővel belátniuk, hogy a valóságábrázolás igényével lépett fel úgyszólván minden művészi és irodalmi irányzat, a klasszicizmus, a romantika, a naturalizmus, az impresszionizmus is, nem törődve, quid significat nomen, hanem quid est res?

A szó jelentésénél több adalékkal szolgálhat a szó története. Ott már lényegileg is egybefonódik a „hungarológia” és a „magyarságtudomány”, s ezzel kapcsolatosan szeretnék szóvá tenni valamit: azok, akik a két háború között a „magyarságtudományt” terminusként alkalmazták s táplálták bele a köztudatba, a „magyarság” szót minden valószínűség szerint gyűjtőnévként használták, a magyar nemzetközösség egészét értették rajta s az egyszerűségében is sokrétű -ság, -ség képzőnek feltehetően ez is az elsődleges jelentése. Ismereteim fogyatékoságáról árulkodik, hogy nem tudom: ki s milyen mértékben tűnődött el a képző másik fontos funkcióján, ti. hogy denominális, többnyire elvont tulajdonságot jelentő főneveket képzünk vele, minélfogva erős konnotatív sugallat hat nyelvileg (is), hogy így (is) értelmezzük a diszciplínát: a magyarság mint tulajdonság lényeg, jelleg, alkat, mint kérdés: hogy „mi a magyar”? Azért beszélek konnotatív nyelvi sugallatról, mert abban a magyarságtudományban – vagy azokban a magyarság-tudományokban –, amelyek a második világháborút megelőző évtizedekben váltak a hungarológiával egyértelművé, akár szellemtörténeti, akár antropológiai vagy bármilyen más nézőpontból közelítették meg a tárgyat, ez a kettő nem vált következetesen és tudatosan ketté. Minden ilyen irányú töprekedésem tehát oda konvergál, hogy a szót nem hívhatom segítségül a dolog megnyugtató tisztázásához. A szó vizsgálata csupán megerősíti azt a korábbi, meggyőződésemet, hogy a kérdést nem úgy kell feltennünk: mi a hungarológia, hanem hogy mi legyen számunkra ma.

Valószínű, hogy a legelterjedtebb nézet (vagy téveszme) szerint hungarológiával foglalkozni annyi mint magyar tárgyú stúdiumokat (Hungarian Studies, Études Hongroises) végezni. Ez a gyakorlatban, a köztudatban bizonyos fokig igaz is. Aki a magyar népi díszítőművészettel, magyar hangtörténettel, magyar iskoladrámával foglalkozik, máris a hungarológiát műveli, hungarológiát „űz”. Eszerint a hungarológia terminussal csupán összefoglalóan jelölnék meg néhány kutatási területet, melyek közül a

nyelv, az irodalom, a néprajz Társaságunk működésének kitüntetett szférái, a történelem, erről már sok szó esett, csupán szervezési okokból nem az, és persze vannak további szférák is, melyek nem rekeszthetők ki tárgyából. Ezen a fokon tehát voltaképpen elfogadjuk, hogy a hungarológia nem egyéb, mint a magyar tárgyú vagy vonatkozású kutatások pusztá tömege, s amikor az elmúlt évtized során divatba jött, nem a dolog, hanem a szó csinált karriert. Nem állítom, hogy ez merőben hibás vagy téves szemlélet, s elképzelhető egy olyan álláspont, hogy már a „hungarológia” terminus új virágkora előtt is a hungarológiát műveltük, a marxi fordulattal élve: nem tudtuk, de tettük, akárcsak a Molière-i figura, aki örömteli meglepetéssel értesül róla, hogy egész életében prózában beszélt, csak éppen nem tudott róla. Ha ezzel beérnénk nem is kellene több időt vesztegetnünk a kérdésre. Magunkévá tennénk a hungarológia avagy magyarságtudomány „adicionáló” felfogását. (A szóra, mely nem új, ebben az összefüggésben Vajda György Mihálynál figyeltem fel, aki a világirodalom történetének egyik variánsát nevezi adicionáló-nak, mint az egyes nemzeti irodalmak summáját.) Sokfelé találkozunk efféle adicionáló értelmezéssel. A szlavisztika, a romanisztika, a „finnugrisztika” nem „nemzettudományok”, vizsgálódásuk több nemzetre kiterjed. Adicionáló felfogásuk inkább szabály, mint kivétel. Nyilvánvaló persze, hogy a lengyel romantikáról, vagy verselésről, a spanyol népzeneről értekezni csakugyan megannyi építőkocka a szlavisztikához, s másrészt persze a „polonológiához”, a „hispanológiához” is. De a szón túli, a dolgot érintő különbség itt az, hogy e találmányra, példaképp említett kutatások az egyik lehetséges felfogás szerint legfeljebb adalékkul szolgálnak a nevezett tudományterületekhez (szélsőséges értelmezésben annak mintegy segéd tudományai), míg az adicionáló felfogás szerint annak már önmagukban is további perspektívát nem igénylő művelése. S ismétlem, ez utóbbival nemcsak hogy beérhetnénk, hanem meg is egyeznénk a leginkább elterjedt felfogással, mely tapasztalatom szerint ma már gyakran értetlenül, sőt bizalmatlanul fogadja az ezen túlmenő aspirációkat. A magyarságtudománynak az a felfogása, ahogyan az például a Magyarságtudomány című folyóirat anyagából is kiolvasható, nem túl sűrűn lépett túl ezen a gyakorlaton: a folyóirat 1942. évi 2. számából találmányra ragadom ki a Balassi Bálint ismeretlen leveleiről, a Tar Lőrinc-mondáról, a 19. század egyházi költészetéről szóló közleményeket.

Sietve fűzöm hozzá – talán az időközben már önökben is megfogamzott ellenvetésre reagálva –, hogy a szlavisztika és a hungarológia ezen a fokon is más-más értelemben összegez: a szlavisztika különböző területek egynemű elemeit adicionálja, a hungarológia egy homogén terület különemű tárgyakkal foglalkozó diszciplínáinak eredményeit foglalja vagy foglalhatja együvé. A továbblépés lehetősége sem azonos. A szlavisztika, romanisztika stb. egy bizonyos általánosító vagy egyetemesítő lehetőséget kínál, a hungarológia ezenfelül egy elvonását, egy szintézisét. A rész és az egész dialektikája itt nem azonos jellegű, de mindkét esetben rész és egész kölcsönös viszonyáról van szó.

Itt keresném aztán a gyökerét annak az adatszerűen nehezen bizonyítható, de észlelhető jelenségnek, hogy éppen a nagy lélekszámú nemzetekre vagy nyelvcsaládokra kiterjedő kutatások veszik fel inkább az -isztika képzőt, míg a kisebbek esetében mintha gyakrabban bukkanna fel az igény a -lógiaira. A magyarságtudomány a „nemzettudomány” speciális esete; potenciálisan természetesen minden nemzetről konstituálható tudomány, de nem minden nemzet igényli, hogy a tudomány tárgyává avassák s nem minden nemzetről igényel a „népek hazája”, a világ összefoglaló tájékoztatást. Hogy mikor s miért lép fel efféle igény, az önmagában is rendkívül fontos tárgya kell legyen a kutatásnak, s mellesleg megjegyezve: sem a belülről támasztott, sem a kívülről megnyilatkozó igény nem feltétlenül s egyértelműen pozitív előjelű jelenség, s majdnem mindig gyakorlati indítéka van. A tudomány méltóságán semmiképpen nem esik csorba, ha figyelmét tudományon kívüli szempontok irányítják valamely problémára, a tudomány történetében ez gyakori eset, majdnem szabály, de az bizonyos, hogy a külön fellépő igény csak a potenciális nemzettudományok rendszerébe illesztve számíthat létjogosultságra, tudományos és erkölcsi nemzetközi hitelre. Minden egyetemi oktató jól ismeri a pragmatikus tényezőket, amelyek az efféle igényt létrehozzák. Magam is felhívtam a figyelmet a múltban szóban és írásban nem egy ízben arra, hogy a német zenét, a francia festészetet, az olasz történelmet kutatók általában a zenetudományi, művészettörténeti, történettudományi tanszékeket keresik meg e tárgyban konzultáció végett, míg az Erkelről, Munkácsyról

vagy akár Bolyai Jánosról tájékozódni kívánók a magyar szakot tüntetik ki bizalmukkal. Minden külföldi egyetemi magyar szakos oktató botcsinálta hungarológus, vélt vagy feltételezett szakembere egy olyan komplex területnek, amelynek egy személyben talán nem is lehet specializált szakembere. Nyilván Gragger Róbert is ilyesfélét tapasztalhatott, amikor a maga hungarológiai koncepcióját érlelte. Az ilyen sokágú felkészültség egy munkahelyre való összpontosítása néhány kivételes műhelyt, nem számítva ma még inkább jámbor szándék. Kissé sántikáló analógiával azt mondhatnánk, hogy bármely két hungarológiai részterület specialistái úgy viszonyulnak egymáshoz, mint – mondjuk – a szívsebész a szemorvoshoz: mindketten orvosok, de egymás területén csak mérsékelten illetékesek.

A hungarológia (vagy magyarságtudomány) tehát sem a magyarság felől nézvést, sem a külföld felől nem valami speciális tudománylogikai szükségszerűség szülöttje, hanem gyakorlati követelmény. S mint Klaniczay Tibor, a hungarológia újabbkori fellendülésének spiritus rectora, majd nyomában mások is egyértelműen leszögezték: a hungarológia magyarokról szóló tudomány, de nem a magyarok tudománya. Magyarok és nem magyarok művelik, de másképp, mint sine ira et studio nem is művelhető: szó sem lehet arról, hogy a nemzeti önismeret tudományának tekintsük. Arra az esetleges ellenvetésre, hogy a kettőt nem lehet mereven különválasztani, azt válaszolom, hogy – jóllehet összefüggésüket tudomásul vehetjük – a kettőt különválasztani, s igenis szigorúan és mereven különválasztani a tudományág érdeke és létezésének feltétele.

De ha a magyarságtudomány (vagy hungarológia) a „tudni érdemes dolgok tudománya”, akkor bármely nemzetről szóló tudomány ugyan úgy az, s ez esetben kell, hogy legyen vagy létrejöjjön a nemzettudománynak egy olyan elmélete, amely megelőzi s fölötte áll a hungarológia saját módszertanának s kötelező alapja a hungarológia meghatározásának.

Most már azonban legfőbb ideje annak, hogy rátérjek az addicionáló, a summázó gyakorlaton való túllépés lehetőségére. A vázolt szemléletet meghaladó magasabbrendű és szervezettebb konvenció igénye természetesen megvolt már eddig is. A hungarológia megteremtői, meghatározói s olyan – hogy így mondjam – törvényhozói mint Németh László, vagy másfelől Ortutay Gyula stb. a magyar tárgyú tájékozódást, kutatást interdiszciplináris, komplex tudományként kívánták műveltetni. Ha ezt a sokszor hangoztatott igényt kellő következetességgel végiggondoljuk, elérkezünk egy fontos felismerésig: a hungarológiát alkotó tudományszakok: a nyelvtudomány, az irodalomtudomány, a történettudomány, a néprajz, a zenetörténet, a művészettörténet, a magyar tudomány története stb. nem pusztán összegükkel alkotják a hungarológiát, nem is csupán a felsoroltak és fel nem sorolt számos továbbiak interferenciája, kölcsönös viszonylataik szövevényes hálózata, hanem valamely egységes, nem tartalmi meghatározottságú, hanem bármely „nemzetstudomány”-ra alkalmazható metodológiai elv, amely illetéknéppen tehát nem csupán „interdiszciplináris”, hanem „szupradiszciplináris” jellegű: az említett egyes tudományágak fölé emelkedve meghatározza illetékességüket, illetékességük mértékét, jellegét, körét és arányát: melyiktől mire várhatunk feleletet, melyek tényyszerűségük, tudományos prognózisuk ellenőrizhetőségének ismérvei, hogy ötvözödhetnek részeredményeik egységes nemzetismeretté, mi az a tárgy, amely felé a nemzetismeret tudományos művelése konvergál; ez már lényegesen több annál, mint amikor – például – a magyar őshaza történész kutatói a nyelvtudománnyal és a zenetudománnyal szövetkeznek céljuk elérése, vagy más esetben a régészet a művészettörténettel valamely lelet azonosítására és besorolására. A hungarológiának, mint tudománynak a tárgya tehát elvileg a magyarságra vonatkozó ismeretek summája is: az egyes magyar tárgyú tudományszakok összeműködésének komplex eredményei is: de ezenfelül, a tudományos megismerésnek inkább már céljaként, mint tárgyaként a nemzet történeti fejlődéséből vagy tudományosan rögzíthető egyéb adottságaiból levezethető jelenkori vagy jelenlegi helyzete, magatartása, szokásai, fejlődésének további esélyei.

Ámde ha tudományunk művelésének végső célja nem a speciális ismeretek adattára, „adatbankja”, hanem egy nemzet megismerése és megismertetése, hogyan kerüljük el az egykori magyarságtudomány zsákutcáját, a nemzeti alkat vagy jelleg boncolgatását, a „mi a magyar” bizonytalan kérdésfeltevését és ködös válaszait: Az „önszemlélet” kiküszöbölése önmagában nem óv meg tőle. Ha a hungarológia nem-

zettudomány, akkor kutatása tárgya: a nemzet. A hungarológia fentebb vázolt magasabb rendű eszméje és eszménye már a résztudományok pusztá felsorolásával is olyan totális tárgyat tételez és ír körül, amely egy nemzetre (jelen esetben a magyarra, elvben bármelyikre) vonatkozó legáltalánosabb és leguniverzálisabb tudnivalókat rendszerezi és foglalja egységbe. A nemzeti alkat fogalmát kitessékelhetjük az ajtón, de visszalopakodik az ablakon. Az általánosítás ekkora fokán, amelyre az átértelmezett magyarságtudomány törekszik vagy kellene törekednie, mégiscsak kiszűrünk az adatok halmazából valamely olyan nemzetportrét, amely nemcsak beilleszt valamit a nemzetek megismerésének mozaikábrájába, nemcsak genus proximumot kínál, hanem differentia specificát is. S itt, közbevetőleg, tisztáznunk kellene azt is, hogy a „nemzeti jelleg”, sőt „nemzeti alkat” nem abban az értelemben kerülendő fogalmak, mintha már önmagukban is veszélyes és tudománytalan szellemi kalandokra csábítanának. Igaz, az absztrakt szavak nem mindig jelölnek létező dolgokat, s oktalanság volna a „nem zörög a haraszt” elve alapján végezni tudományos fogalomkincsünk megrostálását. De ha egy szó valami létezőt jelöl, akkor azt mindig büntetlenül, ártatlanul és ártalmatlanul teszi: nem a vele való élés, hanem a vele való visszaélés kompromitálja. Klaniczay Tibor az említett tévébeszélgetésben ebben a kérdésben is ösztönzően fogalmazott: „Nemzeti sajátosságok kétségkívül vannak, de a nemzeti sajátosság az semmi más, mint egy társadalom, egy nemzeti társadalom történeti útjának valamiféle lecsapódása különböző adottságokban”. Visszapillantva a mondatra, talán nem tudnék habozás nélkül rábólintani arra, hogy „semmi más”, de fenntartás nélkül egyetérthetünk azzal, hogy történeti képződmény, tehát az idő függvénye. Átgondolása, átértelmezése feltétlenül szükséges. Ha pedig ilyen erejű tényező, nem rekeszthető ki teljességgel a hungarológiával egyértelműnek felfogott magyarságtudományból. A hungarológiába tehát beletartozik a magyarság önszemlélete is, de nem mint a diszciplína lényege, hanem mint vizsgálódásának kívülről, elfogulatlanul szemlélt tárgya. A kutató személye természetesen közömbös: elfogulatlanul tartozik szemlélni a magyarság önszemléletét a magyar tudós is mindaddig, amíg tudósként szemléli. Hogy egy újabban sűrűn, de nem ok nélkül használatos fordulattal éljek: a hungarológia, az újraértelmezett magyarságtudomány „metahelyzetbe” került az ön- és helyzetismeretre törekvő régibb felfogású magyarságtudománnyal szemben (a tudományos-elméleti diszciplína a gyakorlati, nemzetpolitikai célokat kitűzővel szemben). Ami a tudat előterében „nemzeti alkat”, valami végzetes eleve elrendeltség hite és élménye, az e metasíkra emelve egy történelmi-társadalmi kauzalitásból levezethető nemzeti állapot. Hogy ezt jelen felszólalásomban oly aggályosan többször is szóvá teszem, az talán peremhelyzetemből, perem-emberi látószögemből is magyarázható: számtalan meggondolkodtató, olykor elszomorító, olykor megmosolyogtató példáját sorolhatnám annak, mily sok buktatóval jár, ha a nemzetek önvizsgálatuk során úgy vonnak kört maguk köré, hogy nem azt keresik, ami a körön belül közös tulajdonuk, hanem azt, amivel a körön kívüli többi nemzettől elhatárolhatják magukat, s e kettő korántsem ugyanaz; a különbözőzés érzése néha csak tájékozatlanságból ered. Igaz, hogy összehasonlítás nélkül semmire sem mehetünk, mint Németh László „Az én cseh utam” című tanulmányában oly találóan írja, csak akkor láthatunk tisztán, „ha a másik epruvettában ott a másik nemzet”, de az egybevetés nem feltétlenül azt hivatott megállapítani, hogy csak az a mienk, ami csak a mienk: a nemzetközi tudományos érdeklődés nemcsak arra kíváncsi, amiben egy nemzet a többitől különbözik, hanem arra is, amiben a többi nemzettel, a világgal, mégha a maga sajátos módján is, egyezik. A hungarológia tehát igen is figyelemmel kíséri, elemzi, kutatja a nemzeti önszemlélet többnyire érzelmileg aláfestett és elfogultan megnyilatkozó történeti, lélektani, irodalmi s egyéb vetületeit, a megnyilatkozások mikéntjét, az időnkénti – szinte sohasem esetleges – nekibuzdulások gyakoriságát, módzatait, kiváltó körülményeit; bizony még maguk a magyar tudósok és szakemberek is, magyar látószögükkel együtt, tárgyává válhatnak a hungarológiának még akkor is, ha a mai értelemben felfogott és íme „menet közben” is tisztuló és csiszolóódó hungarológiának egyben aktív művelői is. A

magyarságismeretre törekvő magyar felteheti – bárcsak mindig a kellő szellemi óvintézkedésekkel tenné – azt a kérdést, hogy mi a magyar: A hungarológia csak azt kérdezheti: mi az, hogy „mi a magyar?”?

Befejezésül a fentebb mondottakat – némi normatív hangsúllyal – így összegezném:

1. További működésünk során állandóan és fokozott mértékben hangsúlyozni kell, hogy a hungarológia nem magyar igény, hanem – mint az osztatlan és mindenre kiterjedő emberi megismerés része – nemzetközi érdekű tudomány,
2. ugyancsak állandóan és fokozott mértékben kívánatos tudatosítani, hogy a hungarológia nem csupán egyes tudományzakok summája, hanem a nemzet, tudomány speciális esete,
3. a fentebb kifejtett koncepcióval a múltban súrolódó vagy ütköző szemléleteket nem elég elhárítanunk s nem is célirányos azokat vizsgálódásainkból kirekeszteni, hanem ellenkezőleg: kellő értékükre és mértékükre szállítva, azokat is mint fontos hungarológiai problémát kell tanulmányoznunk.

Célszerű volna a nemzettudomány fogalmát és elméletét, valamint a hungarológia mind ez ideig nem eléggé tisztázott módszertanára irányuló vizsgálódásokat nemcsak ösztönözni és bátorítani, hanem értekezleteinken és kongresszusainkon, társasági kiadványainkban művelni is, időt és módot találni a jövőben is a megvitatásukra – annak illő szerénységgel táplált reményében, hogy ez valamelyes hungarológián túli, általános tudományelméleti haszonnal is járhat.

(A hungarológia régen és ma. Bp. 1983. 321–328.)

Wolfgang Veenker:

Gondolatok a (hamburgi) hungarológiához

(1) Meghatározások

Sok okos embernek okozott, már fejtörést annak eldöntése, hogy mit jelent a hungarológia. Az eközben talált és ismertetett meghatározások egy része a hungarológiát a magyar filológiával azonosnak tekinti, nagyjából a nyelv-és irodalomtudomány értelmében (ez körülbelül a „germanisztiká”-val hasonlítható össze). Egy másik értelmezés ezt a tartalmat kiegészíti a néprajztudománnyal (nagyjából a hagyományos finnugrisztika szellemében). Így használja ma ezt a fogalmat a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság (Internationale Gesellschaft für Ungarische Philologie) is, hivatalos folyóiratában, a Hungarológiai Értesítőben ezt a gyakorlatot követi, s itt, Magyarországon, valószínűleg a hungarológiai szakemberek többsége is osztja ezt a véleményt. Végül megemlítendő az a felfogás, miszerint a hungarológia a magyarság egészére vonatkozó szellemtudományi diszciplínák teljességét átöleli. Az Egyesült Államokban és Nyugat-Európában a hungarológia fogalmát a tudósok tovább tágítják a társadalomtudományi diszciplínák bevonása révén, valamint annak interdiszciplináris, regionális szaktudományként való értelmezésével. Ebben a felfogásban a hungarológia fogalma mind a magyar filológiát, mind az országismeret (Landeskunde) magába foglalja. Számomra, mint uralistának és nyelvtudósnak az országismeret ez esetben különböző idevágó diszciplínák szakismereteinek olyan szisztematikus rendjét jelenti, amely azoknak, akik egy ország nyelvét tanulják, lehetővé teszi az adott ország, illetve nép valóságos helyzetének, a tényeknek, reáliáknak a megértését. Az idevágó szaktudományok közül említenünk kell az alábbiakat: történelem, kultúrtörténelem, néprajz, földrajz, politológia, gazdaságtudomány, szociológia. (Ezek a szaktudományok a kisebb uráli nyelvek esetében magától értetődően nem esnek olyan súlylatba, mint a magyar nyelvénél, amelyre további mondandóban szorítkozni fogok.)

Nem árulok itt el titkot, ha megemlítem, hogy a hungarológia legutóbb említett meghatározása hamburgi intézetemben már most a gyakorlatot jelenti, ám ez egyáltalán nem jelenti azt, hogy véleményünket kollégáink Hamburgon kívül is osztják.

(2) Történeti visszatekintés

Azzal sem árulok el titkot, hogy az oly korszerűen hangzó meghatározás a hungarológia tartalmáról a német nyelvterületen egy jelentős, Gragger Róbert által megalapozott hagyományra nyúlik vissza. Gragger Róbert budapesti professzor kinevezésével a Berlieni Egyetemen 1916. augusztus 15-én alakult meg az első magyar nyelv- és irodalomtudományi tanszék Németországban, amihez már 1916 novemberében egy magyar nyelvi és irodalmi intézetet csatoltak. 1917 decemberében ezt a szemináriumot tovább bővítették, megnövekedett programmal a Berlieni Egyetem Magyar Intézeteként (Ungarisches Institut an der Universität Berlin) működött tovább. A Porosz Kultuszminisztérium memorandumában foglaltaknak megfelelően a külföldi tanulmányokon túl a nyelvészet és irodalomtudomány mellé a következő szaktudományok csatlakoztak: történelem, ország- és népismeret, jog- és államtudomány, népgazdaságtan és

művészetek. A húszas évek elejére a könyvtárat finn, észt és ural-altáji részleggel egészítették ki, s az oktatásban is foglalkoztak finnugrisztikai témákkal.

Mindeme bővítések ellenére az alapítási szándéknak megfelelően a tevékenység súlypontja továbbra is a hungarológia területén maradt. Az Intézet munkáját támogatta az 1917 novemberében alapított „Gesellschaft der Freunde des Ungarischen Instituts. e. V. Berlin” (A Magyar Intézet Barátainak Társasága, Berlin), amely az alapszabálynak megfelelően követte célját, „a berlini egyetem Magyar Intézetének támogatása révén a Németország és Magyarország közötti kulturális kapcsolatok ápolását”.

Az 1921 óta megjelenő és az Ural-Altäische Jahrbücher-ben ma is továbbélő „Ungarische Jahrbücher” megindításával megszületett a Magyar Intézet és a Magyar Intézet Barátainak Társasága megfelelő publikációs orgánuma. A Társaság munkáját Németország és Magyarország anyagilag és szellemileg egyaránt támogatta, így került sor a berlini Collegium Hungaricum megalapítására, amelyben a berlini főiskolákon és egyetemeken tanuló magyar ösztöndíjasok elszállásolásuk mellett szellemi központra is lettek.

Gragger Róbert professzor 1926-ban bekövetkezett korai halálát követően utóda a magyar nyelv- és irodalomtudomány professzoraként, valamint a Magyar Intézet igazgatójaként Farkas Gyula lett, aki már korábban is tevékenykedett ebben az intézetben magyar lektorként. Az oktatási és kutatási tevékenység jelentősen kibővült, s végül a finnugrisztikába torkollt, anélkül, hogy ezenközben a hungarológiai súlypontot bármiféle hátrány, vagy korlátozás érte volna. Az Intézetben rendszeresen dolgoztak külföldi tudósok, főleg Magyarországról és Finnországból, vendégprofesszorként vagy lektorként. A Magyar Intézet virágkora a harmincas években meggyőzően követhető nyomon az Ungarische Jahrbücher-ben, ahol rendszeresen jelentek meg közlemények az oktatási órákról, a kiadványokról, a kutatói tevékenységről, a könyvtár bővítéséről stb. A Berlini Egyetem Magyar Intézete Barátainak Társaságát 1941. május 23-án feloszlatták és tagjait áttették az 1940-ben alapított Német–Magyar Társaság tagjai közé. Ennek a Társaságnak Bécsben, Münchenben és Stuttgartban is voltak kirendeltségei, s ezek tevékenységéről ugyancsak az Ungarische Jahrbücher adott hírt.

A II. világháború után a hungarológia helyzete döntő módon megváltozott. A háborút épségben átveszelő Magyar Intézetet az emigrációba kényszerített Wolfgang Steinitz visszatérése után, 1946-ban a Humboldt Egyetem Finnugor Intézetévé alakították át. Az oktatói és kutatói munka súlypontja a finnugor filológia és néprajz területére toldott át, elsősorban az osztjákra összpontosítva. Steinitz 1967-es halálát követően a finnugrisztikát nem lehetett változatlan módon folytatni, ehelyett a munka magyar és finn tolmácsok kiképzésére szorítkozott, egy világosan kivehető, a szó valódi értelmében vett hungarológia művelése nélkül.

Farkas Gyula professzort, aki a háború végéig a berlini Magyar Intézet igazgatója volt, 1946 végén a göttingai egyetemre nevezték ki, ahol az 1947–48-as téli szemeszterben megalapította a Finnugor Szemináriumot; a német finnugrisztika (uralisztika) hagyományait folytatta, s egyben bizonyos hangsúlyt helyezett a hungarológiára is. Ez a súlypont-kialakítás azonban 1958-as halálát követően utódaitól már nem volt ilyen mértékben folytatható, illetve csupán a magyar filológiai vonatkozásaira szorítkozott. A Hamburgi Egyetemen 1959 szeptemberében alapított Finnugor Szemináriumban, és annak 1952 óta meglevő előzményében, az Orientalisztikai Szeminárium Finnugor nyelvi és Finnországismereti Részlegében sem folyt semmiféle hungarológiai munka. Itt csak a hetvenes évek közepén változott meg a helyzet. A Münchener Egyetemen 1965-ben megalapított Szemináriumban a hungarológia szintén nem jelent semmiféle súlypontot a finnugrisztikán (uralisztikán) belül.

(3) A hungarológia jelenlegi helyzete a Német Szövetségi Köztársaságban

Jellemző a magyar filológián túlmenő, interdiszciplináris és regionális szaktudományként értelmezett hungarológiára, amely a magyarság egészét érintő szellem- és társadalomtudományi diszciplínákat magába foglalja, hogy önálló szakként, saját egyetemi záróvizsgával nem létezik. Jellemző továbbá a számos szaktudományra és tudományos intézetre tagolódása, a ténylegesen hiányzó összehangoltság az al-

kotó részek között, valamint a kutatás és az oktatás terén az erős függőség az egyes tudósok személyes érdeklődésétől. Legerősebb intézményes biztosítékot a Magyarországgal kapcsolatos témák a göttingai, a hamburgi, a müncheni, valamint a bécsi egyetemen élveznek, az említett helyeken ez a helyzet nem utolsó sorban magyar lektorok ottlétének köszönhető.

E helyütt nyilván nem szükséges az egyes finnugor szemináriumok szakmai súlypontjaiban megmutató nagy különbségekre utalnom. Ha az elemzésnél a szűkebben értelmezett magyar filológiához tartozó nyelvtanfolyamokat és irodalomtudományi tanórákat figyelmen kívül hagyjuk, csak a Magyarország országismeretére (Landeskunde) vonatkozóakat tekintjük, akkor az a világos kép mutatkozik, hogy jelentős előnye van a Hamburgi Finnugor Szemináriumnak a legtöbb országismereti jellegű tanórával. Hamburg mutatja egyúttal a legnagyobb tematikai sokoldalúságot is. Az 1985-ben elfogadott hamburgi finnugrisztikai (uralisztikai) tanulmányi rend az egyetlen az országban, amely a tudományok során és a záróvizsgán belül a Magyarország ország- és kultúraismeretére való szakosodást lehetővé teszi.

A hungarológiában érdekelt szellem- és társadalomtudományi diszciplínák erős széttagoltsága következtében egyetlen német egyetemen sem alakult ki a Magyarországra vonatkozó oktatást és kutatást egyesítő szakmai és/vagy intézményes központ a finnugrisztika keretein kívül. Magyar témákat is tárgyalnak általában az oktatás és kutatás keretén belül a Kelet-Európa-kutatás illetve a Délkelet-Európa-kutatás során. A legfontosabb egyetemi intézetek között, amelyekben magyar témákkal is foglalkoznak, meg kell említenünk a következőket: Osteuropa-Institut der FU Berlin, Institut für Wirtschaft und Gesellschaft Ost- und Südosteuropas der Universität München, Institut für Ostrecht der Universität zu Köln, Zentrum für kontinentale Agrar- und Wirtschaftsforschung in der Universität Giessen, Institut für Außenhandel und Überseewirtschaft der Universität Hamburg.

A kutatásban ennél erősebben figyelembe veszik a magyar témákat a Kelet-Európa-kutatás egyetemen kívüli intézményeiben. Itt az alábbiakat kell megemlítenünk: Bundesinstitut für ostwissenschaftliche und internationale Studien zu Köln, Osteuropa-Institut München, Stiftung Wissenschaft und Politik Ebenhausen, HWWA-Institut für Wirtschaftsforschung Hamburg, Institut für Weltwirtschaft Kiel. A legfontosabb szerepet a müncheni Südost-Institut vállalta magára. Történettudományi részlegében a kutatási érdeklődés középpontjában a magyar történelem áll, a jelenkori kutatórészlegben pedig a Magyarországszakcsoportban egy tudományos előadó feladata az ország aktuális politikai, gazdasági és társadalmi folyamatainak tudományos figyelése. Magyarország történelméhez kapcsolódóan a müncheni Ungarn-Institut-ot is említenünk kell, amelynek folyóiratában, az „Ungarn Jahrbuch”-ban, illetve kiadványsorozatában, a Studia Hungarica-ban Magyarország történelmét tárgyaló közlemények jelennek meg.

Mindazonáltal az egyetemeken kívüli kutatóintézetek esetében a politikához fűződő szoros kapcsolat alapvetően fontos, s ez többek között a különböző szövetségi minisztériumokhoz kapcsolódó szervezeti alárendeltségben, illetve az azoktól származó pénzügyi támogatásban is kifejezést nyer. Ebben a körülményben rejlik az ott dolgozók tudományos szabadságának egy bizonyos, eltérő mértékben érvényesülő korlátozása is.

Ebben a széttagoltságban és nem kellő mértékű összehangoltságban az a veszély rejlik, hogy a rendelkezésre álló anyagi és szaktudományi erőket nem sikerül optimálisan használni, kutatási programok folynak párhuzamosan, s eredményeik nem válnak kellő mértékben ismertté. A hungarológiai témákat az a veszély fenyegeti, hogy a Kelet-Európa-kutatás perifériájára szorulnak. Ez, többek között abban is kifejezésre jut, hogy a Német Szövetségi Köztársaságban nincsen egyetlen központi hungarológiai publikációs orgánus sem.

Hasonlóan zilált a helyzet a magyar vonatkozású tudományos irodalom, illetve a megfelelő anyagokkal való ellátottság tekintetében. Mindenfajta összehangolás nélkül folyik a felsorolt intézményekben, valamint nagyszámú, itt fel nem sorolt további helyen is a szakirodalom gyűjtése.

(4) Magyarország kultúrpolitikai koncepciója

Tekintettel erre a helyzetre, amit röviden, leegyszerűsítő módon a Német Szövetségi Köztársaságra vonatkozóan vázoltam, rendkívül jogosnak és helyénvalónak tűnnek azok a kérdések, s a rájuk adott válaszok is, amelyeket Köpeczi Béla professzor, magyar művelődési miniszter ismételten – így például az Élet és Irodalomban 1985 november elsején – kifejtett. Köpeczi ugyanis felteszi a kérdést: „mit tehetünk ma a külföldi magyar kulturális jelenlét erősítésének érdekében?”

Válasza a következőképpen hangzik: „A legfontosabb a hungarológiai vagy – ha tetszik – a magyarságtudományi oktatás és kutatás fejlesztése, az abban való együttműködés új formáinak kialakítása.” És folytatva: „A hungarológiát mint sokfajta stúdium együttesét foghatjuk fel; nemcsak a nyelv, nemcsak az irodalom és nem is csak a történelem a kiindulópont, hanem a közgazdaságtudomány, szociológia, etnográfia és más, a magyarsággal, Magyarországgal foglalkozó tudományok is. Térjünk vissza a régi magyarságtudomány meghatározásának bizonyos aspektusaihoz, és nézzük meg, hogy vajon ezen az úton nem lehet-e a külföldi értelmiség és az intézmények szélesebb körét érdekeltté tenni Magyarország ismeretében és a magyar kultúra jelenlétében. Intézményileg ez azt kell jelentse, hogy az adott ország egyetemi rendszerében teremtsünk teret a magyar tanulmányok számára, így indult el a különböző magyarságtudományi, hungarológiai központok létrehozása. . . Ezeknek a központoknak a működését természetesen nem lehet úgy elképzelni, hogy ott mindenfajta stúdiumot oktatnak és mindenféle kutatással foglalkoznak. Csak arról lehet szó, hogy a nyelv, az irodalom, a művelődéstörténet oktatása mellett koordináló szerepet játszanak, tehát összefogják és segítsék mindazoknak a tevékenységét, akik a magyar kérdésekkel foglalkoznak, bármilyen egyetemen működjenek is, és bármilyen más tudományágban. Ilyen módon a magyar kérdésekkel foglalkozók egy működő intézményrendszerbe kapcsolódnak be, és hozzá tudnak járulni egyrészt az utánpótlás biztosításához, másrészt közös kutatómunkálatok megindításához. Magyar részről természetesen meg kell teremtenünk a háttérrel e központok működésének támogatásához. . . .”

(5) A Hamburgi Egyetem Finnugor Szemináriuma mellett működő Hungarológiai Centrum feladatai

Köpeczi miniszter felfogása a hungarológiáról és egy hungarológiai centrum feladatairól teljesen egyeznek azon elképzelésekkel, amelyeket mi magunk Hamburgban kialakítottunk, s amelyeket már korábban is, a különbözőbb helyeken kifejtettünk. A Hamburgi Egyetem ezért örömmel fogadta Köpeczi miniszter javaslatát, amely egy, a Finnugor Szeminárium mellett működő Hungarológiai Centrum megalakítására irányult. A Hamburgi Egyetem időközben megteremtette a legfontosabb személyi és anyagi előfeltételeket, így a Hungarológiai Centrum 1987 október elsején megkezdheti munkáját. Engedjék meg, hogy a következőkben a Finnugor Szeminárium mellett működő Hungarológiai Centrum országos célú feladatait röviden bemutassam:

1. Dokumentáció

- egy hungarológiai könyvtár felépítése gazdaságtudományi súlyponttal;
- dokumentáció összeállítása a Magyarországon és az NSZK-ban dolgozó hungarológiai intézményekről, személyekről, kutatási programokról, oktatási formákról;
- dokumentáció összeállítása a Magyar Népköztársaság tudományos rendszeréről.

2. Tájékoztatás

- minden információ megadása minden hungarológiai témában érdekelt tudós és diák számára, valamint a nyilvánosság számára is;

- információszolgáltatás azon tudósoknak, akik magyar tudományos intézetekkel és/vagy tudósokkal való együttműködésben érdekeltek;
- egy, a hungarológiai témákra vonatkozó időszaki könyv- és folyóiratfigyelő kiadása;
- a német–magyar tudományos együttműködés eredményeinek támogatása és terjesztése.

3. Koordináció

- kapcsolatok kialakítása azon német tudósok között, akik hungarológiai témákban, illetve a német–magyar tudományos együttműködésben dolgoznak, közreműködnek;
- az együttműködésben résztvevők számára az összejövetelek és a tapasztalatcsere számára szükséges hely biztosítása.

4. Oktatás

- egy szakspecifikus, az egyes tudományterületek szükségleteinek megfelelően kialakított magyar-oktatás támogatása, magyar lektorok bevonásával;
- a lehetőségek (megvizsgálása és kezdeményezés arra nézve, hogy magyar vonatkozású tanórák más egyetemi szakképzésbe integrálódhassanak, pl. egy kelet-és délkelet-európai regionális stúdium formájában);
- oktatói és kutatói programok tervezése magyar intézményekkel együtt, olyanokkal, amelyek alkalmasnak tűnnek arra, hogy német tudások érdeklődését a hungarológiai témák iránt felkeltsék, valamint amelyek képesek a német–magyar tudományos együttműködést támogatni.
(Egy interdiszciplináris magyar országismeret feladatairól, illetve annak az oktatásba beilleszkedési lehetőségeiről a közelmúltban adott számot hamburgi kollégám, Holger Fischer, a Hungarian Studies című folyóiratban.)

5. Kutatás

Önálló kutató tevékenység egyelőre, az itt dolgozók egyéni kutatási szabadságától eltekintve, nem szerepel a tervekben.

A felsorolt feladatcsoportok alapján a hungarológiai centrumból a hungarológiai kutatás számára szükséges impulzusoknak kell kiindulniuk.

A felsorolt feladatok természetesen tudományos intézményekkel, különösen a Südost-Institut-tal, a szövetségi tudományos szervezetekkel, valamint magyar intézményekkel való szoros együttműködésben kell megvalósuljanak. Szoros együttműködésre törekszünk a már meglévő hungarológiai centrumokkal: Bloomingtonban, Torontóban, Rómában és Párizsban.

(A hungarológia régen és ma. Bp. 1983. 328–333.)

A nemzeti emlékezet tudománya

(TV-beszélgetés a hungarológiáról)

Hanák Péter: A magyarságtudományt a két világháború közötti politika és publicisztika nacionalizmusa diszkreditálta. 1945 után sokan ideológiailag sem tartották hibátlannak ezt a közösséget és egységet sejtető gyűjtőfogalmat. Annál meglepőbb, hogy az elmúlt néhány évben ismét visszatért, ismét polgárjogot nyert, és pedig nemcsak a közéletben, nemcsak az irodalomban, hanem újabban a tudományos kutatásnak is tárgya lett. Ebben a minőségében latin tógába öltözik, és a hungarológia nevet veszi fel, amint ez nemrégiben most augusztusban történt. Ekkor rendezték a hónap közepén Budapesten a hungarológiai kongresszust. A sajtó, a televízió közvetítette vagy legalábbis hírt adott erről a kongresszusról, s a közvélemény felfigyelt rá. Úgy gondolom, sokan nem is eléggé értették, sokak számára nem volt teljesen világos, hogy mit takar a hungarológiafogalom. Vajon egy új tudományról van-e szó, amelynek a tárgya a magyarság, vagy több tudományágnak tudományközi interdiszciplináris együttműködéséről és közös kutatások eredményének valaminő szintéziséről? Ezekről a kérdésekről és magáról a kongresszusról beszélgetünk most a kongresszus rendezőivel, inspirátoraival, Köpeczi Bélával, Klaniczay Tiborral és Béládi Miklóssal. Először Klaniczay Tibort, a Filológiai Társaság főtákarát kérdezem.

Klaniczay Tibor: A hungarológia tulajdonképpen gyűjtőfogalom, ezalatt értjük a magyar népre, etnikumra, nyelvére, kultúrájára, történetére vonatkozó kutatások, tudományos kutatói tevékenység összességét. Vagyis egy interdiszciplináris feladatkörrel van szó, ahogyan Hanák Péter említette is, ahol nem egy tudományág azonosságáról, hanem több tudományágnak egy közös tárgyra irányuló tevékenységéről van szó. Ebben a vonatkozásában egy sorba tartozik számos hasonló kutatási területtel, kutatási ággal, melyek jól ismertek a nemzetközi tudományos életben, mint a germanisztika vagy polonisztika, vagy turkológia, vagy sinológia és így tovább. Ezek mind egy-egy civilizáció, egy-egy nemzeti civilizáció komplex kutatását tűzik feladatuk, esetleg több rokon nép civilizációjának együttes kutatását, mint a skandinavisztika.

Ezek sorába lépett be most újabban a hungarológia is, mint egy új nemzetközi tudományág, mint ennek a nemzetközi együttesnek egy része. Kissé az utolsók között, hiszen Európa majd minden nemzeti civilizációjának kifejlődött már a hasonló kutatási tevékenysége, sőt mindez nemzetközi szinten, nemzetközi szervezetben realizálódott. A kérdés megértéséhez nagyon fontos hangsúlyozni külön is ezt a nemzetközi szempontot. Ugyanis így együtt, a magyar civilizáció, a magyar nép kultúrája, nyelve kutatásának elsősorban a világ kultúrájának, civilizációjának a színterén van igen nagy jelentősége. Hiszen a világ kultúrája a nemzeti kultúrák együtteséből áll, és ebben a szintézisben mindegyiknek megvan a maga helye. Nem mondhat le egyetlen ország sem, egyetlen nép sem, így a miénk sem, más nemzeti civilizációk ismeretéről, és ugyanígy érthető, hogy a mi civilizációnk ismerete is beletartozik a világ kulturális közkincsébe. Ehhez természetesen meg kell hogy legyenek a feltételek. Meg kell hogy legyen a tudományos tevékenység. Tehát

így jelentkezik ebben a nemzetközi arénában a hungarológia, mint egyike az ilyenfajta tevékenységeknek. A másik, még magyarázó megjegyzés, hogy ezek a tudományszakok vagy tudományos feladatkörök történetileg bizonyos fokig a nyelvek vizsgálatán keresztül bontakoztak és fejlődtek ki, erősen nyelv- és irodalomközpontúak voltak, főként kezdetben, és sokszor ma is azok, vagyis filológiai központúak, a mi nemzetközi társaságunkat is épp ezért nevezzük Nemzetközi Magyar Filológiai Társaságnak, ugyanis egy-egy nemzeti civilizációnak a nyelv az egyik legfeltűnőbb ismertetőjele. És aki egy nemzeti civilizációval meg akar ismerkedni, az elsősorban a nyelvvel kell hogy megismerkedjen, azt kell hogy megtanulja, hiszen ez a kapuja az illető kultúra ismeretének. Éppen ezért a hungarológián belül is jelenleg erősen előtérben vannak a nyelv- és irodalomtudományi szempontok, ami azonban nem azt jelenti, hogy a hungarológia fogalma erre szűkül. Még kevésbé jelenti azt, hogy a határai tudományszakok szerint megvonhatók lennének, mint ahogy a hasonló más ilyen tudományszakoknál is hol kisebb, hol nagyobb mértékben magában foglalja mindig a történelem, művelődéstörténet, művészet, zene vizsgálatát is.

Béládi Miklós: A hungarológia nemzetközi együttműködése, nemzetközi művelése, előmozdítása érdekében alakult meg az a társaság, amelyről az előbb Klaniczay Tibor beszélt, a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság. 1977-ben tartottuk az alakuló közgyűlést Nyíregyházán. Elmondhatjuk tehát, hogy a társaság még nem néz vissza nagy múltra, ennek ellenére merhettük vállalni már azt, éppen a hungarológia fejlődése adott erre lehetőséget, hogy megrendezzük az I. nemzetközi hungarológiai kongresszust Budapesten. A kongresszus két témakört tűzött ki. Az egyik úgyszólván magától értetődő volt, hogyan áll a hungarológia oktatása a világon? A mi környékünkön, a szomszéd államokban, Európában és másutt. Ebből a témakörből mintegy negyven előadást hallgathattak meg a résztvevők. A másik témakört, amely A magyar vers címet viselte, úgy jelöltük ki, hogy egyaránt alkalma nyíljon e három tudományág képviselőinek a témához való hozzászólásra. A magyar vers vizsgálható nyelvészeti, irodalomtörténeti és néprajzi szempontból, és ilyen módon elég nagy érdeklődés nyilvánult meg e témakör iránt is, 80-85 előadást hallgathattak meg a kongresszus vendégei a magyar vers tudományos tárgyköréből.

Hanák Péter: Ez a tájékoztató, azt hiszem, elég meggyőző volt abból a tekintetből, hogy miért így kellett indulni nyelvészettel, irodalommal, és miért volt célszerű a témakör korlátozása. Mi ugyan úgy éreztük, hogy kicsit kimaradt a történelem, hogy talán a történelmet már az indulásnál is jobban be lehetett volna vonni, de azért meggyőző, amit Klaniczay Tibor mondott, hogy minden ilyen nemzettel foglalkozó külön tudományág, turkológia vagy sinológia is valószínűleg ugyanígy kezdte, s a történetiség gondolata nem maradt ki, nem is maradhatott ki, hiszen a legégetőbb problémákra gondolva, az etnogenezisre, miből jött a magyarság? Ez már történeti kérdés. Hiszen vitában állunk a sumer eredet legendájával vagy mítoszával, újból felújult a török eredet vagy a török meghatározottság. Nagyon komolyan állítják és bizonyítják ezt a tételt újból, úgyhogy egy kicsikét a múlt századi finnugor–török kérdés ismét felújult. Ez történeti kérdés. De a nemzetté válás is történeti kérdés, és úgy is érzem, hogy a történetiség alapozná meg, voltaképpen helyezné valahogy a társadalom és a történelem összefüggésébe. Na de hát erről meggyőző magyarázatot kaptunk. Most az a kérdés, hogy miben különbözik ez a ma újból induló, nagyon biztatónan induló közös tudományos kutatás a múltban is folytatott hungarológiádtól vagy magyarságtudománytól. Hiszen a téma nem ezen a néven, de már az első világháború előtt is élt a hazai tudományosságban. Ezen a néven már az 1930-as években meg is alapozta önmagát. Mi az, ami ebből kontinuuus, folytatható, átvehető, és mi az, ami nem vehető át, mi az, ami új a magyarságtudományban?

Köpeczi Béla: Azt hiszem, hogy érdemes azzal kezdeni, hogy közvéleményünkben él egy olyan tudat, hogy maga a magyarság tudomány, úgy ahogy van, egészében, vagy úgy, ahogy volt, a maga egészében tulajdonképpen egy nacionalista stúdium, amelyiken túlhaladott az idő, mint állítólag minden nacionalizmuson, tárgyában és módszerében, szemléletében egyaránt anakronisztikus. Nos,

ha egy kicsit közelebből megvizsgáljuk a magyarságtudomány történetét, akkor azt állapíthatjuk meg, hogy egyáltalán nem ilyen egyszerű képletről van szó. Igaz, hogy a 20. század első felében a nemzeti kérdéssel szoros kapcsolatban merült fel annak az igénye, hogy a nemzettel, a nemzet lényegével, jellemével, kultúrájával, sorsával külön kell foglalkozni, és hogy azokat a tudományokat fel kell használni ennek a tanulmányozására, amelyek valamilyen kapcsolatban vannak magával a tárggyal. Az antropológusok, köztük Bartucz Lajos, a magyar faj kérdésével kezdtek el foglalkozni, és tudjuk, hogy ennek milyen következményei, milyen politikai, ideológiai következményei lettek. A filológiában Gragger Róbert mondta el először, hogy a nyelv- és irodalomtudománynak – és bizonyos mértékig persze a történettudománynak – hogyan kell foglalkoznia a magyar alkattal, a magyar jellemmel. Azt lehet mondani tehát, hogy a hivatalos tudományosság kezdte el tulajdonképpen a magyarságtudomány körüli bábáskodást.

De egyoldalúak lennének, hogyha csak ezeket a kezdeteket néznénk. Itt van előttem a Magyarságtudomány című folyóirat, azzal a felírással, hogy szerkeszti Ortutay Gyula, az első száma megjelent 1935 júliusában. Elég ennek az első számnak a szakembergárdáját megnézni, hogy meggyőződjünk arról, hogy egyáltalán nem csak az a bizonyos nacionalista magyarságtudomány létezett a két világháború között. Németh László, Monti János, Tolnai Gábor, Baróti Dezső, Erdei Ferenc, hogy csak néhány embert és csak néhány nevet említsek, jelképezik, illusztrálják azt az irányzatot, amelyet ez a magyarságtudomány képviselni akart. Ortutay Gyula bevezetőjében azt írta, hogy magyarságtudományra azért van szükség, mert szükség van arra, hogy a magyar nép, a magyar sors, a magyar valóság és magatartás kérdéseit tanulmányozzuk. A hivatalos nacionalista magyarságtudomány arra törekedett, hogy mindenekelőtt a szellemtörténethez kapcsolódjék, a német szellemtörténethez kapcsolódjék, és ilyen módon szemléletét és módszerét ez meghatározta. Az a magyarságtudomány, amelyikről most beszélek, az Ortutay által szerkesztett Magyarságtudomány című folyóirat köré sereglett gárda, arra törekedett, hogy a szellemi tényeket, a kulturális tényeket összekapcsolja a gazdasági, társadalmi kérdésekkel. Tehát egyszerre jelentkezett egy bizonyos fajta, ha tetszik úgy mondhatnám, társadalmi érzékenység, és ugyanakkor a történetiség, a sajátosság, a különlegesség keresésének az igénye ennél a társaságnál. Hadd tegyem hozzá, hogy mindjárt úgy indult ez a magyarságtudomány, mint összehasonlító, mint komparatív tudomány ebben a gárdában. Németh László írja, hogy a magyarságtudomány önmagában nincsen. A magyarság valóságát, sorsát, jellegét és szellemét csak akkor lehet meghatározni, hogyha összehasonlítjuk más népekkel, más kultúrákkal. És Németh Lászlónak az volt az újítása e tekintetben, hogy ő a közép-kelet-európai népekhez és kultúrákhoz igyekezett hasonlítani a magyart. 1937-ben ez a folyóirat megszűnt, nem tudott tovább fennmaradni, és akkor a 30-as évek végén egy érdekes, új fordulat történt. Azok, akik a szellemtörténetből jöttek, és bizonyos fokig a hivatalos magyar tudományosságot képviselték, sok fenntartással a korabeli rendszerrel szemben, nos, ezek közül sokan maguk is hívei lettek a magyarságtudománynak, és Eckhardt Sándor 1939-ben a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen megalakította a Magyarságtudományi Intézetet. Ugyanebben az esztendőben megjelent Szekfű Gyula szerkesztésében a *Mi a magyar?* című kötet, amelyik rendkívül nagy visszhangot váltott ki, sok vitára adott és ad ma is alkalmat. A Magyarságtudományi Intézet kötetek sorát adta ki, hadd említsek egyetlen jellegzetest, amelyik 1941-ben látott napvilágot, az a címe, hogy *Úr és paraszt a magyar élet egységében*. Gondolom, hogy maga a cím is felhívja a figyelmet arra, hogy itt természetesen nem valamiféle osztályharcos álláspontról van szó, hanem inkább egy egyeztető kísérletről. De hozzá szeretném tenni, az a tény, hogy a parasztság története ilyen mértékben előtérbe kerül, az már ennek a társadalmi érzékenységnek a kifejezője is volt. 1941-től most már Eckhardt Sándor és Ortutay Gyula szerkesztésében újból megjelent a Magyarságtudomány című folyóirat, amelyik ebben az időben már erősebb történeti filológiai jellegű volt, de, és ezt nagyon lényegesnek tartom, határozottan németellenes orientációjú, fasisztaellenes folyóirat volt, természetesen a polgári gondolkodás keretei között. Én azt gondolom, hogy ez a rö-

vid történeti áttekintés is azt bizonyítja tehát, hogy a magyarságtudományt nem lehet egyszerűen a nacionalizmus gyehennájába betenni, a magyarságtudomány kezdeményezői között a magyar progresszió kitűnő képviselői is jelen voltak, és úgy gondolom, hogy van, amit folytathatunk ebből a magyarságtudományból, és van, amit kritikával kell illetnünk, vagy egyenesen el kell vetnünk.

Hanák Péter: Az elvi alapállásponttal teljesen egyetértek. Nagyon sok minden folytatható és folytandó. Különösen hangsúlyoznám én is azt, hogy a maga idejében, a 30-as évek második felében és a második világháború idején egyszerűen politikai tett volt, kiállítás, állásfoglalás volt a faji szemlélettel szemben, a magyarságnak faji jelleg szerinti meghatározásával, egyáltalán az egész német szellemi behatolással szemben. Hát itt Köpeczi Bélához csatlakozva, az 1939-ben megjelent, Szekfű által szerkesztett *Mi a magyar?* kötetre utalnék, meg számos tanulmányára. Hivatás és alkat, tulajdonképpen mind a kettő benne van ebben a kötetben. Az is teljesen igaz, hogy ennek egyrészt komparatiztikus, összehasonlító módszere, történetisége, társadalmi érzékenysége ma is átvehető, vagy legalábbis kritikával folytatható. De azért mégiscsak úgy gondolom, hogy más egy irányzatnak, egy állításnak a korabeli történeti és politikai értéke, és más a jövő számára szóló ideológiai vagy jövő számára szóló eszmei mondanivalója. Itt én érzek egyfajta konzervatívizmust, ahhoz a történelmi magyarságfogalomhoz való viszonyulást, amely talán a reformkorban dolgozódott ki, s a dualizmus korában nyert alakot. Ez a történetiség Szent Istvánra visszavezetve, amely valahogyan az immobil magyar agrártársadalom értékeit tette meg vezető értékeké. Hadd mondjam el, hogy az egyik legjobb és legmegragadóbb tanulmányra, a Babitséra utalnék, amely most jelent meg különkiadásban, aki természetesen nagyon-nagyon tágkeblűen, nagyon liberálisan vonta meg a magyarság történeti határait és fogalmát, mégis az újhoz való alkalmazkodásban megőrzendőnek érezte és nyilvánította a keleti lomhaság megőrzését, mert ez az inercia, ez a tehetetlen lomhaság tartott meg bennünket ezer esztendőn keresztül. Én ezzel szemben most azért az Ady-nemzedéknek, Adynak, Bartóknak, festőinknek, radikálisainknak az újító magyarságához, a demokratikus, progresszív és újító magyarsághoz nyúlnék vissza, amelyet bizonyos értelemben a népiesek és a szocialisták, kommunisták képviseltek a következő évtizedekben.

Köpeczi Béla: Én azt gondolom, hogy a legkevésbé időálló része ennek a magyarságtudománynak mindaz, ami a nemzetkarakterológia problematikájához kapcsolódik. Ennek a nemzetkarakterológiának a legkülönbözőbb termékeit ismerjük, már tulajdonképpen a középkortól kezdve. Bizonyos sztereotípiákat, amelyek nagyon belementek a köztudatba, és nemcsak a magyar, hanem a külföldi köztudatába is. A magyarokról nemcsak Babits mondta el ezt a keleti inerciát, hanem már a reneszánsz történészei is, vagy a 17–18. századi francia geográfusok és történészek is. Tehát vannak bizonyos sztereotip nemzetképek, amelyek tovább élnek. Természetesen érdekes ezeknek a kutatásával is foglalkozni, de én azt hiszem, hogy azért a mai magyarságtudomány, a mai hungarológia számára talán az adja a legkevesebbet, ha ilyen kuriózumok gyűjteményének tartjuk. Ha jellemeiket akarunk meghatározni, tehát magyar jellemeit akarunk meghatározni, más utakon és módokon kell elkezdenünk a dolgot.

Klanczay Tibor: Én azt hiszem, hogy a kevésbé termékeny kérdésfeltevések közé lehet sorolni magát a „Ki a magyar?”, „Mi a magyar?” kérdésfeltevést is. Hiszen ez végső fokon valamiféle modellt akar kialakítani, egy statikus modellre vezet, ami egyúttal előbb-utóbb inkább korlátozó jellegű, mert implicite magában foglalja azt is, hogy mi nem a magyar, ki nem a magyar, és minden ilyen törekvés végső fokon szegényítéshez vezet. A mai hungarológiának elsősorban arra kell törekednie, hogy minél sokszínűbben, minél teljesebben, a legtágabb, legfinomabb vonatkozásaiban is vizsgálja mindazt, ami a magyar nép történeti útjával, kultúrájával összefügg, és abból nem desztillálni próbál valamiféle, valamilyen módon meghatározható magyar lényegét, hanem mint minden nemzeti civilizációt, a maga komplexitásában, ellentmondásaiban, sokszínűségeiben és elhatárolhatatlanságában vizsgálja.

Hanák Péter: Mihez való elhatárolhatatlanságában?

Klaniczay Tibor: Más nemzeti civilizációkhoz való elhatárolhatatlanságában, hiszen hány olyan írónk van, akit egyszerre tekint írójának több nemzet is. Janus Pannonius éppúgy írója, költője – és ünnepelt költője – a horvátoknak, mint a magyaroknak, vagy egy kevésbé ismert erdélyi költőt, és kora egyik legkitűnőbb muzsikuskát, Kájoni Jánost említsem, aki magyarul írta ugyan a műveit, de magát valachusnak, románnak vallotta. Hol határolunk itt el?

Hanák Péter: Könnyű a példákat a középkorból vagy kora újkorból hozni, de már sokkal elhatárolhatóbb a dolog, ha a nemzet kialakulásával, a közép-kelet-európai nemzetek kialakulásával kapcsolatosak. A 19. századi viták is tulajdonképpen innen jönnek. Én egyetértek azzal, hogy nem lehet egyszer és mindenkorra érvényes kategóriákba és sémákba sorolni, hogy ki a magyar és mi a magyar. Magát a kérdésfeltevést így nem vetném azért el, mert minden nemzedéknek meg kell határozni a helyét a világban, és azt is, hogy mégis kiket ért oda, kikkel foglalkozik. Egészen gyakorlati kérdés: ha nem határozzuk meg, hogy ki a magyar, kik tartoznak a magyarságba, akkor vajon foglalkozik-e ez a tudomány az erdélyi magyar irodalommal, a szlovákiai magyar irodalommal vagy a nyugati magyar irodalommal? Ez olyan gyakorlati kérdés, amihez el kell döntenünk, alapvetésül, hogy ma kit tartunk a magyarság soraiba tartozónak. Ez nem ezer évre érvényes fogalom. Én mégis azt gondolom, hogy ne vessük el mai vitánkban sem teljesen azt, hogy ki a magyar és mi a magyar. Nem olyan értelemben, hogy nemzetkaraktert határozunk meg, hanem hogy mi a helye a magyarnak.

Köpeczi Béla: Azzal, hogy a nemzetkarakterológiát mint tudományt megkérdőjelezzük, nem kérdőjeleződik meg az, hogy vannak nemzeti sajátosságok. Tehát azt a kérdést fel kell tenni, hogy a hungarológia maga mit állapít meg a magyar kultúráról, a magyar valóságról. Én nagyon szeretném hangsúlyozni, hogy e tekintetben szívesen térek vissza ahhoz a hagyományhoz, amelyik Németh László, Erdei Ferenc hagyománya. Hadd utaljak itt arra, hogy Erdei Ferenc volt az, aki ezekben a vitákban nagyon erőteljesen hangsúlyozta a gazdasági-társadalmi vonatkozásokat, azért, hogy a valóságot ne egyszerűen a szellem ilyen vagy olyan megnyilvánulásának tekintsük, hanem a valóságot a gazdasági és a társadalmi helyzetben lássuk és keressük. Azt gondolom, hogy érdemes visszatérni erre a hagyományra, és megvizsgálni azt, hogy ezek a sajátosságok hogy jelentkeznek, nemcsak a magyar szellemben (nem vetem el a szellem kifejezést sem természetesen), hanem mindabban, ami a magyar fejlődésben benne volt gazdaságban és társadalomban is. És mindezek hogyan határozzák meg a különböző időszakokban a különböző jellemző tulajdonságokat, mert én azt hiszem, hogy a nemzetkarakterológiának egyik nagy bűne az, hogy statikussá teszi, ahogy Klaniczay Tibor is mondta, statikus modelleket próbál felállítani, függetlenül attól, hogy milyen korszakról van szó, milyen társadalmi helyzetekről, milyen kulturális körülményekről.

Klaniczay Tibor: Szeretnék még ehhez hozzászólni. Kérdéses számomra, hogy a végső, ha úgy tetszik, vizsgálendő feladat vagy kutatási cél valóban valamilyenfajta lényegnek a megragadása-e? Vagy ha tetszik, hát a lényegnek, ez a lényeg csak nagyon elvontan határozható meg, mintegy történetileg állandóan változó, mindig átalakuló, és újra átalakuló, nem bizonyos sajátosságokat? Hiszen nemzeti sajátosságok kétségkívül vannak, de a nemzeti sajátosság az semmi más, mint egy társadalom, egy nemzeti társadalom történeti útjának valamiféle lecsapódása különböző adottságokban. S ennek a történeti útnak a változása kiküszöböl sajátosságokat, újakat hoz megint. Na most a hungarológia, érzésem szerint, nem azért fontos, hogy minél közelebb kerüljön, minél jobban definiálni próbáljon ilyen sajátosságokat, hanem hogy minél teljesebben értse meg és tárja föl az emlékhanyagát, a forrásait, dolgozza ki az összefüggéseit, a törvényszerűségeit a kultúra, a civilizáció egész mozgásának, amiben kifejeződik lényegében ennek az etnikumnak, ennek a nemzetnek a történeti útja.

Köpeczi Béla: Igen, de én azt hiszem, hogy van ennek a tudományos kutatásnak egy társadalmi funkciója, és ezt a társadalmi funkciót is tekintetbe kell venni. A nemzet problematikájának a 20. század végén is megvan a maga korszerűsége. Namármost azok, akik egy nemzet tagjának érzik magukat, szeretnék tudni, hogy miért tagjai ennek a nemzetnek? Tehát tulajdonképpen a nemzeti öntudat kérdéseiről is szó van akkor, amikor hungarológiáról beszélünk. Én azt hiszem, hogy a mi nagy előnyünk most az, hogy a nemzethez való tartozást sokkal szélesebb körben végezhetjük el, tehát valóban összehasonlító alapon, de az egyetemes és a különös dialektikája alapján, hogy ezt a nagyon teoretikus kifejezést használjam. Tehát az emberiséghez és a magyarsághoz való tartozás alapján. A specifikumok keresése a jelenlegi helyzetben, nem hiszem, hogy kizárhatja azt, hogy emberiségben gondolkozzunk, hogy Európában gondolkozzunk, hogy Közép- és Kelet-Európában gondolkozzunk. A másik, azt hiszem, nagyon jelentős dolog az, hogy a nemzeti tudatra ébredés az hozzákapcsolódik a történelemhez, és most ezt széles értelemben használom, nemcsak a történettudományra gondolok, hanem a történetiségre, az összes történelmi stúdiumra, amelyek a történetiséget felszínre hozhatják, tudatossá tehetik. Ha nem így volna, nem értenék meg azt a nyugtalanságot, ami nemcsak Magyarországon, de a világon mindenütt jelentkezik a nemzeti kérdéssel, a történelmi tudat kérdésével kapcsolatban.

Klaniczay Tibor: Ezzel én teljesen egyetértek, csak szerintem egy kicsit elkanyarodtunk a kiindulóponttól, nevezetesen magától a nemrég lefolyt hungarológiai kongresszus problematikájától és egyáltalán a nemzetközi hungarológiának mint olyannak a kérdésétől. Ez egy kicsit más kérdés, vagy ha tetszik, a kérdésnek egy egészen más aspektusa, mindenesetre nem az, amivel, mondjuk a mi nemzetközi társaságunk foglalkozik. Ugyanis kétségtelenül igen lényeges kérdés a nemzeti önismeret, a nemzet önszemlélete, és nyilvánvalóan ez kapcsolódik a hungarológia problémaköréhez. De ezek a nemzetközi tudományszakok, amelyekre itt utalás volt italianisztikától szlavisztikáig és így tovább, ezek lényegében egy bizonyos nemzetközi szintérről néznek vissza egy-egy nemzeti kultúrára, azt figyelve, hogy az mit ad, hogy helyezkedik el az emberiség összcivilizációjában. És nyilván ebből a szempontból ezeket a tudományszakaszokat nem tekintik az illető nemzet ügyének. A hispanisztikát senki sem tekinti a spanyolok ügyének. Nemcsak azért, mert spanyolul nemcsak Spanyolországban beszélnek, hanem a világ számos más országában is, de azért is, mert a spanyol kultúrát a világ kultúrájának, lényeges értékének tartják, és arról a nem spanyol sem mond le. Ennek következtében a nemzeti kultúrák vizsgálatában óriási szerepe van a nem szorosán hozzájuk tartozóknak. Nagyon lényeges is hangsúlyozni, hogy a hungarológia nem a magyarok tudománya, hanem a magyarokról szóló tudomány, amelynek a vizsgálatában semmivel sem kisebb a szerepe olyannak, akinek se ismerőse, se őse nem volt soha magyar, mint annak, aki Magyarországon él, vagy nem Magyarországon él, de magyar származású. Ebből a szempontból nyilvánvaló, hogy ezen a nemzetközi szintéren nem úgy jelentkezik ez, mint valamiféle nemzeti sorskérdés, mint a nemzeti önismeret kérdése, hanem mint az emberi civilizáció egyik értékének, egyik sajátos értékének a vizsgálata, mégpedig elfogulatlan vizsgálata. És nagyon szeretném hangsúlyozni, hogy ez az elfogulatlan vizsgálat, ez a kívülről jövő elfogulatlan vizsgálat óriási eredményeket mutathat fel. Hogy eddig a magyar tudományban, a magyarokra vonatkozó tudományban ilyen kevés történt, ez nagyon sajnálatos, ez éppen a helyzetünk elmaradottságát mutatja. Mert egyébként, ha az angol irodalomról csak azt tudnánk, amit az angolok írtak róla, akkor feleannyit tudnánk, mint amit tudunk annak következtében, hogy ismerjük azt is, amit a németek, franciák, oroszok írtak róla. Vagy az olasz nemzeti kultúrájának igazán a legnagyobb fejezete a reneszánsz, de nem így ismerjük, ha egy svájci német tudós, Burchardt fel nem ismeri ennek az igazi nagy jelentőségét. Mi is azt várjuk, és ez a lényeg, a hungarológia nemzetközi fejlődésétől, hogy felismerjenek külföldi, nem magyar kollégáink olyan sajátosságokat, olyan értékeket a mi nemzeti kultúránkban, amelyekkel szemben mi eddig süketek és vakok voltunk, mert tradíciók kötöttek, mert az iskola nevelése, ilyen-olyan szempontok korlátoztak a felismerésében. Tehát azt mondhatnám, hogy a

nemzeti tudományok nemzetközi művelése óriási gazdagodással járhat a nemzeti kultúra szempontjából, így tehát én a hungarológiát úgy fogalmaznám meg, hogy az a magyarságra vonatkozó tudományos kutatásoknak az összefogása nemzetközi szinten, nemzeti elfogultság, sőt nemzeti elkötelezettség nélkül.

Béládi Miklós: Ebből, amit Klaniczay Tibor elmondott, világosan látható, hogy a hungarológiát több oldalról közelíthetjük meg. Nagyon röviden csak annyit mondanék, hogy nem jogosulatlan, hogyha a magyarországi magyar hungarológus nézőpontjáról is beszélünk. Én Köpeczi Béla előbbi szavából ezt a nézőpontot, illetve ebből a nézőpontból föltárt dolgokat véltem kihallani. Azt ti., hogy a magyar nyelvészet, néprajz és irodalomtörténet egy olyan tárgyra irányul, a magyar nyelvre, az irodalom alkotásaira, a népi kultúra termékeire, amelyek részint tükröznek történeti adottságokat, de ezek mellett hordoznak olyan sajátosságokat is, amelyek hozzátartoznak az etnikai öntudat, önismeret kérdésköréhez, illetve ismeretanyagában benne foglaltnak. Azt mondhatnám tehát, hogy a hungarológia a magyarországi magyar hungarológus számára jelentheti e kutatások révén a nemzeti emlékezet ápolását, azoknak a kulturális javaknak ápolását, föltárását, amelyek a nemzeti emlékezetet számunkra, ma élő emberek számára valóban rögzítik.

Hanák Péter: Világos, hogy két aspektusa van a kérdésnek, egy szorosan tudományos és nemzetközi kitekintésű, nemzetközi összehasonlítás, és a magyarországiak számára az, hogy itt élünk, s ezzel számunkra kimondta a kulcsszót: hogy sorskérdés, történelmünk átélésének és továbbfolytatásának kérdése. Szóval ha úgy érezted, hogy elhajlás volt egy kicsikét, hát hadd hajoljunk még jobban el a tekintetben, hogy térjünk el a témától, nézzük meg a belső oldalát is, és ne csak a külső oldalt. Tehát Köpeczi Béla utalt rá, mi tette aktuálissá, s melyek a problémáink belülről nézve nekünk a magyarságtudomány kutatásával.

Köpeczi Béla: Én azt hiszem, hogy lehet egy tudományos szempontot is elmondani mindamelllett, amit mi itt elmondtunk Béládi Miklóssal a belső magyar hungarológiáról. A tudományos szempont egyszerűen az interdiszciplinaritás szempontja. Arról van szó, hogy bennünket is érdekel az, nemcsak a külföldi szemlélőt, hogy a tudomány eszközeivel hogyan tudjuk a legjobban megvilágítani azokat a folyamatokat, amelyek a mi múltunkban végbementek, vagy a mai társadalmunkban végbemennek. Én egy összefogó szempontnak vagy egy összefogó módszernek, megközelítésnek tartom, tehát valóban több tudományág együttműködésének a magyar hungarológus számára is ezt a magyarságtudományi szempontot. Na most már hozzá kell tennem, hogy ezt a megközelítést én nagyon ifjú koromban éltem át, amikor Erdélyben születvén, és ott végezvén iskolai tanulmányaimat, szernbekerültem a több nép együttélésének a problémájával. Azt hiszem, hogy a hungarológia most már nemcsak az itthoni, a hazai magyar hungarológusok szempontjából érdekes tudomány, hanem rendkívül érdekes azok számára is, akik a határainkon túl élnek a szomszédos országokban, ahol mindennap szembetalálkoznak azzal a kérdéssel, hogy milyen volt a fejlődése annak a kisebbségnek, annak a nemzetiségnek, amelyik az adott ország területén él. Mi ennek a kultúrája, mi ennek a sorsa, hogy visszatérjünk a sorskérdéshez. Ilyen szempontból tehát majdnem azt mondhatnám, hogy ez a megközelítési mód az egzisztenciális megközelítési módja annak az értelmiséginek pl., aki Romániában, Csehszlovákiában vagy Jugoszláviában él. Én nem tartom véletlennek azt, hogy éppen Újvidéken alakult meg a Hungarológiai Intézet. Ez is egyik példa arra, hogy tehát ott hamar felmerült a szükségessége annak, hogy egy ilyenfajta összehasonlító tudományt műveljenek. Köpeczi Béla: Én azt hiszem, hogy lehet egy tudományos szempontot is elmondani mindamelllett, amit mi itt elmondtunk Béládi Miklóssal a belső magyar hungarológiáról. A tudományos szempont egyszerűen az interdiszciplinaritás szempontja. Arról van szó, hogy bennünket is érdekel az, nemcsak a külföldi szemlélőt, hogy a tudomány eszközeivel hogyan tudjuk a legjobban megvilágítani azokat a folyamatokat, amelyek a mi múltunkban végbementek, vagy a mai

társadalmunkban végbemennek. Én egy összefogó szempontnak vagy egy összefogó módszernek, megközelítésnek tartom, tehát valóban több tudományág együttműködésének a magyar hungarológus számára is ezt a magyarságtudományi szempontot. Na most már hozzá kell tennem, hogy ezt a megközelítést én nagyon ifjú koromban éltem át, amikor Erdélyben születvén, és ott végezvén iskolai tanulmányaimat, szernbekerültem a több nép együttélésének a problémájával. Azt hiszem, hogy a hungarológia most már nemcsak az itthoni, a hazai magyar hungarológusok szempontjából érdekes tudomány, hanem rendkívül érdekes azok számára is, akik a határainkon túl élnek a szomszédos országokban, ahol mindennap szembetalálkoznak azzal a kérdéssel, hogy milyen volt a fejlődése annak a kisebbségnek, annak a nemzetiségnek, amelyik az adott ország területén él. Mi ennek a kultúrája, mi ennek a sorsa, hogy visszatérjünk a sorskérdéshez. Ilyen szempontból tehát majdnem azt mondhatnám, hogy ez a megközelítési mód az egzisztenciális megközelítési módja annak az értelmiséginek pl., aki Romániában, Csehszlovákiában vagy Jugoszláviában él. Én nem tartom véletlennek azt, hogy éppen Újvidéken alakult meg a Hungarológiai Intézet. Ez is egyik példa arra, hogy tehát ott hamar felmerült a szükségessége annak, hogy egy ilyenfajta összehasonlító tudományt műveljenek.

Hanák Péter: Csehszlovákiában honismereti körök vannak, és művelődéstörténettel előbbre járnak, mint mi jártunk, előbb indultak, sőt az erdélyi magyar történetírás és irodalomtörténet, művelődéstörténet is sok szempontból előttünk jár. De én nem szeretnék megkerülni egy kérdést, amely bujkál itt mai beszélgetésünkben, amely tudományosan is megfogható. Nevezetesen, ha a hungarológiának tárgya a magyarság, akkor milyen az a mai magyarság, amelynek kultúrájával, nyelvvel, nyelvi fejlődésével, irodalmával és történeti sorsával foglalkozunk. De Köpeczi Béla az előbb szerintem nagyon helyesen mutatott rá arra, hogy az érdeklődésnek az aktualitását, időszerűségét az adta meg, hogy forrón pezseg ismét a nemzeti kérdés, akár Európa Nyugatját nézzük, akár a Távol-Keletet vagy Amerikát. Az etnikai csoportok reneszánszáról, az etnikai csoportok tudatának reneszánszáról van szó. Most ez az aktualitás kb. a 60-as évek végétől, a 70-es évtizedtől tart. Ez tette talán indokolttá azt is, hogy ilyen nagy figyelem fordult minálunk a hungarológia felé, hogy a társaság megalakulhatott, hogy a kongresszus létrejöhetett. De nagyon sok nehézséggel találkozunk, ha azt a gyakorlati kérdést tesszük föl, hogy ki tartozik ma a hungarológia tárgyához. Melyik magyarság? Csak az itt élő magyarság, mennyiben tartozik a szomszéd országok magyarsága, a kisebbségi sorsban élő magyarság, mennyire a Nyugatra távozott? És mi az álláspont e tekintetben?

Klanczay Tibor: Nyilvánvalóan mindegyik hozzátartozik. Nyilvánvalóan hozzátartozik a magyar etnikum, a maga egészében, bárhol is legyen és bármilyen szétszórtságban, hozzátartozik ugyanakkor Magyarország egész történeti múltjának a vizsgálata a maga egész komplexitásában, amely viszont, tudjuk, hogy több etnikumú ország és társadalom. Tehát itt mindenképpen a kérdés minél tágabb felfogásának vagyok a híve, és mindenfajta szűkítő tendenciával szemben szükséges itt fellépnünk, ami szerintem a tudománynak éppúgy érdeke, mint a nemzetnek. Hozzátenném mindjárt azt, hogy amit Hanák Péter említ, hogy a magyarok végül is nem egy nemzetállamot alkotnak, hogy a magyarok számos országban élnek, nagyobb tömbökben vagy diaszpórában szétszórva, ez gyakorlatilag differenciálja is ezt a magyarságot. Itt ez megint egy motívum, amely a hungarológiának a jelentőségét aláhúzza, ugyanis például, hogy csak az irodalomról beszéljek, bár ebben a kérdésben Béládi barátom az illetékesebb, ma nemcsak magyar irodalomról beszélünk, de magyar irodalmakról kell szükségképpen beszélnünk, és nyilvánvaló, hogy ezekben a dolgokban a közöset keresni a hungarológiának egyik feladata.

Béládi Miklós: Ehhez nagyon röviden egyetlen adalékot valóban mondhatnánk, példa gyanánt. Az e század 20-as éveitől kezdődően csak magyar irodalmakról beszélhetnénk, ha mindig szabatosan

fogalmoznánk. A köznapi nyelvben ettől természetesen eltérünk. Romániában, Csehszlovákiában, Jugoszláviában és a Kárpátalján önállóan élő, fejlődő kisebbségi irodalmak alakultak ki, amelyek különböző időpontokban, melyik előbb, melyik utóbb, később kicsikét hátramaradva, átalakultak autonóm, tehát saját szervezettel, intézményvilággal és önálló művészi értékeket teremtő nemzeti irodalmakká. De nem hagyhatjuk említés nélkül azt a tényt sem, hogy Nyugaton és tengerentúli Nyugaton és Keleten, szétszórva a világban, a diaszpóra-magyarság is teremtett magának olyan irodalmat, amely szintén beletartozik az egyetemes magyar irodalomba azáltal, hogy értékteremtő része. Tehát nemcsak azért, mert könyvek jelennek meg magyar nyelven New Yorkban, Clevelandban vagy Párizsban, hanem azért, mert ezek hozzáadnak valamit ahhoz az irodalomhoz, ami a mi határainkon belül él és növekszik.

Köpeczi Béla: Én azt hiszem, el kell ismerni, hogy van egy olyan fogalom, hogy magyarság. Mégpedig úgy, ahogy Klaniczay Tibor elmondta, a szó nagyon széles értelmében, és ennek a magyarságnak vannak bizonyos közös ismertetőjegyei. Tehát az első és alapvető természetesen a magyar nyelv, bár még e tekintetben is vannak gondok, különösen ha a diaszpórát nézzük. A diaszpórában vannak ugyanis olyan kis csoportok, amelyek teljesen asszimilálódtak, és mégis éppen most, amikor a nemzeti identitás vagy az etnikai identitás kérdése felmerült, ők is felfedezik magyarságtudatukat, és megpróbálnak, ha nem másképpen, akkor angolul tájékozódni annak a népnek az irodalmáról, kultúrájáról, amelyikhez úgy érzik, hogy tartoztak vagy tartoznak ma is. Tehát én azt hiszem, hogy azért nagyon erősen hangsúlyozni kell, ami kiindulópontunk is volt, hogy a nyelv az összekötő kapocs ezek között a különböző magyar közösségek között, és a nyelv itt nem egyszerűen csak azt jelenti, hogy valamiféle jelrendszert használ, hanem azt jelenti, hogy egy bizonyos kultúrához is kapcsolódik. A nyelvében él a nemzet jelszó az nem is egyszerűen csak a nemzeti ébredésnek a jelszava volt, hanem ma is igaz az, hogy a nyelvhez hozzákapcsolódik a kultúra, és ezzel együtt hozzákapcsolódik a nemzeti tudat dolga is. Azt hiszem, hogy ezt azért érdemes hangsúlyozni, mert sokszor félreértések is adódnak abból, hogy miért érdeklődünk mi a határainkon kívül élő magyarok dolgai iránt. Ha feltételezzük azt, hogy van valami egység, vannak összekötő kapcsok, akkor azt hiszem, hogy egyáltalán nem nacionalizmus, hogyha ezt az érdeklődésünket megmutatjuk, gazdagodunk mi is ezáltal, és hozzáteszem, hogyha ezek különösen a nemzetiségek, de még a diaszpórák is, a híd szerepét tudják játszani Magyarország és az illető másik ország között, akkor gazdagodtak azok az országok is. Én úgy gondolom tehát, igaz, hogy eltávolodtunk a Magyar Filológiai Társaság és a kongresszus bizonyos szűkebbre szabott célkitűzéseitől, de akkor, amikor magyarságtudományról beszélünk, érdemes kiterjeszteni az érdeklődésünket erre is.

Hanák Péter: El is kellett távolodnunk egy kicsit a Filológiai Társaságtól. Ez annak a teljes elismerése mellett történik. Új, nagy problémával állunk szemben: a nemzet fogalmának, a nemzet társadalmi-történeti jelenségének újrafogalmazásával. Hát ha csak a magyarságot vesszük ma, itt kettős probléma van. Egyrészt nem egy országban él, tehát nem egy nemzetállamban, hanem sok országban megosztva. Azt is láthatjuk, hogy még a szocialista országokban sem azonos feltételek között. Nem azonos gazdasági-társadalmi feltételek vannak az egyes szocialista országokban, nem azonos autonómia, nyelvhasználat, kultúra, fejlődési lehetőség. A másik probléma pedig, hogy nem azonos társadalmi rendszerű országokban élnek. Ebből az következik, hogy igen differenciált lett az a magyarságkép, amely a reformkor nemzedéke számára olyan egységesnek, problémátlannak tűnt, ahogy azt Széchenyi vagy Kossuth megfogalmazta. Tehát egy nagyon bonyolult probléma, amely a történészek számára is nagy feladat, de valamennyi rokon tudomány számára is nagy feladatot jelent. És ez a tudományos feladat bizonyos politikumot tartalmaz, érdeklődik a szomszéd országok magyarsága iránt kulturálisan is, tudományosan is, és azért is, mert egy etnikai kulturális közösség áll fenn. Ebből a szempontból óriási jelentősége van a hungarológiának. Úgy érzem, a mai beszélgetésünkben talán eléggé világosan kiderült, hogy ez egy kettős sugártörésű, kettős fényű

tudományág. Egyrészt egy külhoni tükör, mert megítélhetjük magunkat annak a tükrében, hogy hogyan látnak bennünket a külső kutatók: magyarságot, nyelvet, kultúrát, sorsot és történelmet, objektíve úgy, mint az emberiség nagy-nagy egyetemének egyik fajtáját, egyik nemzetét, népét, egyik kultúrkörét és civilizációját, tehát összehasonlítva, milyen rólunk a külső kép. De a hungarológia ugyanakkor egy belső önarckép is, egy belső tükör is, és ha a külső tükör és a belső tükör képét egymásra vetítjük, akkor egy csodálatos anatómiai, biológiai, pszichológiai képet kaphatunk. Ha konfrontáljuk is, tárgyilagosággal, akkor ebből biztosan újat nyerhetünk. De kettős törésű – azt hiszem – ez a hungarológia abból a szempontból is, hogy egyrészt tudományos ismeretanyagot halmoz fel sok tudományág részéről, egy ismeretanyag szintézisét adja, tudományközi szintézisét adhatja, de más is a mi számunkra. A múltunk megismerése, önmagunk megismerése, reálisabb magyarságkép kialakítása egy történeti, társadalmilag megalapozott magyarságkép kialakulásához vezethet el. Számunkra azért fontos a hungarológia, a magyarság megismerése, önismeret és önképnek a tisztítása, tisztulása, mert a múltat azért faggatjuk, s a jelent azért kutatjuk, hogy egy jobb jövőképet egy reális, igaz, demokratikus jövőképet állíthassunk fel, hogy válaszolhassunk az emberiségnek az általános, az egyetemes, hogy úgy mondjam, nembéli fejlődésének keretén belül van-e sajátos szerep, sajátos hely annak a közösségnek, annak a kultúrának a számára, amit sok száz éve magyarságnak, magyar kultúrának nevezünk.

A tv-ben 1981. november 5-én elhangzott, *Mi a magyarságtudomány?* című előadás szerkesztett szövege. A műsor szerkesztője: Hanák Gábor, rendezője: B. Révész László.

(Alföld 1982/5. 51–62 p.)

Fülei-Szántó Endre:

A hungarológia helye és szerepe a tudományok és a művelődéspolitikai rendszerében

1. Az elnevezéssel kapcsolatos kérdések

A hungarológia szinonimája a magyarságtudomány. A magyarosabb megnevezésnek hazánkban volt és van intézményi háttere. Hogy mit is takar a magyarságtudomány, milyen diszciplínák milyen hierarchiában fonódnak benne össze, annak eldöntéséhez más, mélyebb alapfogalmak tisztázása is szükséges. Ilyen például a nép, a nemzet, a magyar állam stb. Talán egy csapással vágjuk szét a gordiuszi csomót, ha a hungarológiát a magyar kultúra tudományának tekintjük. A kultúra fogalmának ugyancsak vannak változatai, ám nagyjából megfelel annak a rendezett ismerethalmaznak, amely a művelődés folyamatára és annak egy-egy korszakbeli állapotára vonatkozik. Ha viszont ezt az utóbbi meghatározást fogadjuk el, nehézségek merülnek fel: hol húzzuk meg a nyelvi-nemzeti határvonalakat a művelődés folyamatán belül.

Tudjuk, a nemzeti identitás problémája nem könnyű, és korántsem tisztázott fogalom. A történelem – többek között – egyének és csoportok asszimilációs folyamatait is magában foglalja. Vagy azt tarthatjuk magyarnak, aki ezt a nyelvet és műveltséget „fogyasztja”, bármi is legyen a véleménye önmagának a hovatartozásáról vagy pedig a szubjektív-tudati szférára hivatkozva azt tekintjük magyarnak, aki magát annak vallja.

A magyarságtudomány, a nemzetkarakterológia, esetleg a nemzeti szociálpszichológia évtizedeken keresztül tiltott területek voltak. Maga a nemzetfogalom is túlnőtt a 19. századi kereteken. A világ humanistáinak érzékenysége a kisebbségi-nemzetiségi sors iránt felvetette a hatékony és kultúrateremtő nemzetiségi irodalmak, tudományosságok stb. hovatartozandóságát is. A valamikor szilárd terminusoknak gondolt fogalmak elhalványultak. (Patriotizmus, nacionalizmus, internacionalizmus, kognacionalizmus, szupracianalizmus, kozmopolitizmus stb.). Ezek között egyik másik kifejezetten káros és veszélyes irányzat fogalmi szülöttje volt, de a tudomány csak „sine ira et studio” vizsgálódhatik. Munkahipotézisként tehát a hungarológiát, a magyarságtudományt a magyar művelődés és műveltség elméleti és alkalmazott stúdiumának tekintjük.

2. A magyarságtudomány ismeretelméleti státusa

Az ismeretelmélet” és a tudományelmélet (noetika, apisztemológia) hagyományosan a filozófián belül helyezkedik el. Az egyes filozófiai rendszerek világmagyarázatától függően bizonyos stúdiumok az elméleti bölcsélet keretén belül maradtak, mások kiszorultak onnan és szaktudományá váltak (pl. etika, esztétika, jogfilozófia, logika stb.).

Ebben a tanulmányban nem célravezető szorosán meghúzni a bölcsélet tudományának határait, hiszen nem az elvontság különböző szintjeit vizsgáljuk, hanem inkább még olyasmit is bele kell foglalnunk, ami csak alapkérdéseiben osztozik a filozófiával, még ha egyébként önálló szaktudományként is működik.

A társadalom és a tudomány egyre szorosabb összefonódása, a görög „theoriész heineken”, a „pure science” lassú eltűnése a tudomány intézményes világából azt eredményezte, hogy egyrészt az alaptudományok számtalan alkalmazása született meg, amelyek azonban mégis csak tudományok (ipargazdaságtan, belgyógyászat stb.), másrészt a tudományok – mintegy egymásutáni – vertikálisan szemléltethető sorában „horizontális közös területek”, interdiszciplínák alakultak ki. Ezek azonban maguk is sokfélék lehetnek. Bizonyos értelemben mindig is léteztek (nyelvföldrajz, fizikai hangtan, pénztörténet, biokémia stb.). A mai időköt az jellemzi, hogy sokkal több ilyen interdiszciplína alakult ki, sokszor nem is csak két stúdium ötvöződéséből. Ugyanakkor az alap- és az alkalmazott tudományok között is születtek „vertikális interdiszciplínák”. Ha ugyanis a kettőt egymás fölött elhelyezkedő síkoknak tekintjük, akkor az ötvözött új jelenség mindkét síkból magába foglalhat problémátartományokat (génsebészet, nyelvoktatási metodika, paleolingvisztika, munkaerőtervezési prognosztika, meteorológia stb.). Tipikus (házánkban is ismert) példa több tudomány egy jelenségre összpontosított kérdésfelvetéseinek egyesítésére a pedológia (gyermektudomány), amelynek olyan kiváló képviselője volt, mint Kemény Gábor. A személyi kultusz merev tudománypolitikája ugyan kiiktatta e stúdiumot a kutatások köréből, ám a mai divatos ifjúságtudomány például hasonló szerkezeti megfontolásokon épül fel. A modern tudományosság – és itt nem a szcientizmust propagáljuk – a szükségletek adta jelenséget ragadja ki, azt helyezi el noetikai keretben. Ezt a keretet azonban mégis csak ismernie kell. Igaz ugyan, hogy az igaz/téves merev ellentétpárjának háttérbe szorulásával tekinthető a tudomány történeti folyamata egy állandóan növekvő, vagy akár egy törések vonalain áthaladó információnövekedésnek, még ha ezt egy ökonómiai metafora a növekedés (wealth) sugallja is. A F. Kuhn-féle paradigmaváltást is figyelembe kell vennünk, amikor tárgykörünkről elmélkedünk.

A hungarológia tehát mindenképpen gyűjtőfogalom, olyan összegző stúdium, amely sok külön, a magyar étellel, kultúrával kapcsolatos diszciplínát foglal magába. Ezeknek a rész tudományoknak egymáshoz való viszonyulása a magyarságtudományon belül több változatot tesz lehetővé. Elméleti kerete például wundtíanus szellemben is meghatározható, de akár egy modern kommunikációs-antropológiai struktúrában is.

Mindenesetre megállapíthatjuk, hogy a hungarológia az alaptudományok közé tartozik, alkalmazott diszciplínává intézményes keretben fejleszthető, ám az alaptudományok szférájában összegző tudomány, amelynek változatait a szelektív szintézis teremti meg.

3. A szelektív szintézis két dimenziója

A megválasztott terminusoknak megfelelően a magyarságtudomány sok más tudományból merít: a nyelvészet, néprajz, művészettudomány, történelem stb. területéről kell kihalásítanunk részterületeket. A valamennyi szempontból megvizsgált hungarológiai téma tehát több tudomány szintézise. A szintézist az egyes tudományok kérdésfelvetéseinek a szelekciója előzi meg.

Ugyanakkor érdemes és helyes egy matematikai-nyelvészeti szimbólum bevezetése: a folyamat és az állapot kettősségének szem előtt tartása. A karteziánus koordináta-rendszer, vagy akár a saussure-i diakronia/szinkronia fogalompáros előnyösen alkalmazható a magyarságtudományon belül is. A folyamat mindig a történeti oldala a vizsgált dolognak, a folyamat valamely pontján felvett metszete pedig a szinkronia, egy adott korszak „magyarságállapota”. Elemezhetjük tehát pl. a 16. század Magyarországnak, magyar életének törvényszerűségeit, de kutathatjuk a tárgyi és szellemi néprajz több évszázadot átfogó történetét is. A pontos arányok szerkesztése úgy történik, hogy jó taxonómiával válogatunk, mely tudományoknak van lényeges mondanivalója a hungarológia számára.

Felvethetné valaki azt a kérdést, hogy miért nem tekintjük egyszerűen néprajznak, vagy akár művelődéstörténetnek a teljes területet. Nos, a magyarságtudomány szellemi szerkezetének többféle aránytípusa képzelhető el, amelyekre később kitérünk. Mindenesetre megállapíthatjuk, hogy a hungarológián belül szinkronia és diakronia, sőt tegyük hozzá prognosztikai-futurologiai diakronia is szerepelhet, és ez vonatkozhat az egyes „tisztá rész tudományokra”, a különböző interdiszciplínákra vagy összegző stúdiómokra is. Az egyes hungarológiai alapváltozatok tehát abban fognak különbözni egymástól, hogy melyik stúdium (néprajz, irodalom, nyelvészet stb.) kerül a centrumba, és ahhoz milyen fontossági sorrendben kapcsolódik a többi.

4. Elméleti nehézségek a tárgykörök kutatásában

Amint arra már az előzőekben utaltunk, az alapfogalmak viszonylagossága megnehezíti a szilárd konstrukciót (a nemzeti identitás, a nemzetfogalom, az areális elhelyezkedés, a szellemi kultúra századonkénti megítélésének, vagy még pontosabban művelődési periódusonként való megítélésének nehézségei stb.). A jelenlegi dolgozatban a nehézségek közül csak egy néhányat emelünk ki, és ezeknek a tüzetes vizsgálatával foglalkozunk, és nem vállalkozunk az „összes lehetséges nehézség” totális felsorakoztatására.

a) Folytonosság és törésvonalak

Különösen a történelem művelése függ a fenti fogalompáros értelmezésétől, de valamennyire kihat mindez egyéb historikus ágakra is, és ha nincs világos állásfoglalás, akkor folytonos újraértékeléssel kell számolnunk. Azért elemezzük itt a folyamatmodellt, a diakroniát, a történetiséget, mert ez feltétele bármilyen szinkron elemzésnek is. A történelem korszakolása már önmagában is nehéz, és időről időre megváltozik, de mennyivel nehezebb ez a „megszakadt pontok”, a törések vonatkozásában.

Nem kívánunk a pozitivista vagy az ideologikus történelemszemlélet, történelemírás problémáival foglalkozni, de azt nyugodtan kijelenthetjük, hogy a társadalmi rendszerváltozások, a hatalmi szférák átcsoportulása esetében mindig megsérül a „sine ira et studio” elve, és ezen kívül még információpusztulás is történik. Csak az egyéni szenvedélyek, sérelmek és elfogultságok elmúlása vagy eltompulása teszi lehetővé a közel vagy a távoli múlt valóságos értékelését. De túl az értékelésen a kihagyás, az információs mellőzés, az agyonhallgatás stratégiája szintén információpusztuláshoz vezet. Ez olyan mesterséges „tabuteremtés”, amely a lezajlott diktatórikus korszak enyhülése, liberalizálódása esetén is sokáig megmarad. A mai magyar irodalomtörténet például nem biztosít folytonosságot az 1945. év előtti korszakéval. Nem sok a tabu, de még mindig akad, azok is lassan telítődnek, újra és újra felfedeznek régen nagyon is ismert írókat és költőket, de a mai művelődési palettán még vannak hiányhelyek. Ilyen például Szabó Dezső Elsodort falu-ja és még néhány műve, amelyeknek legalább olyan hatásuk volt a maguk idejének egyes áramlataira, mint Németh Lászlónak. Többek között ez is oka annak, hogy hiányos az Ady-képünk, nem ismerjük a falu-kérdéskör eredetét, és zavarosan ítéljük meg a transzilvanizmus áramlatának forrásait. Hozhatnánk erre a jelenségre még egy sereg példát. A „jegyzetelt” publikáció is hasznosabb, mint a tabuteremtő. Herczeg Ferenc hosszú „elhallgatása” ugyancsak ezt bizonyítja, de vannak még egyéb adósságok is (Bibó Lajos, Sértő Kálmán, Tormay Cecil stb.). Ha azonban ezt minden területre kiterjesztenénk, és elemeznénk, bármelyik tudományág vagy akár állami funkció, intézmény akkori helyzetét, megdöbbenően látnánk, hogy milyen hatalmas fehér foltok vannak azon a szellemi térképen, amely a két világháború közötti kurzus idejét ábrázolja. Ha a művelődés szférájában a történelmi visszpillantás nem teszi lehetővé a folytonosságot, ha tabuk villannak fel különböző területeket, akkor ennek szociálpszichológiai hatása az az „óvatos megközelítés”, a „tartózkodó értékelés”, az idézetek keresése, a „vörös farok hozzáillesztés” lesz, amely még ma is jellemez néhány írásművet. A teljes tárgyilagosság nem illúzió, legalábbis az erre való törekvés nem.

b) A nemzeti függetlenség és limitjei

A történelem már említett korszakolása, az egyes periódushatárok gyakran esnek egybe a társadalmi rendszer megváltozásával. A másik ilyen korszakzáró és korszaknyitó határeseemény a háború, amely rendszerint még akkor is új korszakot eredményez, ha maga a társadalmi rendszer nem változik meg az érintett országban.

Vannak azonban egyéb korszakhatárok is, lassú fejlődés eredményeként kialakult lényeges változások, a szövetségi rendszerben bekövetkezett változás, valamelyik területen történő hirtelen bekövetkező hanyatlás. Nem célunk ebben a dolgozatban a történelemfilozófia elvontabb problémáit tárgyalni, de bizonyos hungarológiai problémák esetében ez elkerülhetetlen. A nemzeti függetlenség viszonylagos fogalom, a történeti-politikai tapasztalat része, mégis világos és félreérthetetlen. A szövetségi rendszerek állandóan változó kaleidoszkópjában alakul ki egy nemzeti politika ereje, rátermettsége. A vezérhatalom azonban, mégha nem is került vele a társország akár átmeneti, hódoltsági formába sem, bizonyos fokig meghatározza a „kollektív viselkedést”, a sajtó, a napi kultúra, a tananyagok és az emberi attitűdök mikéntjét. Bizonyos fokig azonban a kisebb államok is determinálják a vezérhatalom cselekvési körét. A hatalmi helyzetek logikai tartalma nem nagyon redukálható egzakt és világos etikai alapkategóriákra. Végső magjuk általában érzelmi jellegű. Az érzelmek pedig szorosan összefüggenek a kor uralkodó eszméivel.

Olyan nemzeti függetlenség tehát aligha van, amelynek ne kellene sok egyéb érdekre „tekintettel lenni”. A nemzeti és a külső, a társadalmi és belső problémák mindezt még módosítják. Kialakul egy függőségi rendszer, amely közvetlen vagy közvetett, nyílt vagy rejtett, és igen sok fokozata van. A történész tehát, ha a nemzeti múltat vizsgálja, jól teszi, ha kellő nyomatékkal figyel az egyes korszakok függőségi rendszerében elfoglalt helyünkre. Vannak régi vagy újabb korok, amikor egy etnikum, egy nemzet, vagy egy állam – a három nem mindig esik egybe – paradigmatis csúcsra ér, más népek mintája, eszménye lesz, de ennek elmúlásával még „sokáig élhet” ebből, vagy éppen súlyosabb függőségbe kerülhet. Az is közismert tétel pl., hogy a románoknak mindig volt „politikai érzékük”, úgy javítandó ki, hogy mindig volt politikai kultúrájuk mintegy az angol, az olasz vagy francia politika mintájára. Ebbe nagyon belejátszik a Dunai Fejedelemségek fanarióta korszaka, a Portától való (de bizantikus közvetítéssel kialakított) függősége. A számtalan eseményszerkezetben való viselkedés szinte ösztönösen alakult ki. A politikai kultúra fölénye bizonyos függőségi állapotban is meglehet, amire jó példa Erdély bethlengábori korszaka, mai szóval egy csatlósállam nemzetközi súlyú politikai „hatalommá” való felemelkedése. Ugyanez vonatkozik a műveltségre is, vagy akár a vallási türelem példáira.

A különböző függőségi rendszerekben való élet a későbbi korok történészei számára a hovatartozási preferenciák problémáit veti fel. A több mint negyvenéves szocialista korszakban pl. a magyar történészek munkáiban felfedezhető egy török preferencia, mostanában viszont inkább a Szekfű-féle Habsburg-preferencia kerül előtérbe. Ám sok ilyen régi probléma (monarchia vagy dunai konföderáció, angol vagy német barátság a második világháborúban, vagy akár Szent István alapító-e vagy elfojtója a hamisítatlan magyarságnak stb.) állandóan időszerű marad. Ha a történész elkötelezetten pozitívista, akkor csak az események kauzális hierarchiáját állítja fel, értékelés nélkül. Ezt sokan lehetetlennek tartják.

c) A nemzeti társadalmi rendszer nyitottsága vagy zártsága

Ennek a problémának kettős vetülete is van. A magyarság történelmében mennyire szólhatunk róla zártan, más államoktól való függőségtől eltekintve, vagy mennyire kell a magyarság kérdéseit tárgyalva, egyszerre tüzetesen figyelembe venni a kelet-európai államokat, a régi német államalakulatokat, a halványan fel-felcsillanó nyugati orientációt stb. Nem arról van szó, hogy bárki is tagadná a szoros összefüggést a legkülönbözőbb európai és olykor nem is csak európai államokkal, ám a kutatásnak természetesen elhatárolással, a körvonalak megvonásával kell kezdődnie, és mintegy feldolgozási modellben kell feltárnia az adott korszak eseményeit, így például elképzelhető olyan helyzet, amikor magáról az

országról alig esik szó, annyira függ egy másiktól, és ezért inkább arról a másiktól kell írni (pl. a Bach-korszak intézményrendszere). A történelmi preferenciák kérdése végeredményben szociálpszichológiai téma. Nem más, mint kognitív stratégiák olyan arányú feltárása, amelyeken belül inkább a hiedelmekre vagyunk tekintettel és nem annyira esetleg igazolt véleményre. Mindennek a mélyében meghúzódik egy soha nem tárgyalt „elavult módszer”, a statisztikai teljesség módszere. Hogy a magyar középosztály a második világháborúban milyen arányokban oszlott németbarát és nyugatbarát csoportokra, ennek van egy nagyon durva és felületes megközelítése: az iparmágnások és az általuk befolyásolt csoportok angolbarátok voltak, a földbirtokos réteg pedig németbarát volt. Ez így számosságában nem elemezhető, hiszen nem tudunk egy „mindenkire kiterjedő mélyinterjú-sorozatot” produkálni, amely erre választ adna. A másik gyakori hiba (az irodalomtörténetben is), hogy egy-egy dokumentálható személyi véleményt (író véleményét műveiről, politikus visszaemlékezéseit stb.) szilárdnak és változatlanok tart az utókor historikusa. A történelem régebbi korszakaihoz – ez pedig ex asse hermeneutikai kérdés – sokszor pontosabban nyúlhatunk az emberről tudott pszichológiai ismeretek birtokában, mint egykorú leírások alapján. Azok csak a tényeket és az igazolható eseményeket rögzítik. A nemzet, a nép történelmét tehát nyitott és zárt rendszerek egymásutánjának foghatjuk fel. De ez a nyitottság és zártság kapcsolatos az adott etnikum belső kompaktságával vagy szétdaraboltságával is, hiszen a náció és a régió szinte örök pólusok a mindennapi életben is. Van például egy jól nyomon követhető törvényszerűség a nagy emberek megítélésében. A „vélt hiányfaktor” pl. erőteljesen mobilizálja az akarati energiákat és gyakran meghaladja azon személyiségek sikereit, akikben ez a hiányérzés soha nem volt meg. Ez a rekompenzáció törvénye. Ami nincs, azt úgy pótolom, hogy még többet szerzek belőle, mint kellene. Jó példa erre az angol Disraeli miniszterelnök, aki a 19. században Gladstone liberális politikájával szemben imperialista elveket vallott. A történelem tragikumája, hogy öntudatos angol és öntudatos izraelita magatartása nyomán olyan elveket hirdetett meg, amelyeket a századvegi francia antiszemitizmus tűzött zászlajára, és közvetve ezek az elvek hatoltak be a német nemzeti szocialista ideológiába is, bármennyire hézagos és esetleges is volt az.

Hazánkban a „regionalizmus”, a „provincializmus” sokak előtt fenyegető veszélye az érvényesülésnek. Megmutatkozik ez a szokásrendszerekben, az étkezési, gazdálkodási és olykor az öltözési szokásokban is, de főleg a diglosszia jelenségében. A nagyon erős tájnyelv (például a csángó) részben elszigetel, szűkebb körben azonban lelkesít.

Mi a magyar? Nem egy könyv, könyvfejezet címe ez. Tegyük fel másként a kérdést: hogy melyik tájon él az „igazi magyar”? A regionális elfogultságok teljesen természetesek. Az azonban például, hogy a Partium lakója a székely embert manipulálhatónak tekinti és nem nagyon értékeli, hogy a székely önmagában gyakran egyetemes emberi értékeket ismer fel, hogy a sváb falvakban és az értelmiség nagy részében a székelyek megemlézése abszolút pozitív, igen jó példa az előbbire.

A dunántúli típus, a kelet-magyar típus stb. igen sok hungarológiai gondolatot ébreszthet bennünk. De ugyancsak idetartozik a népi és urbánus ellentét is, a történelem torzítására ugyanis igen érdekes példa adódik éppen ebben a témában. A romantikus antikapitalizmus doktriner sémáját igen sokan a falu és a falusi élet teljes elutasításáig tágították. A megváltozott mezőgazdaság és a megváltozott falu nem érvénytelenítheti a természethez való közelség viszonylag örök érzésvilágát. Nos, a szabódezsői parasztideált éppen ilyen szempontból utasítottak el sokszor és sokan. Ugyanakkor a tőle nem különböző németlászói eszményeket – legalább is részben – vallották, holott az előző hatása a másokra nem kétséges.

Van-e annyira kompakt a magyar nyelv, a folklór, az irodalom stb., hogy egységes magyar típusról lehetne beszélni? Miképpen játszik bele a táj és a tájműveltség a magyar nemzetképbe? Sok megoldatlan kérdés, mondjuk ki bátran: elméleti nehézség. És végül, de nem utolsó sorban, a népi-nemzeti kategória szembeállítás az európaival ugyancsak idetorkollik. A nyitott vagy zárt rendszerjelleg olyan sok jeggyel rendelkező kategória, hogy részleges megoldásokat már az első pillanatra is kínál. Források bőven akadnak: Kodály Zoltán, Illyés Gyula, Veres Péter, Szabó Dezső és mások művei. Természetesen ezek tagadása, vagy akár különböző ötvözesei is jól dokumentálhatóak. Elméleti nehézségnek tekint-

hetjük az identitás egyik részproblémáját is: provinciális-e a magyar kultúra, mikor az, és mennyire az? A kis nemzetek irodalmáról például el szokták mondani, hogy azok mindig mimézist jelentenek, sokszor utánérzésekből születnek, hivatkozhatunk pl. a Faust-Madách vitára. Véleményünk szerint ebben a kérdésben még mindig hátrányosan kezeljük Goethe-t. A filozófiai kiválóság nem csökkenti a textuális hatások jelentőségét. A szépirodalom és a filozófia viszonylatában mindmáig adós a szakirodalom Madách művének egyes kiváló, éppen ezt a viszonyt érintő részeinek elemzésével.

Európai-e a magyar irodalom? Vannak eldöntött kérdések. Ilyen Bartók, valószínűleg ilyen Petőfi és József Attila életműve. Ám Berzsenyi „utóéletének nemzetközisége” kérdéses, de lehetséges, hogy megoldható, megteremthető. Babits nemzetek fölötti, illetőleg nyelvek és népek közötti, zsenivándorlás tana igaz, de a „csak tiszta forrásból” jelszó igazsága nem jelentheti azt, hogy egy művelődési anyag, a kollektív emlékezés pusztán a legnagyobbakat tartsa számon. A legnagyobbak is rendszert alkotnak a kevésbé nagyokkal: a „második sor” is érdekes, sőt bizonyos esetben a hatás megmutatkozása is érdekes lehet egy műben.

A hungarológia feltétlen feladata a kiváló magyar személyiségek „megmérése” és „szinkronizálása”. Ez az utóbbi fogalom ezúttal a tágabb időszakban esetleg egy évszázadon belüli együttélést, együttértékelést jelent (pl. Arany János és G. Lorca balladáit, Petőfi és José Martí kubai költő egybevetése). Az irodalmi vagy egyéb komparatistikától való tartózkodás oka nem az eljárás helytelensége, hanem a rossz eredmények.

Bármilyen tananyag, beszámoló, ünnepi beszéd, műveltség átadása szolidabban történhetik meg, ha ezt az európai távlatú összeméretést egzaktnak elvégezték. Szinoptikus történeti szemlélet szükséges hozzá és nyelvtudás. A műfordítás problémái úgyis szinte örök akadályt jelentenek a kultúrák közötti kölcsönös megismerés útjában. A hungarológia egyik legégetőbb szükséglete tehát az írói műfordítás elméleti kérdéseinek és gyakorlatának vizsgálata. Igen sok történeti példa van „nyelvváltásra” (Ödön v. Horváth, J. Conrad, Péterfi Jenő stb.). Vizsgálandó természetesen, hogy a nyelvváltás mellett lehetséges-e írói bilingvizmus (lásd Hatvany Lajos példáját).

5. A hungarológiai alapváltozatok

A szelektív szintézis módszerének megfelelően át kell tekintenünk azokat a területeket, amelyek egy-egy tudomány szemszögéből értékes, a hungarológián túl is általánosítható eredményekre vezetnek. Emeljünk ki néhány érdekesebb témát, hogy majd azután megkeressük a nekik megfelelő tudománykereteket:

- A magyar diaszpóra története
- Magyar filozófia Erdélyben
- A magyar matematika története
- A magyar énekpedagógia és világhatása
- A matematikaoktatás nagy kísérletei (Dienes-módszer, Vargha Tamás módszer)
- A határhaszoniskola a XX. századi magyar közgazdaságtudományban
- Önismeret és népismeret az erdélyi memoár irodalomban
- A dunai nyelvszövetség és a magyar nyelv
- Nagy magyar mérnökök
- A magyar jogalkotás és jogszolgáltatás története stb.

Folytathatnánk a kiragadott témaötletek papírra vetését, de ennyi talán elég annak az érzékeltetésére, hogy milyen gazdag tárgyköriünk. Szemügyre kell vennünk egy lehetőleg teljes stúdiumsorozatot, ebben azután majd tallózhatunk. A hagyományos természet-, és társadalom- vagy szellemtudomány kettőssége egyre kevésbé kezelhető. Egyrészt meghaladja ezt egy monisztikus világképre törekvő gondolkodási stratégia, másrészt, az egyre szaporodó interdiszciplínák, amelyekben természet- és társadalomtudomány egyesül (pl. az űrjog). A filozófiát és a matematikát tekintjük olyan alaptudományoknak, amelyek valamennyit részlegesen meghatározzák. A filozófiát tágabb értelemben, a matematikát pedig primer alkalmazásaival együtt (matematikai logika, rendszerelmélet, komputertudomány, kibernetika). A matematika alaptudomány, de ugyanakkor módszer is valamennyi egyéb stúdiumban. A másik alaptudomány a történelem, amely nyilvánvalóan nemcsak az egyetemes történelmet foglalja magába, hanem a korábban történeti segédtudományoknak tekintett diszciplínákat is, amelyek ilyen módon a historikus módszer, vagy szemlélet alkalmazásai bármely tudományban, így tehát a matematika és a történelem kettőssége az alaptudomány vonatkozásában éppen az állapot és a folyamat bináris elméleti kerete. A matematika a filozófia formalizált változata. Minden „paleo”- és minden „prognosztika” megnevezéselem tehát már a történeti szempont érvényesítése. A fizika-kémia-biológia triádja már az előző kettősségen nyugszik. Ezúttal nem érintjük a már napjainkban is megszokott interdiszciplínákat (pl. biokémia, etológia stb.). A pszichológia természetesen csak a beosztás vonatkozásában választható el a biológiától (és ma már alig választható el a szociológiától). Mintegy hidat teremt az eddigiek és az úgynevezett K. Popper-féle 3. világ, az emberi szellem életmódja és alkotásai között, a jog, a nyelv, a művészet és a vallás. Tárghalható természetesen maga a tudomány tudománya is, sőt ez korunkban nagyon divatos, gondoljunk akár a tudománymetria terminusára, ám az előző kategóriákból, az interdiszciplináris ötvöződések közül ez levezethető.

A fent feltüntetett „lista” tehát tovább elemezhető: alkalmazható rá akár a kombinatorika, és így nemcsak már létező, hanem még ötletszerűen kigondolható interdiszciplínák is felvillanhatnak (pl. pszichokémia, érzelempszichológia, a társadalmi deviancia stúdiuma stb.). Mindenre természetesen nincs szükségünk. Kimeríthetetlen variánsaik nem is térképezhetők fel. Ám van egy olyan tudománytriád, amely napjainkban sok alkotóműhely témája, az antropológia-szemiotika-kommunikációelmélet hármasa. Ehhez szokták kapcsolni még a nyelvtudományt is, mint a szemiotika egyik ágát, a többi ágazat még részletes kidolgozásra vár.

Az antropológiának három értelmezése van. Létezik egy filozófiai antropológia, egy biofiziológiai, egy pszichológiai és egy olyan szociálintropológia, amelynek magja a kommunikációelmélet.

A szemiotika tudományos rangja most van kialakulóban. Sokan részre osztják: a kommunikációs szemiotikára és a művészetszemiotikára. Itt a helye a hermeneutika tudományblokkjának is.

Nem szükséges tovább sorolnunk az összegző és az egyedi tudományváltozatokat. Egybegyűjtésük egy periodizációs szinkron táblázatot tesz szükségessé, ez a táblázat az egyes korszakok tudományait, művészetét, állami életét stb. nemzetenként, népenként, országonként szinoptikusan végigtekinti. A mátrix vízszintes sora a tudományblokkok, függőleges oszlopai a periódusok. A magyar művelődéstörténet szemszögéből vizsgálva, a magyar periódusoszlopot végigpásztázva lesznek üres és kitöltött kockák. A kitöltött kockák periódusaiban a magyar műveltség európai vagy annál is tágabb érvényességgel virágzott. Az így megkapott „szelektált halmaz” elemeit egymással relációhálózatba kell állítani, modellálni kell, és így minden esetben felvehető egy központi mag, valamint a periférikusan köréje csatlakozó egyéb műveltségelemek, tudományváltozatok. Erőteljesen hangsúlyozni kell, hogy a centrum és a periféria modellszervező kettőssége nem ontológiai, hanem szemléleti ábrázolás. Munkahelyeknek, célkitűzéseknek megfelelően változhat a centrum és köréje csoportosítható variánsok tartalma.

6. Az egyes tudományblokkok változatai

Ebben a dolgozatban öt centrális tudománytömböt vázolunk fel, a természettudományokkal ezen belül nem foglalkozunk.

a) Irodalomblokk

Ebben a blokkban az emberi életminták és a szépirodalom viszonyítása áll a középpontban. A magyar irodalmat, a lírát, a fikciót és minden más műfajt tekintjük benne át, és koronként viszonyítjuk a mindennapi élethez (életmód-szociológia és esztétikai tükrözése). A folyamatszerű rögzítésben ez irodalomtörténeti alapvázlatot jelent, az állapotrögzítésben pedig az adott korszak „eseménytárát”, azoknak egymáshoz való viszonyát. Ha azonban – ahogy javasoltuk – az irodalmat tekintjük a centrumnak, miképpen csatlakozik ehhez a többi stúdium? Az irodalom két irányban „nyújtható meg”: az esztétika és/vagy a nyelvtudomány irányában. A nyelv vagy olyan anyaga az irodalom művészetének, mint a hang a zenének, a vászon, a fa, a kő a képzőművészetnek, vagy az irodalom a nyelv, a szöveg megalkotásának, használatának egyik módja. Minthogy a szépirodalom, különösen az epika felöleli a történelmi eseményeket is, a mindennapi életét is, hozzá kapcsolható az előző alternáció után a história is. A végső szűrő ebben a blokkban tehát az, hogy milyen témák szerepelnek az irodalmi művekben. Más szóval szépirodalmi szemlélettel dolgozható fel néhány hungarológiai tudományfaktor.

b) Nyelvtudományi blokk

Az általános és a konkrét nyelvészet szerepe ebben a tömbben azt jelenti, hogy amennyiben a magyar nyelvet helyezük a centrumba, akkor annak feldolgozása, bemutatása, modellálása kétféleképpen történhet. Van olyan magyar nyelvtanunk, amelyik általános nyelvi keretben tárgyalja anyanyelvünket és van olyan, amelyik konkrétumában.

Az általánosan bemutatott magyar grammatika például nem ragokról, jelekről és képzőkről beszél, mert más nyelvek nyelvi tényei révén inkább a belső rag stb. kifejezés illik majd erre a jelenségre. Ám nyelvtörténeti vonatkozásban is ki kell majd tekinteni az általános névmások egyik fajtájának elemzésekor az akár/ki, akár/mi, a spanyol qui-enquiera, quequiera tételeire, mivel mindkettő kialakulásában az „akar” „quiere” attitűdje infixummá változása szerepelt. De nem is csak az elnevezés és az egyes, más nyelvek hasonló részeivel való egybevetethetőség a döntő. A -hat/-het ún. „ható ige” tárgyalásánál a lényeges éppen az, hogy az nem ige, mint ahogy a török nyelvtan necessitativusza és possibilitativusza azon a nyelven belül is szolgáltat egy hat/het-et, de egy hasonló igeképzőként szereplő kell morfémát is. Ami affixum, az nem lehet ige.

Egy megfelelő általános modellben kell tehát a grammatikát ábrázolni mind szinkrón, mind diakrón vonatkozásban. Nyilvánvaló, hogy az utóbbi még sokáig fog várni magára. Ugyanakkor a konkrét magyar grammatika az idioszinkratikus vonásokat domborítja ki. A valójában hármasságba ágyazható konkrét nyelv csak két feldolgozásban ábrázoltassék. Nincs tehát szükség egy finnugor általánosításra és még egy teljesebbre.

A nyelvtudomány lexikológiát, etimológiát, szemantikai mező elméletet tartalmaz. Ha a nyelvtudomány került a centrumba, mellé sorakoztatható a filológia és textológia, a metakommunikáció közbeiktatásával a szemiotika, az egyes művészet tudományok, amelyeknek idekapcsolódó első ága az egyes blokkban tárgyalt irodalomtudomány. A szövegek szűrőjén át áramoltatható ebbe a tömbbe a jog, a történelem; a tudományos szövegek révén az egyes tudományok stb. Természetesen mindig csak azok, amelyek a mátrixunkban nem üres kockák korszakába esnek.

c) Történelmi blokk

Ennek részletezéséről ezúttal el is tekinthetünk, hiszen a dolgozat első részében elég sokat gondolkodtunk róla. Az egyetemes történelem centrális helyéhez kapcsolódnak egyéb stúdiumok, azok diakrón ábrázolása. A történelemből haladni például az irodalomtörténet felé más természetű szellemi munka, mint a fordítottja, amelyről az irodalomblokkban szólottunk.

d) Művészettudományi blokk

Ebben a tömbben a magyar művészet általános elméletét és az egyes művészeti ágakat mutatjuk be. Szerepel benne tehát Alexander Bernát és Lukács György, hogy csak kiragadott példákat említsünk. A filozófiai esztétikától kezdve a konkrét irodalom és zenekritikai anyagokig helyet kapnak benne az általánosan értékes művek. Az esztétikától a tömb eltolható a filozófia irányába is. A centrumból a nyelvészetten át kapcsolódnak hozzá a Popper-féle 3. világ területei, a Nicolai Hartmann megnevezte objektívált szellem részei.

e) Antropológia

Az antropológia mindhárom értelmezése szerint embertudományi változatok lépnek a központba. Ez tehát a Popper-féle 3. világ, itt nem az ember objektívált alkotásai, tevékenysége a központi kutatási terület, hanem maga az ember, mint egyén, mint a csoport, mint a társadalom, mint népe, nemzete tagja. Biológiai, pszichológiai és szociológiai szűrők szelektálják ennek a hungarológiai változatnak az anyagát.

7. Ami talán kimaradt...

Valószínűleg bárki rámutathat olyan területre, amely a tervezetből kimaradt. Hadd előzzük ezt meg, és hadd vessük fel az etika és a pedagógia stúdiumait. Beszélhetünk-e olyan mélységben az etika magyar képviselőiről, mint például a brit morálfilozófusokról? Bizonyára nem. Ez a kérdés mindjárt azt is maga mellé társítja, beszélhetünk-e magyar filozófiáról? A mai nemzedék Lukács Györgyöt ismeri valahogyan, de már az 50-es évekből Fogarasi Béláról alig, a háború előtti korból Kornis Gyuláról, Pauler Ákosról, Schütz Antalról, Brandenstein Béláról stb. szinte semmit nem hallott. De talán még hatásproduktumokról sem tud. (Kornis–Spranger, neotomizmus és logikai platonizmus–Schütz.) Az azonban bizonyos, hogy Finácz Ernő nevelési történetét újra kiadták, Apáczai Csere János jól ismert a magyar közönség előtt és Varga Béla is. Bartók György, Noszlopi László stb. eltűntek a felejtés ködében, de ezt elő is segítették. Munkásságuk tüzetes objektív elemzése mindmáig várat magára.

Közelítsük meg a fenti problémát egy másik szemszögből! Milyen stúdiumok foglalkoznak az emberi cselekvéssel, mint témával? Nyilvánvalóan a közgazdaságtan, az etika, esetleg a jogtudomány, a vezetéstudomány és politológia. Az ember gazdálkodó lény, jogalany és jogtárgy is, az ember vezeti-irányítja mások cselekedeteit, tetteiért felelősséget érez lelkiismerete van, tehát az ökonómia-etika-politika triád jogosnak látszik. Az érdekes éppen az, hogy a klasszikus közgazdaságtan angol megalkotói (Ricardo, Smith, Bentham) etikával és ökonómiával is foglalkoztak. A korábban említett politikai műveltség pedig felveti a politikatudomány kérdéseit is, amelyeket át- meg átszö a rigorizmus, laxizmus, reservatio mentalis, machiavellizmus fogalomrendszere. A nagy kiáltványok, hadüzenetek, feliratok stb. egyszerre tárgyalhatók a textológia és a politikai történelem szempontjából.

Ha például a világszínvonalon ható magyar politika elemzését választaná egy munkacsoport, aligha találna ilyen kiemelkedő korszakot (talán csak a középkor egy-két századát és két század Erdélyét). De ezek a korszakok fontosak. Valahányszor két állam politikailag közeledni kezd egymáshoz, művelődéspolitikai szakemberei „kiássák a közös múltat”, mintegy hivatkozási alapnak (lengyel–magyar kapcsolatok és Báthori István; francia kapcsolatok, II. Rákóczi György stb.). Ha egy szakmában akár csak egy

magas színvonalú mű született is meg, már be kell kerülnie a hungarológiai mátrixba, amelyben esetleg csak ez az egy lesz „kitöltött kocka”.

8. Hagyomány és jelen

A történelmi blokk egyben a politikát is tartalmazza, mint a történelem alkotó részét. A politológia nem más mint az egyetemes történelem egyik ága, a politikai történelem, vagy pedig – és ez nem kevésbé fontos – egy szinkron vetületének cselekvéses elemzése. A nagy különbség, amely tehát az előzőek ellenére fennáll: a politológia felfogható „normatív” tudománynak is. Ebben a vonatkozásban közel áll az etikához. A mindennapiság szintjén gyakran hangzik el olyasmi, hogy a „politika piszkos dolog”, „rendes ember nem áll be” stb. Szövetségi rendszerek idején a vesztesnek látszó felet „cserben kell-e hagyni”, vagy a végsőkiig ki kell-e tartani mellette? Bismarck mondta: „Egyetlen nép sem köteles feláldozni önmagát a szövetségi hűség oltárán”, az 1944-es Horthy-kiáltvány (1944. okt. 23.) is így fogalmazott első mondatában, majd a kiáltvány így folytatódott: „Megállapítom, hogy a Német Birodalom ezt a szövetségi hűséget már régen megszegte”. A tapasztalatok híján élő kisember beszédének, gondolkodásának vannak „ki nem mondott tételei”, előfeltevései, elliptikus metszetei, háttérgondolatai, amelyekben éppen a szokásos, vagy megtanult elvek rejlenek. A kommunikációelmélet ezeket a tárgyalás univerzumának nevezi, ami univerzális valamennyi dialógus résztvevőjében. Ám ha Clauzewitz mondatára gondolunk: „a háború a béke folytatása nyílt eszközökkel”, megkereshetjük a mélyben rejtőző elvet. Ha létezne valamilyen alkalmazott etika, akkor kutatója azzal szembesülhetne, hogy a devianciák, a „bűnök”, az „ügyeskedések” belesimulnak egy-egy közösségi érdekbe, amelyért az egyén áldozatot is hozhat. Megemlítem még, hogy a szimbolikus logika egyik alkalmazott ága, a deontikus logika (a cselekedetek algebrája) éppen ilyen problémákkal foglalkozik teljesen formális-elvont szinten (az irgalmas szamaritánus paradoxona stb.). A deontikus logika felhasználási területe az etika, a jogfilozófia, uralkodáselmélet stb. Egyfajta politológiai komparatiztikának mérhetetlen jelentősége lehet ebben a szférában.

A fenti tárgyköröket mintegy a témát körülvevő szegélyként övezi a már említett nemzetpszichológia, a szociálpszichológia egy része, az idegen nemzetkép kutatása stb.

A kelet-európai népek történelemszemlélete mögött oktatási stratégia is meghúzódik (battonyai horváth–magyar kétnyelvű általános iskola, Jellasics és Varga Katalin szerepe az 1848-as forradalmakban, Kossuth értékelése a szomszédos államokban. Štúr szerepe a szlovák nacionalista ébredés évtizedeiben, és még sorakoztathatjuk a többi is, a világ minden részén felmerülő csoportérdek-ellentétek szférájában). Elemezhetnénk a cigányság történetét és jelen sorsát különböző országokban. Történeti szemléletben, akármelyik népcsoportról legyen is szó, mindig vannak antagonisztikus értékelési lehetőségek.

Ismétlődik-e a történelem? Vannak-e hasonló korszakok? Jogos-e a „pax Americana”-t a „pax Romana”-hoz hasonlítani? Hogyan vélekedjék egymásról két olyan kontinens, amelynek talán valami kontinentális öntudata is van, de múltjuk, hagyományaik ellenségesek. A huzamosabb időn át gyakorolt erőszak finomodik-e később intézményes megszokássá, olykor – elkésetten és szűk keretek között – győz-e az igazságosság?

Vannak egyéb faktorok is, amelyek az eltérő történelemszemlélet iskolai vetületének okai. A spanyol általános iskolák egyik osztályában a történelemkönyv 10 sort tartalmaz Magyarországról, és ebben – többek között – ez áll: sárga faj, lakja: magiares. A tankönyvíró, Fernando Lazaro Carreter ünnepelt nyelvész, akadémikus (1983-as adatok). Fontos tehát a „figyelem és a koncentráció intenzitása” a művelődéspolitikában. (Ebben, a múlthoz való jogában minden nemzet egyenlő.)

Ám mindez nemcsak egy évszázadra nyúlik bele a múltba. A sokkal régebbi történeti események megítélése sem egységes. A síta és szunita viszály magja évezredekkel ezelőtt történt esemény: Ali próféta kivégzése. Míg a keresztény ökumenikus mozgalom megkezdte a kölcsönös kiegyenlítődést és

kiengesztelődést, talán éppen a vallások meggyengülése miatt, a mohamedán vallás expanziója naponta észlelhető.

De hát akkor hogyan törölhető ki a fejből a sokféleképpen tanult történelmi múlt, amely végül is legjobb esetben elhallgatást, rejtett előfeltevést, gondolati és érzésszerű ellipsziseket eredményez, ám adott esetben ellenségeskedést, viszályt, gyűlöletet, elfogultságot? Hol a határa az internacionalizmusnak? A nemzetkritika elmehet-e olyan határokig, amelyek már fájdalmasak mindenkinek? Ha a nemzethez való tartozás igaz, akkor kérdezzük meg: mikor szokta valaki édesanyját könyörtelen őszinteséggel bírálni?

Mindannak, amit felvázoltam, alapvető oka a történelemfilozófia kérdése: pozitivista vagy ideológus történelemszemléletünk legyen-e? Ha a fejlődés elve szilárdan megvédhető társadalmi vonatkozásban is, akkor a haladás meglehetősen objektív mérték. (Ugyancsak kérdéses: van-e egzakt módon leírható fejlődésfogalmunk.)

A megoldás felé mutat, ha elismerjük az informáltság jogát. Bármely nemzet bármely polgárának joga van megismerni nemzetének valóságos történelmét és mindazokat az egyéb változatokat is, amelyekben más nemzetek másképpen értékelnek. Az ilyen „korszakértékelési változatok” akár füzetek alakjában is csatlakoztathatók bármely történelmi tananyaghoz. A demokrácia fejlődésével mindez nem jelent veszélyt.

9. A változó variánsok módszere

A felsorolt öt tudományblokk eltérő adagolás szerinti változatai a céloknak és a munkahelyeknek megfelelően használhatók fel. Egy elméleti hungarológiai kutatócsoport például vállalhatja ilyen témát is. Szemelvények a manipulációk történetéből. De ugyanakkor háttéranyagokat is kellene készítenie elvont-elméleti és mindennapi, gyakorlati, szinten is, amelyek közül pl. ilyen címűek is szerepelhetnének: Magyarságszemlélet a tegnapi és a mai Romániában, vagy: Változott-e a magyar nemzetkép a mai Ausztriában?, stb. . . A nagyjából tisztázott elvek szerint akár gyakorlati egyszerűséggel megírt „röpülő füzetek” is készíthetők, amelyeknek egy része még tananyagokba is bekerülhet. (Mit gondolnak a magyarokról az USA-ban? stb.) Tudnunk kell, mik az intellektuális és érzelmi alapfeltevések abban az emberben, aki nem magyar és partnerünk valamilyen munkakapcsolatban.

A kezdetek tananyagát ez a tanulmány nem érintette. Ezek részben általános jellegűek, részben azonban céltanfolyami anyagok lehetnek. A céltanfolyamokról rendelkezésünkre áll egy bizonyos tapasztalat és némi bibliográfia (Multilingua, az Európai Közösség alkalmazott nyelvészeti havi folyóirata). A legfontosabb az a középszintű tananyag, amely még a mindenki számára nélkülözhetetlen tudnivalót adagolja valamennyi blokkból. Ez feszes programozottsággal érhető el. Az ezt követő magasabb szinten választhatunk az egyes változatok között. A történészek, természettudományos szakemberek, az embertudományt érintő szakemberek más-más változatokat fognak tanulni. Végeredményben ugyanaz az ismerethalmaz szerepel mindenütt, ám eltérő a súlyozás és eltérő az elvontsági szint. Az irodalomtörténeti stúdiumokban több irodalmi mű fog szerepelni, mint a művészettudományi blokkban. A nyelvészeti blokk több olyan matematikai ismeretet tartalmazhat, amely a társadalomtudományokban is hasznos, mint egyéb blokkok (pl. absztrakt algebrai alapok, szimbolikus logikai halmazelméleti tárgyalásban stb.)

A művészettudományi blokk például a képzőművészet történetéhez kapcsolja az irodalomtörténeti hasonlóságokat, míg az irodalomblokk ezeket az ismereteket alárendeltebb módon kezeli. Használhatók ebben a munkában O. Spengler kultúrszinkronjai, ám kritikailag változtatva és kiegészítve. Több földrajzi ismeret kerül a történelemcentrumú blokkba, mint például a nyelvtudományiba, bár a nyelvöldrajz kapcsán mindez ott sem hanyagolható el. Hogyan lehet mindezt szervezettel is megvalósítani?

10. Gyakorlati javaslatok

Az alkalmazott hungarológia legfontosabb célja a nyelv praktikus oktatása felső szinten és a fordítások-műfordítások színvonalának javítása.

a) Felsőszintű nyelvoktatás

Erre külön tanulmányt kell majd még írni, bár megjelentek idevonatkozó szakmunkák. Ezek színvonala változó. Bizonyosnak tekinthető, hogy szükséges az analitikus olvasás halmozása és a nehéz szövegek hallgatása megfelelő „hungarológiai művelődési stúdiók”-ban. Hasznos segédanyagok lehetnek: pl. sajátos szókincsrétegek listája, a régen is volt adaptált irodalmi szemelvények, jegyzőkönyvek régebbi nemzetközi tárgyalásokról, megfelelő video-anyagok.

b) Fordítás

Ezen a téren csak a „kinti magyar” és „benti nyelvtudó” kooperációjából, többszörös kölcsönös lektorálás útján születhetik meg a mű (L. Zilahy Lajos kinti írásai). A fordító tudós és a művész egyszerre. Nehéz a személyi kiválasztás.

11. A kapcsolatok hálózata

A kutatócsoportnak széleskörű kapcsolatrendszerrel kell rendelkeznie, hogy bármely kérdéshez alap-tudományi megtámasztást is kapjon. Ez nem feltétlenül anyagi kihatású. Állhat lektorálásból, TDK-dolgozatok, egyetemi szakdolgozatok végigolvasásából. Mindig három szintre van szükség:

- a) tiszta elmélet,
- b) a gyakorlat elmélete, az alkalmazás teóriája,
- c) gyakorlat.

(A hungarológia oktatása. 1987/2. 3–19 p.)

Függelék

Kósa László:

Hungarológia

Hungarológia, magyarságtudomány: a magyarsággal és környezetével foglalkozó tudományok összefoglaló neve. A ~ szót Bartucz Lajos és Gragger Róbert használták először az 1920-as években. A kifejezés az 1930-as években gyökeresedett meg a magyar tudományos életben. A magyar történettudomány minden ágát (művelődés-, jog-, népességtörténet stb.), a magyar irodalomtörténetet, a magyar nyelvtudományt, a néprajzot, a földrajzot, a régészetet, a művészet- és zenetörténetet, a szociológiát, az embertant, a mo.-i növény- és állatvilág tanulmányozását végző tudományokat együttesen értették rajta. A ~ fogalmát az átlagos tudományos szóhasználatnál mélyebben értelmezte tanulmányaiban Németh László (Egy Hungarológiai Társaság terve, Válasz, 1934; A magyarságtudomány feladatai, Magyarságtudomány, 1935). Németh László nem csupán a szaktudományok eredményeinek összegét, nemcsak összeműködésüket, hanem a magyar kultúra jellegét kutató ön- és helyzetismereti diszciplínát nevezte ~-nak vagy magyarságtudománynak. Európai, közelebről közép-európai beágyazottságban kívánta a magyarság múlt- és jelenbeli sorsát a ~-val tanulmányozni. →Magyarságtudomány címmel 1935–37 és 1941–43 közt Ortutay Gyula szerkesztésében folyóirat jelent meg, hogy fóruma legyen a ~ komplex tudományos célkitűzéseinek. Az 1930-as évektől ~-i célkitűzéssel több tudományos intézet működött; → Alföldi Tudományos Intézet, →Erdélyi Tudományos Intézet, →Magyarságtudományi Intézet, →Táj- és Népkutató Központ. Napjainkban hasonló profilú a →Dunántúli Tudományos Intézet és az újvidéki →Hungarológiai Intézet, Újvidék.

(Címszó a Magyar Néprajzi Lexikon III. kötetében, Akadémiai Kiadó, Bp. 1980., 598 p.)

Jankovics József:

Hungarológia

Hungarológia: magyarságtudomány, filológiai jellegű komplex tudománysszak, amely a magyar népre, etnikumára, történetére, nyelvére, kultúrájára irányuló interdiszciplináris tudományos kutatói tevékenység összessége. Célja a nemzeti civilizáció komplex kutatása, mely megegyezik a nemzetközi modern filológia hasonló irányultságú törekvéseivel (germanisztika, polonisztika, hispanisztika stb.). A mai ~ legfőbb célja, hogy minél teljesebben tárja fel, gondolja és elemezze mindazt, ami a magyar nép történeti múltjával, múlt- és jelenbeli kultúrájával összefügg. A szintézis nem valamiféle nemzeti jelleg, magyar lényeg elvonatkoztatására törekszik, hanem a magyar nemzeti civilizációt kívánja vizsgálat tárgyává tenni a maga komplexitásában, ellentmondásaiban és más nemzeti civilizációktól való elhatárolhatatlanságában. A ~ csak részben a nemzeti önismeret tudománya, ugyanakkor nemzetközi tudománysszak, mely azt is kutatja, hogy az adott nemzeti kultúra hol helyezkedik el az emberiség összcivilizációjában, ill. mivel járul hozzá annak kiteljesítéséhez. Ennélfogva a magyarságra irányuló tudomány, de nem a magyarok tudománya. Nemzetközi szinten úgy jelenik meg, mint az emberi civilizáció egyik sajátos összetevőjének és értékének nemzeti elfogultságtól és nemzeti elkötelezettségtől mentes vizsgálata.

* A történetileg változó tartalmú fogalom kialakulása a 20. sz. 20-as éveire tehető. A magyar „nemzetismeret” kezdetleges megvalósulásaként azonban már Bél Mátyás „Notitia Hungariae”-jában (1735) felfedezhető, mint a magyarságtudomány elkülönülésének és kialakulásának korai, tudatos mozzanata. A 19. sz. folyamán, a romantika nemzeti jellegű törekvéseitől is támogatva felerősödik az igény a nemzeti önismeret elmélyítésére. Csaplovics János „Ethnographiai értekezés Magyar Országról” (1822) s még inkább Hunfalvy Pál „Magyarország ethnographiája” (1822) c. műve nem csupán az első jelentős magyar nyelvű néprajzi összefoglalás, hanem egyben kísérlet a sokoldalú és tudományos igényű, objektív szemléletmódú magyar nemzeti önismeret létrehozására is. Századunk 20-as, 30-as éveiben Gragger Róbert, majd Bartucz Lajos tevékenysége nyomán újabb, minden korábbinál alapvetőbb törekvések irányultak a magyarságtudomány jelentésének fogalmi tisztázására, programjának meghatározására és hivatalos működési-művelési kereteinek kialakítására. Bartucztól (1930) függetlenül, de vele egybehangzóan tett javaslatot Németh László a „Tanú”-ban (1932) az új tudomány megalkotására, s a „Válasz”-ban (1934) már részletesen kifejtette egy ~-i társaság tervét. 1935 júliusában Ortutay Gyula szerkesztésében megjelent a „Magyarságtudomány” c. évnegyedes folyóirat, mely 1937-ig látott napvilágot folyamatosan, és 1942–43-ban jelent meg újra, immár Eckhardt Sándor és Ortutay Gyula szerkesztésében, erősebben történeti-filológiai jelleggel, németellenes orientációval. Az újrainduló „Magyarságtudomány” tág fogalomértelmezése szerint a magyarságtudomány olyan program, amely a magyarsággal foglalkozó tudományok célkitűzéseit mind magába foglalja, s azokat szervesen összekapcsolja és kiegészíti. A magyar történettudomány minden ágát a fogalomkörbe vonták: a magyar nyelv-és irodalomtörténet mellett a jog- és zenetörténet, a néprajz, az antropológia, a népiségtörténet, emberföldrajz, társadalomtörténet, archeológia, Mo. növény- és állatvilágának tanulmányozása is a ~ feladatkörébe tartozott. Németh László „nemzeti ön- és helyzetismeretként” értelmezte a ~-t, hangsúlyozván annak komplex voltát és – főleg közép-európai alapokon nyugvó – összehasonlító jellegét. A két világháború között a ~ saját létének,

szerepének megfogalmazására, diszciplináris öntudata kifermálására tett lépéseket. E törekvések jegyében a bp.-i Pázmány Péter Tudományegyetemen több nemzeti tudománnyal foglalkozó tanszék közreműködésével, Eckhardt Sándor irányítása alatt 1939-ben létrehozták a Magyarságtudományi Intézetet. A korszak hivatalos-nacionalista, szellemtörténeti megalapozású nemzetkarakterológiájával, sorstudományával szemben kutatási terveket dolgoztak ki, feladatokat, munkákat irányítottak és hangoltak össze, előadásokat tartottak és könyvsorozatot indítottak, amelyben a szellemi, kulturális tényeket összekapcsolták a gazdasági-társadalmi kérdések vizsgálatával. A nemzeti tudományok tervszerűbb és korszerűbb művelésére tettek kezdeményezést. A Magyarságtudományi Intézettel párhuzamosan több más intézet is foglalkozott ~-i témájú kutatásokkal (Alföldi Tudományos Intézet, Erdélyi Tudományos Intézet, Táj- és Népkutató Központ). 1945 után a leegyszerűsítő hivatalos álláspont ideológiai fenntartásait is kifejezésre juttatva egyaránt nacionalistának bélyegezte a két világháború közötti politika és publicisztika által diszkreditált, ill. az annak ellenében kialakított magyarságtudományt, így az első jelentős dátum a ~ történetében 1968 volt, amikor Újvidéken megalakult a Hungarológiai Intézet. E tudományos intézet a jugoszláviai magyarság nyelvének, irodalmának, művelődéstörténetének tanulmányozása végett jött létre, s 1976-tól az újvidéki egyetem bölcsészettudományi karának keretében működik, a Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete néven. Kötetes publikációk mellett folyóiratot is megjelentet az intézet, „A Hungarológiai Intézet Tudományos Közlemények” (1976) címmel. A ~ nemzetközi stúdiómmá fejlesztésében, a külföldi hungarológus szakemberek képzésében jelentős szerepet játszik a külföldi, egyetemi szintű magyar oktatás. A nem mo.-i szakképzés rendkívüli fontosságát jelzi, hogy ma már a világ 95 felsőoktatási intézményében folyik ilyen jellegű tevékenység. Az amerikai egyesült államokbeli bloomingtoni Indiana University példájától ösztönözve folyamatban van más országokban is a ~-i kutatást és oktatást egységbe fogó központok kialakítása (Róma, Párizs). * A világ hungarológusainak első átfogó szervezete, a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság 1977-ben jött létre azzal a céllal, hogy a magyarságtudománnyal foglalkozó szakembereket nemzetközi méretekben összefogja, munkájukat támogassa és tudományos tevékenységük eredményeit széles körben ismertté tegye. A társaság létrehozása nemzetközi igényeknek tett eleget, de célkitűzései között nemzeti szempontok voltak meghatározó jelentőségűek. A magyar nemzeti tudományok Mo.-on kívüli, nemzetközi művelésének serkentése, s a ~ mint multidiszciplináris stúdió nem magyar nyelvterületen való tudományos megismertetése érdekében alakult meg a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság. E tájékoztató, információkat továbbító, a kutatást és az oktatást szervező és elősegítő funkció mellett a társaság arra is vállalkozott, hogy a világ különböző országaiban dolgozó hungarológusokat szervezetenként tömörítve megteremtse azt az intézményt, amely a nemzetközi tudományos életben a magyar filológiai tudományokat és azok művelőit képviseli. Nemzetközi tagságú ~-i társaság megalakításának igénye az 1960-as évek elején merült fel, s az MTA elnöksége 1975. szeptember 11-ére hívta össze a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság Kezdeményező Bizottságát. Ennek előterjesztése nyomán, a Nemzetközi Előkészítő Bizottság 1977. június 2–3-i javaslata alapján, a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság 1977. augusztus 25-én tartotta meg alakuló közgyűlését Nyíregyházán. Az alakuló közgyűlés 17 országot képviselő közel száz résztvevője megválasztotta a társaság vezetőségét. Az elnöki tisztre B. Wickman uppsalai professzort választották, a főtitkár Klaniczay Tibor, a főtitkárhelyettes Béládi Miklós lett. A társaság székhelye Budapest. Az 1984-ben már 878 tagot számláló Nemzetközi Magyar Filológiai Társaságot 1979-ben a modern nyelvek és irodalmak nemzetközi szervezeteinek csúcsszerve, a Fédération Internationale des Langues et Littératures Modernes 20. tagegyesületeként iktatta soraiba. A Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság programja és az alapszabályban foglaltak értelmében olyan kiadványok, folyóiratok szerkesztését tűzte maga elé, amelyek a mo.-i és a külföldi hungarológusok minél teljesebb információcseréjét s a ~ nemzetközi jellegű tudománnyá válását szolgálják. A társaság 1979-ben indult magyar nyelvű tájékoztató folyóirata, a „Hungarológiai Értesítő” egyedülálló vállalkozás a tudományszak történetében. Fő feladata, hogy megteremtse az összeköttetést a mo.-i és a külföldi hungarológusok és ~-i műhelyek között, biztosítsa a magyarságtudomány szakembereinek állandó tudományos eszmecseréjét, gyorsan és megbízhatóan tájé-

koztassa a kutatókat és az oktatókat tudományterületük legújabb eredményeiről és eseményeiről. Ennek érdekében a „Hungarológiai Értesítő” közli egy-egy év magyar irodalomtörténetének és nyelvészetének, néprajztudományi termésének teljes bibliográfiáját, valamint a teljesség igényével ismerteti ugyanezen tudományágak külföldön és Mo.-on megjelent szakmunkáit. Tájékoztat a ~ híreiről: az egyes ~-i műhelyekben folyó munkákról, a magyarságtudományi tárgyú konferenciákról, rendezvényekről és egyéb eseményekről. A folyóirat főszerkesztője – haláláig, 1983-ig – Béládi Miklós volt, felelős szerkesztője Jankovics József. A társaság idegen nyelvű szakfolyóirata, a „Hungarian Studies” 1985-ben indult, az Akadémiai Kiadó gondozásában. A lap programja szerint idegen nyelvű publikációs lehetőséget kíván biztosítani a ~ külföldi művelői számára is, akik eddig megfelelő fórum híján csak más tudományágak szakfolyóirataiban tehették közzé magyar tárgyú írásaikat. (Kivételt jelent a G. Stadtmüller által 1969-ben alapított, Münchenben megjelenő „Ungarn-Jahrbuch”, ill. a torontói „The Canadian-American Review of Hungarian Studies”, amelyet Dreisziger Nándor alapított 1974-ben. A félévenként megjelenő lap 1981 óta „Hungarian Studies Review” címen, Dreisziger és Bisztray György szerkesztésében lát napvilágot.) A Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság kezdeményezésére és védnöksége alatt Budapesten szerkesztett „Hungarian Studies” egyben a magyarságtudomány olyan nemzetközi színvonalú jelenlétét kívánja megteremteni, amely a magyar nyelven nem tudók részére is hozzáférhetővé teszi a tudomány-szak eredményeit, ugyanakkor méltán képviseli a magyar nemzeti kultúra, nyelv és irodalom értékeit. A folyóiratot nemzetközi szerkesztőbizottság jegyzi, amelynek elnöke D. Sinor bloomingtoni professzor, a lap felelős szerkesztője Voigt Vilmos. A Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság egyik legfőbb tudományos tevékenységi formája a tanácskozások, kongresszusok szervezése. A társaság 1981. augusztus 10–14. között Budapesten rendezte meg az I. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszust, amely határátkö a magyar filológia, a ~ történetében. Először gyűltek össze három tudományág, a magyar irodalomtörténet, a nyelvészet és a néprajz szakemberei a világ minden tájáról – 22 országból volt jelen oktató vagy kutató –, hogy az interdiszciplinaritás és a komparatiztika szempontjait is érvényre juttatva tanácskozzanak a Mo.-on kívüli magyar oktatás helyzetéről, valamint a magyar vers sajátosságairól. A kongresszuson elhangzott előadások kötetben is napvilágot láttak („Hungarológiai oktatás régen és ma”. Szerk.: M. Róna Judit, 1983.; „A magyar vers” Szerk. Béládi M., Jankovics J., Nyerges Judit, 1985). A Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság II. nemzetközi kongresszusát 1986. szeptember 1–5. között Bécsben tartotta, ahol „A magyar történelem, nyelv, irodalom és néprajz a Duna-völgyi népek kultúrájával kölcsönhatásban, különös tekintettel a 18–19. és a 19–20. sz. fordulóján” témakörben hangzottak el előadások. * Irod.: Németh L.: Egy Hungarológiai Társaság terve (Válasz, 1934/1); Németh L.: A magyarságtudomány feladatai (Magyarságtudomány, 1935/1); Bartucz L.: A magyar nemzetismeretről (Ethnographia, 1936/1); Mi a magyar? Szerk. Szekfű Gy. (1939); Úr és paraszt a magyar élet egységében. Szerk. Eckhardt S. (1941); Klaniczay T.: A magyar filológia helyzete külföldön (1973). In: Hagyományok ébresztése (1976); Kovács S. I.: Beszélgetés Klaniczay Tiborral a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaságról (Kortárs, 1978/3); Béládi M.: Jelentős állomás a hungarológiai kutatásokban (Magyar Tudomány, 1982/1); M. Róna J.: A hungarológia régen és ma (Jelenkor, 1982/1); A nemzeti emlékezet tudománya (Alföld, 1982/5).

(Címszó a Kulturális Kisenciklopédiából, Kossuth Könyvkiadó, 1986. 229–231 p.)